KUR'AN-I KERİM'E GÖRE

ÖLÇÜ VE DENGE

Prof. Dr. Mustafa CETİN

ZEMZEM - 2000

2000'Lİ YILLAR VE DENGE!

Çağımızda insanlığın karşı karşıya kaldığı korkunç buhran, dengeye ne kadar ihtiyaç olduğunu ortaya koymaktadır. Allah Teala: "Hiç şüphesiz bu Kur'an en doğru / dengeli bir yola iletir" (İsra, 17/9) buyurarak beşeriyetin. huzur ve mutluluğunu îlahi Mesaj'ın ışığında yürümekle elde edebileceğine işaret etmektedir.

Gerçekte ifrat ve tefritten uzak, stressiz, ölçülü ve dengeli bir hayatın yaşanabilmesi ancak, Kur'an'ın gölgesine sığınmak ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (S.A.V)'in itidalini örnek almakla mümkündür.

KUR'AN-I KERİM'E GÖRE

ÖLÇÜ VE DENGE

Prof. Dr. Mustafa ÇETİN

ZEMZEM - 2000

Dengeli bir toplum

oluşturmayı hedefleyen

GENÇLİĞE...

ZEMZEM DİZGİ, BASKI

Prof. Dr. Mustafa ÇETİN

1934 yılında Tefenni'de doğan Mustafa Çetin, 1963'te İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'nü bitirdi. M.E.B'na bağlı okullarda öğretmenlik yaptıktan ve yedek subay olarak askerlik görevini bitirdikten sonra 15.11.1968 tarihinde İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü Tefsir Öğretmenliği görevine atandı. 1971'de "Kur'an'ın Aklî Yönden Tefsiri" adlı tezini vererek Tefsir Öğretim Görevlisi oldu. 1984'te "Tefsirde Dirâyet Metodu" adlı tezini tamamlayarak Doktor ünvanını aldı. 1989'da Doçentliğe, 1997 Profesörlüğe yükseldi. Halen S.D.Ü. İlâhiyât Fakültesi Temel İslâm Bilimleri Bölüm Başkanı olarak görevini sürdürmektedir.

"Allâh'ın Rasûlü Hz. Muhammed", "Kur'an-ı Kerim'i Anlama Usûlü", "Çözüme Doğru, Kur'an-ı Kerim'e Göre Ölçü ve Denge, İlâhi Mesaj ve Yorumu, Kur'anî Kavramlar I" adlı kitapları ve çeşitli ilmî makaleleri vardır. Evli ve iki çocuk babasıdır.

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

İKİNCİ BÖLÜM
İBÂDET VE AHLÂKTA ÖLÇÜ VE DENGE

KISALTMALAR

A.Ü.İ.F.	: Ankara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
b.	: İbn, oğlu
Bkz	: Bakınız.
bt.	: Bint, kızı
c.	: Cilt
(c.c)	: Celle Celâlüh
D.E.Ü.İ.F.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
Derg.	: Dergisi
Hz.	: Hazret-i
Krş.	: Karşılaştırınız
Ktb.	: Kütüphane (si)
Nşr	: Neşreden
ö.	: Ölümü
(R)	: Radıyallâhü Anh
(S)	: Sallallâhü Aleyhi ve Sellem
s.	: Sayfa
sa.	: Sayı
T.D.V.	: Türkiye Diyânet Vakfı
Tahk.	: Tahkik eden
Terc.	: Tercüme eden
Tsz.	: Tarihsiz
vb.	: Ve benzeri
vr.	: Varak

ÖNSÖZ

Varlık âleminde herşey bir ölçü ve denge üzerine kurulmuş, bu düzen öylece sürüp gitmektedir. Akılsız varlıklar arasında, yaratılış ânından beri şaşmaz bir âhenk süregeldiği halde, acaba akıllı varlıklar olan insanlar arasında ölçü, neden zaman zaman kaçırılmakta ve denge bozulmaktadır? Hangi faktörler bu olumsuz sonuçları doğurmaktadır? Bu tür sorular, gerçekten her zaman merak konusu olan ve cevap bekleyen sorulardır. Tarihte olduğu gibi günümüzde de bu sorulara cevap verilmeye çalışılmakta ve bozulan dengelerin düzeltilmesi yönünde çaba harcanmaktadır.

Acaba Kur'an'da, fertlerin dengeli davranışlar kazanmaları ve toplumların uyumlu hale gelmeleri için bir ölçü var mıdır? Bu sorunun cevabını bu İlâhî Kitap'ta bulmak mümkün müdür? İşte bu çalışmada yukarıda akla gelen sorulara cevap teşkil edebilecek bazı hususlar yer almaktadır.

Gerçekten Kur'an-ı Kerim'in öngördüğü ölçü ve denge konusunun şümûlü geniştir. Bu çalışmada, fert ve toplumu yalnız îman, ibâdet ve ahlâk konularında ilgilendiren ölçü ve denge açıklanmaya çalışılmış, diğer alanlara girilmemiştir. Çünkü muâmelât ile ilgili sosyal konulara ilişkin ölçü ve denge ayrı bir çalışma konusudur.

Elinizdeki bu kitap; giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte ölçü ve denge anlamına gelen kelimeler açıklanmıştır. Bu kısımda Kur'an'da yer alan "vezn" kelimesinin ölçü, "kavâm" kelimesinin de denge kavramını ifade ettiği görülmüştür. "Kur'an-ı Kerim'e Göre Ölçü ve Denge" konusu ile ilgili "adl", "kıst", "kasd" vb. kelimelerle; zıtları olan "zulm", "ğulüv", "şiddet" vb. kelimelerin üzerinde durulmuştur. Bunların önce sözlük anlamları lügatlardan tesbit edilmiş, sonra da konu ile ilgili âyetlerin ihtivâ ettiği mânalar belirtilmeye çalışılmıştır. Bu mânaların tesbitinde Kur'an'ın Kur'an ile, Kur'an'ın sünnetle tefsiri metodlarından da yararlanılmıştır.

Birinci bölümde îmanda ölçü ve denge konusu, diğer bölümün konularına göre daha geniş işlenmiştir. Çünkü inanç bazında Kur'an'ın verdiği ölçü ve denge; ibâdet, ahlâk ve diğer muâmelât konularına temel teşkil eder. Önce Allâh'a imanla ilgili aklî ve naklî deliller, Kur'an ölçüsüne göre değerlendirilerek sahîh ve sarsılmaz bir "Allah inancı"nın nasıl olması gerektiği belirtilmiştir. Ardından diğer îman esasları üzerinde de gerektiği kadar durulmuş, gerçekte inancın kişiyi aktiviteye sevkettiği vurgulanmıştır. Bilhassa kader konusundaki yanlış anlayış göz önünde bulundurularak, inançlı insanın

irâdesini kullanmada hür olduğu, bir işi yaparken hiçbir zorlama hissetmediği, bütün tedbirleri aldıktan sonra tevekkül etmesi gerektiği hususlarına dikkat çekilmiştir.

İkinci bölümün birinci kısmında ibâdetler ele alınarak esprisi açıklanmış, ifrat ve tefrite düşmeden, ibâdetlerin az da olsa ölçülü ve devamlı yapılmasının gereği belirtilmiştir. Ashâb-ı güzînden bazılarının, her şeyi bir tarafa bırakıp devamlı ibâdet yapmaya karar vermeleri üzerine Hz. Peygamber'in, duruma müdâhelede bulunduğu ve sahâbîlerin kendisini örnek almalarını, ibâdette ölçülü olmalarını, herkesin ve her şeyin hakkını vermelerini beyan ettiği belirtilmiştir.

İkinci bölümün ikinci kısmında ise önce bir insanın ölçülü ve dengeli bir fert olabilmesi için ne gibi fazîletlere sahip olması gerektiği belirtilmiş, onun topluma yararlı bir uzuv haline gelebilmesi için Hz. Peygamber'in îtidalini örnek alması îcabettiği açıklanmıştır.

Güzel ahlâk sahibi kişilerden meydana gelen toplumun, fertlerin korunup kollanmasında önemli görevleri bulunduğu da vurgulanmıştır.

Kur'an'ın verdiği ölçü doğrultusunda dengeli davranışları, ancak inanan, ibâdet eden ve güzel ahlâk sahibi olan kişilerin sergileyebileceği ve ancak böyle fertlerden oluşan toplumların ileri, huzurlu ve mutlu olabileceği ortaya konmuştur.

"Kur'an'ı Kerim'e Göre Ölçü ve Denge" adını verdiğimiz bu kitap, uzun sürede yapılan bir çalışmanın ürünüdür. Eserin hazırlanmasında gereken titizlik gösterilmiştir. Bununla birlikte, gözden kaçan bazı hususlar olabilir. Eser tenkide açıktır, okuyucuların yapıcı tenkitlerine şimdiden şükranlarımı arzederim.

Burada yardımlarını esirgemeyen azîz dostlarıma teşekkürü bir borç telakki ediyorum.

Çalışmak bizden, başarıya ulaştırmak Allah'tandır.

Prof. Dr. Mustafa ÇETİN
06/04/2000
ISPARTA

GİRİŞ

Kur'an-ı Kerîm insanlığın huzur ve mutluluğunu hedef alan ilâhî bir kitaptır. Onun prensipleri, kişilerin ifrat ve tefritten uzak, ölçülü ve normal davranışlar içinde, canlı ve tatlı bir hayat sürmelerini, hem kendilerine hem de başkalarına yararlı işler yapan, değerli varlıklar olmalarını esas alır. Bu Yüce Kitap, fertleri dengeli, tutarlı ve şahsiyetli birer insan olarak, ileri, yüksek, mümtaz ve örnek bir toplum meydana getirmeye yönlendirir.

Bu çalışmada ölçü ve denge konusunun, fert ve toplum açısından Kur'an'da ne oranda yer aldığı, hangi kelime ve ifâdelerle belirtildiği tesbit edilerek, insanlar üzerindeki etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

"Kur'an'a Göre Ölçü ve Denge" konusunun doğru ve kapsamlı olarak tesbit edilebilmesi için önce, bu mânaya gelen kelimelerin lügat ve terim anlamlarının açıklanmasında yarar vardır.

A. KUR'AN'DA ÖLÇÜ VE DENGE ANLAMINDAKİ KAVRAMLAR

1. Vezn (الوزن)

Ölçü, lügatte "bir şeyi tartmak, oranlamak" gibi anlamlara gelir. Aynı kökten gelen muvâzene de "dengeli olma" demektir.[1] Fransızcası mesure (mezür) dür[2]. Tarifi ise şöyle yapılabilir: "Alışılmış veya kural haline gelmiş olan uygun miktar veya îtidaldir"[3] "Tartıyı adâletle yapın, terazide eksiklik yapmayın"[4] âyetinde tartı anlamında "vezn: وزن " kelimesi geçmektedir.

Vezn kökünden gelen "mîzân: ميزان " da terâzi, miktar, adâlet gibi mânaları ihtivâ eder. "Göğü Allah yükseltti ve mîzân'ı O koydu".[5] Bu âyetlerden önceki âyetlerde belirtildiğine göre, kendisine konuşma ve düşünme özelliği verilen insan, diğer canlılardan ayrı yaratılmıştır.

Ay ve güneş, belirlenen ve bilinen bir ölçüye göre kendi yörüngelerinde akıp gitmektedirler. Gök ve yer yaratılmış, aralarına mîzân kurulmuştur. Bu ifâde de mîzân, ölçü ve denge anlamlarına gelir. Gök cisimleri arasında itme ve çekme kuvvetleri vardır. Bunların birbirine denk oluşu, cisimlerin birbiri üstüne düşmesini veya birbirinden sonsuz olarak uzaklaşmasını önlemektedir. Kâinâtın düzeni, Allâh'ın koyduğu bu denge sâyesindedir ve herşey bu dengeye uymuştur. O halde insanların da bu dengeye uymaları gerekir[6].

---

[1] Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, el-EZHERÎ, **Tehzîbü'l-Lüğa**, Kahire Tsz., XIII, 256; Ahmed b. Fâris b. Zekeriyyâ, **Mekâyîsü'l-Lüğa**, Beyrut 1411/1991, VI, 107; İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrem, **Lisânü'l-Arab**, Beyrut 1375/1956, XIII 446-449; Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb el-FÎRÛZÂBÂDÎ, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Mısır 1371/1952, IV, 277; Muhammed Murtadâ ez-Zebîdî, **Tâcü'l-Arûs**, Beyrut Tsz. IX, 360-361.

[2] Paul ROBERT, **Petit Robert**, Paris 1983, 1188; Pierre LAROUSSE, **Petit Laorusse**, Paris 1963, 578; Şemseddin SÂMÎ, **Kâmûsu Fransavî**, İstanbul 1315/1898, II, 1191.

[3] Bkz. Pars TUĞLACI, **Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük**, İstanbul 1971, III, 2231.

[4] Rahmân, 55/9.

[5] Rahmân, 55/7.

[6] Fahreddin er-RÂZÎ, **Mefâtîhu'l-Gayb**, Tahran (Mısır 1357/1938'den ofset baskı), XXIX, 90-91; ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, İstanbul 1938, VI, 4665-4666; Süleyman ATEŞ, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul 1991, IX, 185-186.

2. Kavâm (قوام):

Denge kelimesinin Arapçası "kavâm: قوام " dır. Kavâm lügatta, muvâzene, ölçü, îtidâl, adâlet, kıst, maksat, mîzân ve orta yol anlamlarına gelmektedir[7].

Dengenin çeşitli tarifleri vardır. Bunlardan biri de şöyledir: Denge, farklı varlıklar arasında bulunan, durma, âhenk ve bağdaşma meydana getiren ilişki ve orandır[8]. Denge anlamındaki "kavâm" kelimesi, Furkân Sûresi'nde mü'minlerin özelliklerinden bahsedilirken, şöyle geçmektedir. "Ve (Rahmân'ın kulları) harcadıkları zaman, ne isrâf, ne de cimrilik ederler; harcamaları, bu ikisinin arasında dengeli (قواما) olur"[9].

Yine aynı kökten gelen "akvem (أقوم)" kelimesi, "en doğru ve dengeli" anlamlarına gelir[10]. "Hiç şüphesiz bu Kur'an, insanları en dengeli/doğru (أقوم) yola iletir ve sâlih amel işleyenlere büyük ecir olduğunu müjdeler"[11] âyetinde olduğu gibi.

Kur'an'daki "Ölçü ve Denge Konusu"nun doğru ve kapsamlı olarak tesbit edilebilmesi için, önce, ölçü ve denge anlamına gelen kelimeler ile zıtlarının belirtilmesi gerekmektedir.

B. KUR'AN'DA ÖLÇÜ ve DENGE KONUSUYLA İLGİLİ KELİMELER:

1. Kasd (قصد)

Lügatte, "bir şeye yönelmek, adâletle hükmetmek, mûtedil, doğru, düzgün olmak" demektir[12]. Şu âyetler örnek gösterilebilir: "Doğru hedefe götürecek olan doğru/dengeli yol (قصد السبيل) da Allâh'a âittir"[13].

---

[7] **Tehzîbu'l-Luğa**, IX, 375; er-Rağibu'l-ISFEHÂNÎ, **Mu'cemü Müfredâti Elfâzı'l-Kur'an**, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1392/1972, 431-434; **Kâmûs**, IV, 171; **Tâcü'l-Arûs**, IX, 35-36; **Lisânu'l-Arab**, XII, 496-506; ÂSIM EFENDİ, **el-Kâmûsu'l-Muhît Tercemesi**, İstanbul 1305/1887, IV, 458-459. Ayrıca, batı dillerinde de denge karşılığı olarak, meselâ Fransızca'da, Lâtince "aequus, égal, libra"dan gelen "EQUİLİBRE (ekilibr)" kelimesi kullanılmaktadır. Bkz. **Grand Larousse Universal avec Actualia**, Paris 1994, VI, 3845; Emil Littré, **Dictionnaire de la Langue Française**, Paris 1956; III, 981; **Dictionnaire Général de la Langue Française**, Delagrave 1964, I, 947; André Lalande, **Vocabulaire de la Philosophie**, Paris 1962, 295. Yine denge ile ilgisi bulunan uyum anlamını belirten "Harmonie (armoni) (**Grand Larousse**, VIII, 5157) ve "Accorde (akord) (**Grand Larousse**, I, 58) kelimeleri de bulunmaktadır.

[8] Pars TUĞLACI, **Okyanus**, I, 541; Krş. Orhan HANÇERLİOĞLU, **Felsefe Ansiklopedisi**, İstanbul 1976, I, 295.

[9] Fürkân, 25/67.

[10] **Tehzîbu'l-Luğa**, IX, 375; **Müfredât**, 431-434; **Kâmûs**, IV, 171; **Tâcü'l-Arûs**, IX, 35-36; **Lisânü'l-Arab**, XII, 496-506; **Kâmûs Terc**, IV, 458-459.

[11] İsrâ, 17/9.

[12] **Tehzîbü'l-Lüğa**, VIII, 352-355; **Lisânü'l-Arab**, III, 353, 357; **Kâmûs**, I, 339; **Tâcu'l-Arûs**, Beyrut Tsz, II, 466-468; Tâhir Ahmed er-RÂZÎ, **Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Lüğa**, Neşr: İsâ el-Bâbi'l-Halebî, Tsz., III, 628.

[13] Nahl, 16/9.

Yürüyüşünde tabiî/dengeli ol (واقصد), sesini de kıs"[14].

Yine bu kökten türeyen "muktesıd ve muktesıde: مقتصدة و مقتصد" terimleri de orta ve dengeli anlamlarına gelir. Şu âyetlerde olduğu gibi: "... Onlardan (kullardan) kimi orta/dengeli (مقتصد gidendir"[15] "... (Kitap Ehli'nin içinden orta/dengeli مقتصدة) bir zümre vardır; ama onlardan çoğu ne kötüdür!"[16]

2. Adl (العدل):

Lügatte, "bir şeyi eşit ve denk yapmak, düzeltmek" anlamlarına gelir[17]. Adâlet, her şeyi tam olarak yerine getirmek, herkesin hakkını vermek ve ölçülü/dengeli davranmak demektir[18]. Şu âyetler adl kavramının denge ile ilgisini ortaya koymaktadır: "Ey insan! Seni yoktan yaratan, düzgün yapılı ve endamlı kılan, ölçülü ve dengeli davranma imkânı veren (عدلك); (maddî ve mânevi yapıda seni en üstün kılan), seni dilediği en güzel şekil ve biçimde terkip eden, ihsanı bol Rabb'ine karşı seni aldatan nedir?"[19] "Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder"[20].

3. Kıst (القسط:

Kıst lügatte, adâletli davranmak, miktar, terazi, hisse, nasîb ölçek gibi mânaları kapsar[21]. "... Ve eğer hüküm verirsen (insanların) aralarında adâletle (قسط) hükmet. Allah adâletli davrananları (مقسطين) sever"[22]. "Tartıyı adâletle بالقسط yapın, terazide eksiklik yapmayın"[23].

4. Kıstas القسطاس:

Lügatte kıstas, "ölçülerin en sıhhatli ve mazbut olanı, terazi" gibi anlamlar taşır[24]. "Ölçtüğünüz zaman tastamam ölçün ve terâzi/mîzân ile tartın. Bu, hem daha iyidir, hem de netîcesi bakımından daha güzeldir"[25]

---

[14] Lokmân, 31/19.
[15] Fâtır, 35/32.
[16] Mâide, 5/66.
[17] Bkz. Ebû Abdirrahman el-Halîl b. Ahmed, Kitâbü'l-Ayn, Beyrut 1408/1988, II, 38-40; Lisânu'l-Arab, XI, 430-437; Kâmûs, IV, 13; Tâcu'l-Arûs, VIII, 9-12.
[18] **Müfredât**, 337.
[19] İnfitâr, 82/6-8.
[20] Nahl, 16/90.
[21] **Kitâbü'l-Ayn**, V, 71; **Tehzîbu'l-Lüğa**, 388-390; Ali b. Muhammed İBNÜ'L-ESÎR, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Tsz., IV, 6; **Lisânü'l-Arab**, VII, 377-379; **Kâmûs**, II, 393; **Tâcu'l-Arûs**, V, 204-205.
[22] Mâide, 5/42.
[23] Rahmân, 55/9.
[24] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, V, 71, **Tezîbü'l-Lüğa**, VIII, 384; **Müfredât**, 418.
[25] İsrâ, 17/35.

5. Müstakîm المستقيم:

Kavâm kökünden türeyen bu kelime lügatte, "doğru ve dengeli" demektir[26]. "Bu (yol) Rabb'inin dosdoğru yoludur. Biz öğüt alacak bir kavim için âyetleri ayrıntılı bir şekilde açıkladık"[27] Bundan bir önceki âyette, doğru yolun İslâm olduğu belirtilmektedir[28].

"(Ey Rabbimiz), bizi doğru yola ilet"[29]. Buradaki (مستقيم) kelimesi kavâm kökünden gelmekte ve doğru/dengeli anlamını belirtmektedir. Doğru yolun ne olduğu, hem Fâtiha Sûresi'nin son âyetinde, hem de Bakara Sûresi'nin ilk beş âyeti ile diğer sûrelerde açıklanmaktadır. Bu husus daha sonra îzah edilecektir.

C. KUR'AN'DA ÖLÇÜ VE DENGENİN ZIDDI OLAN KELİMELER

1. İ'tidâ الإعتداء

Aslı " عدو " olan bu kelime, lügatte "zulmetmek, düşmanlık etmek, haddi aşmak ve ileri gitmek" gibi anlamlara gelir[30]. "Size savaş açanlara karşı, Allah yolunda savaşın. Sakın aşırı gitmeyin (لا تعتدوا). Çünkü Allah aşırı gidenleri sevmez"[31]. "... Kim size saldırırsa, siz de ona saldırın (ileri gitmeyin). Allah'tan korkun. Biliniz ki Allah, müttekîlerle (Allah'a karşı sorumluluk bilincinde olanlarla) beraberdir"[32]. "Kim bundan sonra sınırı aşarsa (اعتدى) onun için acı bir azâb vardır"[33].

"Ey îmân edenler! Allâh'ın size helâl kıldığı iyi ve temiz şeyleri (siz kendinize) haram kılmayın ve sınırı aşmayın لا تعتدوا Allah sınırı aşanları المعتدين sevmez". "Allâh'ın size helâl ve temiz olarak verdiği rızıklardan yeyin ve Kendisi'ne inandığınız Allah'tan korkun"[34].

Hz. Peygamber (S) bir sohbetlerinde kıyâmet ve âhiretten bahsetmiş, sohbetten etkilenen bazı sahâbîler, Osman b. Maz'ûn'un evinde toplanarak, gündüzleri devamlı oruç tutmak, geceleri uyumadan namaz kılmak, kadınların yanına gitmemek, et yememek ve eski püskü elbiseler giymek sûretiyle yaşamaya, kalan ömürlerini böyle geçirmeye, hatta kendilerini kısırlaştırmaya karar vermişlerdi. Rasûlüllah (S) bu durumu haber alınca, derhal onları çağırtmış ve şöyle bir açıklamada bulunmuştur:

---

[26] **Tehzîbu'l-Lüğa**, IX, 357; **Müfredât**, 433; **Lisânü'l-Arab**, XII, 496-498; **Tâcü'l-Arûs**, IX, 36.
[27] En'ân, 6/126.
[28] En'âm, 6/125.
[29] Fâtiha, 1/6.
[30] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, II, 213; **Müfredât**, 338; **Lisânü'l-Arab**, XIV, 33-34; **Tâcü'l-Arûs**, X, 235.
[31] Bakara, 2/190.
[32] Bakara, 2/194.
[33] Mâide, 5/94.
[34] Mâide, 5/87, 88.

"Ben böyle bir kulluk tarzı ile emrolunmadım. Vücut ve nefislerinizin sizde hakkı vardır; oruç tutup namaz kılınız, fakat bazan da oruç tutmayıp yeyiniz. Uyku da uyuyunuz. Ben hem namaz kılar, hem de uyurum. Bazan oruç tutar; bazan da tutmam. Et yerim ve hanımlarıma da yaklaşırım; benim sünnetimden ayrılan benden değildir"[35]. İşte bu olay münâsebetiyle yukarıda meâlleri verilen âyetler inmiştir[36].

2. Kasvet القسوة :

Lügatte, sertlik, şiddet, katılık, verimsizlik (yerin bir şey bitirmemesi) ve merhametsizlik gibi anlamlar ifâde eden bir kelimedir[37] "Ne var ki bundan (Bakara hâdisesinden sonra) yine kalpleriniz katılaştı (قست). İşte onlar (kalpleriniz) katılıkta taş gibi, yahut daha da ileri.."[38]

3. Zulm (الظلم):

Lügatte zulmetmek, "bir yeri yersiz yapmak, konulması gereken yerden başka bir yere koymak, bir kimsenin malını gasbetmek, hakkını vermemek" gibi mânalara gelir[39]. "Mûsa, kavmine demişti ki: "Ey kavmim! Şüphesiz siz, buzağıyı (Tanrı) edinmekle kendinize zulmettiniz. Onun için Yaratan'ınıza tevbe edin de nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün"[40].

"Kendileriyle savaşılanlara (mü'minlere), zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi. Şüphe yok ki Allah, onlara yardıma mutlak sûrette kâdirdir"[41].

Mekkeli müşrikler, Rasûlüllah (S)'a ve ashâbına, bilhassa fakir, zayıf ve kimsesiz müslümanlara saldırıyor ve korkunç işkencelerde bulunuyorlardı. Bu zulme uğrayan insanlar, Rasûlü Ekrem'e gelerek durumdan şikâyet ediyorlardı. Hz. Peygamber (S) ise, henüz savaş izni çıkmadığını bildiriyor; şimdilik sabır ve metânet

---

[35] Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil el-BUHÂRÎ, **el-Câmius-Sahîh, Nikâh**, 1, İstanbul 1257/1841; MÜSLİM b. El-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu'S-Sahîh, Nikâh**, nr. 5, Mısır 1375/1955; Abdullah b. Abdurrahmân ed-DARİMÎ, **Sünen, Nikâh**, 3, Dimaşk 1349; Ahmed b. HANBEL, **Müsned**, Mısır 1313/1895, II, 158; III, 241.

[36] Hadîsin çeşitli lâfızlarla rivâyeti ve geniş açıklamaları için bkz.: Bedrüddin Mahmud b. Ahmed, el-AYNÎ, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, İstanbul 1308/1893, VIII, 586; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-TABERÎ, **Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l Kur'an**, Mısır 1374/1955, VII, 8, 9, 10; Nasr b. Muhammed es-SEMERKANDÎ, **Bahru'l-Ulûm**, Beyrut 1413/1993, I, 455; et-TÛSÎ, **Tefsîru't-Tibyân**, Tahran tsz., IV, 7, 9; Muhammed Huseyn et-TABATABAÎ, **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Kum, tsz, VI, 106-116; **Hak Dini** İstanbul 1938, II, 1800.

[37] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, V, 189; **Lisânü'l-Arab**, XV, 180-182; **Tâcü'l-Arûs**, X, 293-294.

[38] Bakara, 2/74.

[39] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, VIII, 162-164; **Müfredât**, 325-326; **Lisânü'l-Arab**, XII, 373; **Tâcü'l-Arûs**, VIII, 388.

[40] Bakara, 2/54.

[41] Hacc, 22/39.

göstermelerini tavsiye ediyordu. İşte yukarıdaki âyet ile ilk kez savaşa izin verilmiş oldu[42].

"Allâh'ın mescitlerinde, O'nun adının anılmasına mâni olan ve onların harâb olmasına çalışandan daha zâlim kim vardır!"[43]. "Allah tarafından bildirilmiş bir şâhitliği (insanlardan) gizleyenden daha zâlim kim olabilir? Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir"[44].

4. Gulüv (الغلو):

Lügatte, "bir şeyde haddi aşmak, fazla ileri gitmek ve taşkınlık yapmak" gibi anlamlara gelen bir kelimedir[45]. "Ey Kitap Ehli! Dininizde taşkınlık etmeyin (لا تغلوا) ve Allah hakkında gerçek olmayan şeyleri söylemeyin! Meryem oğlu İsâ Mesîh, sadece Allâh'ın elçisi, Meryem'e attığı kelimesi ve O'ndan bir ruhtur. Allâh'a ve elçilerine inanın, (Allah) "üçtür" demeyin. Kendi yararınıza olarak buna son verin. Çünkü Allah, yalnız bir tek tanrıdır. Hâşâ O, çocuk sahibi olmaktan yücedir (münezzehtir). Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter"[46]. "Deki: Ey Kitap Ehli! Dininizde haksız yere taşkınlık etmeyin. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir topluma uymayın"[47].

5. Şiddet (الشدة):

Şiddet, lügatte "güçlü olmak, hücûm etmek, koşmak" vb. mânaları kapsamaktadır[48]. "İnsanların iman edenlere düşmanlık bakımından en şiddetlisini, Yahûdîler ile şirk koşanları bulacaksın. Onların, îman edenlere sevgi bakımından en yakın olanlarını da "Biz Hristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve râhipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar"[49] Kaynaklarda, bu âyetlerin sözkonusu ettiği Hristiyanların, Habeşistan'a göç eden müslümanları iyi karşılayan ve onlara anlayış gösteren Hristiyanlar olduğu nakledilmektedir[50].

---

42 Muhammed b. İsâ et-TİRMİZÎ, **Sünen**, Mısır 1962; **Tefsîr**, Sûre 22/4, Ebü'l-Fidâ İsmâil İBN KESÎR, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Beyrut 1388/1969, III, 225.

43 Bakara, 2/114. Âyetin geniş mânası için bkz. Muhammed ABDUH, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr)**, Mısır 1366/1946, I, 430.

44 Bakara, 2/140.

45 Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, IV, 446; **Lisânü'l-Arab**, XV, 131-134; **Tâcü'l-Arûs**, X, 269.

46 Nisâ, 4/171.

47 Mâide, 5/77.

48 Bkz. **Lisânü'l-Arab**, III, 232-236; **Tâcü'l-Arûs**, II, 387-389.

49 Mâide, 5/82.

50 Bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed el-VÂHIDÎ, **Esbâbü Nüzûli'l-Kur'an**, Tahk. Kemal Besyûnî ZAĞLÛL, Beyrut 1411/1991, 207; İBN KESÎR, **Tefsîr**, II, 85; Muhammed b. Ali b. Muhammed eş-ŞEVKÂNÎ, **Fethu'l-Kadîr el-Câmi' Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr**, Mısır 1383/1964, II, 69; **Hak Dini**, II, 1797.

6. Fahşâ (الفحشاء):

Lügatte "bir söz, iş vs. nin çirkin ve aşırı olması mânasındadır[51]. "O (şeytan) size ancak ve dâima kötülüğü, çirkin işi (فحشاء) ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi emreder"[52]. "De ki: Allah kötülüğü emretmez. Allâh'a karşı bilmediğiniz şeyleri mi söylüyorsunuz?"[53]

7. Kast (القسط):

Lügatte, "adâletten ayrılmak, hak yoldan sapmak, zulmetmek" demektir[54]. "İçinizde, (Allâh'a) teslimiyet gösterenler de var, hak yoldan sapanlar (قاسطون) da var. (Allâh'a) teslimiyet gösteren kimseler, doğru yolu arayanlar (ve ona lâyık olanlar) dır". Hak yoldan sapanlara gelince, onlar cehenneme odun olurlar"[55].

8. Ğayy (الغي):

Lügatte, "azgın olmak, sapıtmak, helâk olmak, azdırmak ve saptırmak" gibi anlamlar taşır[56]. "Dinde zorlama yoktur. Çünkü doğruluk, sapıklık ve eğrilik (غي)'ten ayırt edilmiştir. O halde kim tâğûtu inkâr edip Allâh'a inanırsa, sağlam kulpa yapışmıştır ki o hiçbir zaman kopmaz. Allah işitir ve bilir[57]".

"Battığı zaman andolsun yıldıza ki, arkadaşınız (Muhammed) sapmadı sapmadı (ما غوى) ve bâtıla inanmadı; o kötü arzularına göre de konuşmaz"[58].

9. Zeyğ (الزيغ):

Lügatte, "yoldan sapmak, meyletmek, bir tarafa eğilmek" vs. anlamlar ifâde eden bir kelimedir[59] "... İşte kalplerinde eğrilik (زيغ) olanlar, fitne çıkarmak ve onun te'vîline yeltenmek için müteşâbih âyetlere yapışıp onlarla uğraşıp dururlar"[60].

Kur'an-ı Kerîm'de denge anlamına gelen kelimeler ile zıtlarını belirten kelimeler (genelde), örnek olarak verilen âyetlerde yer almaktadır. Yalnız bu husus ile ilgili kelimeler bunlardan ibâret değildir. Kur'an'ın anlam bütünlüğü, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet ve insicam dikkate alındığında, burada anılan âyetlerle

---

[51] **Kitâbü'l-Ayn**, III. 96; **Tâcu'l-Arûs**, IV. 331.
[52] Bakara, 2/169.
[53] Ârâf. 7/28.
[54] **Müfredât**, 418; **Kâmûs**, II, 393.
[55] Cinn, 72/14, 15.
[56] Bkz. **Tehzîbü'l-Lüğa**, VIII, 218-219; **Lisânü'l-Arab**, XV, 140-143; **Tâcü'l-Arûs**, X, 273.
[57] Bakara, 2/256.
[58] Necm, 53/1, 2, 3.
[59] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**, IV. 434; **Müfredât**, 223; **Tâcü'l-Arûs**, 293-294.
[60] Âlü İmrân. 3/7.

yetinilmesi uygun görülmüş, diğerleri zikredilmemiştir. Yeri geldikçe ilgili kelimeler üzerinde durularak, çeşitli açılardan yorumlanmaya ve konuya açıklık getirilmeye çalışılacaktır.

Kur'an'da bahsedilen ölçü ve denge, geniş bir konudur; pek çok hususla ilgilidir. Fert ve toplum dengesinden tutun da kâinattaki varlıklar arasındaki dengelere kadar... Bu çalışmada, sâdece kişinin dengeli bir varlık olabilmesi için, Kur'an'ın öngördüğü davranışlar üzerinde durulacak, yeri geldikçe de dengeli toplumun durumuna temas edilecektir. Bunların zıddı olan dengesiz davranışlar ve aşırılıklara zaman zaman değinilecek, diğer hususlarla ilgili konulara girilmeyecektir.

Kur'an'da kişi ile ilgili ölçü ve denge konusu, İman temeli ile İbâdet ve Ahlâk sahasından oluşan iki ana bölümde ele alınıp değerlendirilebilir. İnsanın bütün davranışları bu alanların dışında değildir. Kişinin hayatında mutlaka inançlı veya inançsız olma, ibâdet edip etmeme, iyi ahlâka sâhip bulunup bulunmama durumu vardır.

Ferdin uygulama sahasında ve ahlâkî davranışlarında dengeli olabilmesi için, önce, sahîh bir inanca sâhip olması şarttır. Bu sebeple evvelâ insanın muhtaç olduğu îmân konusundaki denge husûsunun belirtilecek, sonra da ibâdet ve ahlâk sahalarındaki ölçü ve denge açıklığa kavuşturulacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNANÇTA ÖLÇÜ VE DENGE

İnsanın dünyada huzura, âhirette mutluluğa ulaşabilmesi için ilk şart, onun tam ve sağlam bir îmana sahip olmasıdır. Kişi îman prensiplerine samîmi ve sarsılmaz bir tarzda inanma durumundadır. İnanç meselesinde çelişkili bir duruma düşerse, strese girer ve rûhî bunalıma düşer.

Kur'an-ı Kerim, îman esaslarının neler olduğunu ve bunlara ne şekilde îman edileceğini açıklamaktadır. O'nun belirttiği îman esasları; Allâh'a, Meleklerine, Kitaplarına, Peygamberler'ine, Âhire gününe[1], Kadere (hayır ve şerri ile) inanmaktır[2].

Yüce Kur'an, ınsanın, Allâh'a ve diğer îman esaslarına, ölçülü ve dengeli bir tarzda inanmasını öngörür. Gerçekte Kur'an, her hususta en doğru ve dengeli bir yola (أقوم) hidâyet etmektedir[3].

I. ALLÂH'A ÎMAN

Allah Taâlâ, eşi, benzeri olmayan ve her şeyi yoktan var eden, sonsuz kudret sâhibi bir Zât'tır. O'nun varlık ve birliği aklî ve naklî delillerle sâbittir. Kur'an-ı Kerim, diğer yaratıklardan akılla üstün kılınan insanı tefekküre davet eder; kâinâtı, yer ve gökleri düşünmesini, içindekileri incelemesini, kendi vücûdunu, nefsini, rûh âlemini vs. tetkik etmesini emir ve tavsiye eder[4]. Bütün bunları yaptığında da aklının, Allâh'ın varlık ve birliğini anlayacağını belirtir. Kişi tefekkür sayesinde her şeyin bir yapıcısı, usta veya mimarı olması gerektiği mantığı ile bunca sayılamayacak ve sınırı çizilemeyecek kadar geniş, büyük ve çok kompleks olan varlıkları yaratan sonsuz güce sâhip bir varlığın واجب الوجود mevcûdiyetini kabul eder. Aslında bunda aklî bir zorunluluk vardır. Nitekim bir eser, bir bina ve özellikle bir sanat eserini görüp de onun yapıcısını ve sanatkârını kabul etmemek akıl ve mantık dışı bir durumdur. Bu kadar muazzam ve mükemmel varlıkların intizam ve denge içinde yürümesi, hedefinden şaşmaması ve bozulmaması, eşsiz kudrete mâlik bir mevcûdun varlığını ispatlar; hiç şüphesiz O da Allah Taâlâ'dır.

---

[1] Bakara, 2/177; Nisâ, 4/136.
[2] Kamer, 54/49; Hadîd, 57/22; Fürkân, 25/2; En'âm, 6/59; Tevbe, 9/51; îmanın erkânı ile ilgili hadîsler için bkz. Buhârî, **îman** 37; MÜSLİM, **îman**, 1, nr. 8/1.
[3] Bkz. İsrâ, 17/9; Hidâyetin geniş mânası için bkz. Bilâl TEMİZ, **Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet Kavramı**, 2 vd. (Basılmamış Doktora Tezi). D.E.Ü., Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.
[4] Geniş bilgi için bkz. Mustafa ÇETİN, "**Kur'an'da Tefekkür Kavramı**", D.E.Ü., İlâhiyat Fak. Derg., İzmir 1994, sayı VIII, 43-59.

A. ALLÂH'IN GÜZEL İSİMLERİ

Îman esaslarının başında bulunan Allâh'a îman, aklî ve naklî delillere, sağlam temellere dayanmalıdır. Kur'an'da Allah Taâlâ bir takım kemâl sıfatlar ve güzel isimler (الأسماء الحسنى) ile tanıtılmaktadır. Önemli olan bu isim ve sıfatların doğru anlaşılmasıdır. Bu yapılabilirse, Allâh'a îman tam ve sahîh bir şekilde gerçekleşir; Hz. Peygamber (S)'in îman konusundaki beyan ve tavsiyesine uyulmuş olur. Böyle bir seviyeye gelen kişi, yanlış yollara sapmaktan, akıl ve mantık dışı bir kısım sakîm görüş ve düşüncelere kapılmaktan kendini kurtarmış olur. Allâh'ın sıfatlarını doğru olarak değerlendiremeyen, Yaratıcı'yı, yaratıklara benzeten, O'nun vasıflarını insana, insanın sıfatlarını O'na yakıştıran kişi de yanlış bir fikre saplanır ve dengesiz bir inanca kayar.

İslâm'da temel prensip, "لا إله إلا الله محمد رسول الله : Allah'tan başka ilâh yoktur, Hz. Muhammed (S), O'nun Rasûlüdür"[5] ifâdesinde belirtilen husustur.

Yüce Allah, gerek Kur'an-ı Kerim'de ve gerekse hadîs-i şerîflerde güzel isimlerle anlatılmaktadır. Kur'an-ı Kerîm'de şöyle buyurulur: "En güzel isimler Allâh'ındır. Öyleyse O'na, o isimlerle duâ edin ve O'nun isimleri hakkında eğriliğe sapanları bırakın; onlar (inançsızlar) yaptıklarının cezasını çekeceklerdir"[6].

Allâh'ın isimleri, O'nun sıfatlarıyla yakından ilgilidir. Kaynaklarda tesbit edildiğine göre, Yüce Allâh'ın doksan dokuz ismi vardır. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

1 – Allah,	2 – Rabb,	3 – Rahmân,	4 – Rahîm,
5 – Melik,	6 – Kuddûs,	7 – Selâm,	8 – Mü'min,
9 – Müheymin,	10 – 'Azîz,	11 – Cebbâr,	12 – Mütekebbir,
13 – Hâlık,	14 – Bârî,	15 – Musavvir,	16 – Ğaffâr,
17 – Kahhâr,	18 – Vehhâb,	19 – Razzâk,	20 – Fettâh,
21 – Alîm,	22 – Kâbıd,	23 – Bâsıt,	24 – Hâfid,
25 – Râfi',	26 – Mu'izz,	27 – Müzill,	28 – Semî',
29 – Basîr,	30 – Hakem,	31 – 'Adl,	32 – Latîf,
33 – Habîr,	34 – Halîm,	35 – 'Azîm,	36 – Ğafûr,
37 – Şekûr,	38 – 'Aliyy,	39 – Kebîr,	40 – Hâfiz,
41 – Mukît,	42 – Hasîb,	43 – Celîl,	44 – Kerîm,
45 – Rakîb,	46 – Mücîb,	47 – Vâsi',	48 – Hakîm,
49 – Vedûd,	50 – Mecîd,	51 – Bâis,	52 – Şehîd,

[5] BUHÂRÎ. **İman**. 37; MÜSLİM. **İman**. 1, nr. 8/1.
[6] Ârâf. 7/180; İsrâ. 17/110; Tâhâ. 20/8; Haşr. 59/24.

53 – Hakk,	54 – Vekîl	55 – Kavî,	56 – Metîn,
57 – Velî,	58 – Hamîd,	59 – Muhsî,	60 – Mübdî,
61 – Mu'îd,	62 – Muhyî,	63 – Mümît,	64 – Hayy,
65 – Kayyûm,	66 – Vâcid,	67 – Vâhid,	68 – Samed,
69 – Kâdir,	70 – Muktedir,	71 – Mukaddim,	72 – Muahhir,
73 – Evvel,	74 – Âhir,	75 – Zâhir,	76 – Bâtın,
77 – Vâlî,	78 – Evvel,	79 – Berr,	80 – Tevvâb,
81 – Müntekım,	82 – 'Afüvv,	83 – Raûf,	84 – Mâlikü'l-Mülk,
85 – Zü'l-Celâli ve'l-İkrâm,		86 – Muksıt,	87 – Câmi',
88 – Ğaniy,	89 – Mâcid,	90 – Mâni',	91 – Nûr,
92 – Hâdî,	93 – Bedî',	94 – Bâkî,	95 – Vâris,
96 – Reşîd,	97 – Sabûr,	98 – Dâr,	99 – Nâfi'.[7]

[7] TİRMİZÎ, **Daavât**, 82; İBN MÂCE, Duâ, 10; **Câmiu'l-Beyân** IX, 91; XV, 121; Esmâ-i Hüsnâ'nın anlamları sırayla şunlardır:

1 – Varlığı zorunlu olan ve bütün övgülere lâyık bulunan Zât'ın özel ve en kapsamlı adı, 2 – Besleyip büyüten, terbiye eden, 3 – Dünyada bağışlayan esirgeyen, 4 – Âhirette bağışlayan esirgeyen, 5 – Görünen ve görünmeyen âlemlerin sâhibi, 6 – Her türlü eksiklikten münezzeh, 7 – Esenlik veren, 8 – Güven veren, va'dine güvenilen, 9 – Kâinâtın bütün işlerini gözetip yöneten, 10 – Yenilmeyen yegâne gâlip, 11 – İrâdesini her durumda yürüten, yaratılmışların halini iyileştiren, 12 – Azamet ve yüceliğini izhâr eden, 13 – Takdîrine uygun bir şekilde yaratan, 14 – Bir model olmaksızın canlıları yaratan, 15 – Şekil ve özellik veren, 16 – Daima affeden, tekrarlanan günahları bağışlayan, 17 – Yenilmeyen yegâne galip, 18 – Karşılık beklemeden bol bol veren, 19 – Bedenlerin ve ruhların gıdasını yaratıp veren, 20 – İyilik kapılarını açan, hakemlik yapan, 21 – Hakkıyla bilen, 22 – Rızkı tutan, canlıların ruhlarını alan, 23 – Rızkı genişleten, ruhları bedenlerine yayan, 24 – Alçaltan, zillete düşüren, 25 – Yücelten, 26 – Yücelten, izzet ve şeref veren, 27 – Alçaltan, zillet veren, 28 – İşiten, 29 – Gören, 30 – Son hükmü veren, 31 – Mutlak adâlet sahibi, aşırılığa meyletmeyen, 32 – Yaratılmışların ihtiyacını en ince noktasına kadar bilip sezilmez yollarla karşılayan, 33 – Her şeyin iç yüzünden haberdar olan, 34 – Acele ile ve kızgınlıkla muamele etmeyen, 35 – Zâtının ve sıfatlarının mahiyeti anlaşılamayacak kadar ulu, 40 – Koruyup gözeten ve dengede tutan, 41 – Bedenlerin ve ruhların gıdâsını yaratıp veren, bilip gücü yeten ve koruyan, 42 – Kullarına yeten, onları hesaba çeken, 43 – Azamet sahibi, 44 – Fazîlet türlerinin hepsine sahip, 45 – Gözetleyip kontrol eden, 46 – Dileklere karşılık veren, 47 – İlmi ve merhameti her şeyi kuşatan, 48 – Bütün emirleri ve işleri yerli yerin olan, 49 – Çok seven, çok sevilen, 50 – Şanlı, şerefli, 51 – Ölümden sonra diriltcn, 52 – Her şeyi gözlemiş olarak bilen, 53 – Fiilen var olan, mevcûdiyeti ve ulûhiyeti gerçek olan, 54 – Güvenilip dayanılan, 55 – Her şeye gücü yeten, kuvvetli, 56 – Her şeye gücü yeten, kudretli, 57 – Yardımcı ve dost, 58 – Övülmeye lâyık, 59 – Her şeyi tek tek ve bütün ayrıntılarıyla bilen, 60 – İlkin yaratan, 61 – Tekrar yaratan, 62 – Can veren, 63 – Öldüren, 64 – Ebedî hayatla diri, 65 – Her şeyin varlığı kendisine bağlı olup kâinâtı idare eden, 66 – Dilediğini dilediği zaman bulan müstağnî, 67 – Bölünüp parçalara ayrılmaması ve benzerinin bulunmaması anlamında tek, 68 – Arzu ve ihtiyaçları sebebiyle herkesin yöneldiği ulular ulusu bir müstağnî, 69 – Her şeye gücü yeten, kudretli, 70 – Her şeye gücü yeten, kudretli, 71 – Öne alan, 72 – Geriye bırakan, 73 – Varlığının başlangıcı olmayan, 74 – Varlığının sonu olmayan, 75 – Varlığını ve birliğini belgeleyen birçok delilin bulunması açısından âşikâr, 76 – Zâtının görülmesi ve mahiyetinin bilinmesi açısından gizli, 77 – Kâinâta hâkim olup yöneten, 78 – İzzet, şeref ve hükümranlık bakımından en yüce, aşkın, 79 – İyilik eden, vaadini yerine getiren, 80 – Kullarını tevbeye sevkeden ve tevbelerini kabul eden, 81 – Suçluları cezalandıran, 82 – Hiçbir sorumluluk kalmayacak şekilde günahları affeden, 83 – Şefkatli, 84 – Mülkün sahibi, 85 – Azamet ve kerem sahibi, 86 – Adâletle hükmeden, 87 – Toplayıp düzenleyen, kıyâmet günü hesaba çekmek için mahlûkâtı toplayan, 88 – Zengin, 89 – Şanlı, şerefli, 90 – Dilemediği şeylerin gerçekleşmesine müsaade etmeyen,

Allâh'ın güzel isimleri (الأسماء الحسنى) üzerinde hayli çalışmalar yapılmış, Yüce Allâh'a lâyık olan isimlerin ne gibi anlamlar ifâde ettiği belirtilmiştir. Suat YILDIRIM da, bu hadîsi bazı değerlendirmelere tabi tuttuktan sonra, âyetlerin ışığında Allâh'ın doksan beş ismini geniş olarak açıklamaktadır[8]. Burada detaya girilmeden Yüce Allâh'ın kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh olduğu beyan edilerek, Allâh'a sahîh bir îmanın nasıl olması gerektiği belirlenecek, sonra da diğer îman esasları îzah edilecektir.

B. ALLÂH'IN SIFATLARI:

Yüce Allâh'ın sıfatlarının beş kısımda ele alınıp incelenmesi gerekir. Bunlar:

1 – Vücûd sıfatı,

2 – Selbî sıfatlar,

3 – Sübûtî sıfatlar,

4 - Fiilî sıfatlar,

5 – Haberî sıfatlar.

Allah Taâlâ'ya tam, dengeli ve ölçülü bir îman gerçekleşebilmesi için O'nun sıfatlarının ifrat ve tefritten uzak bir şekilde anlaşılması ve doğru olarak değerlendirilmesi gerekir.

1. Vücûd Sıfatı:

Vücûd, "var olmak" demektir. Vücûd sıfatına nefsî ve zâtî sıfat da denir. Allah vardır. O'nun varlığı zarûrîdir, kendi Zât'ının gereğidir; başkasından değildir. Vücûdun zıttı olan adem/yokluk, Yüce Allah hakkında mümtenîdir, muhaldir / imkânsızdır. O'nun olmaması düşünülemez[9]. Sünnî kelâm âlimlerinin çoğunluğuna göre vücud sıfatı Allah'ın zâtı üzerine zâid, müstakil ve ezelî bir sıfattır. Müteâl Rabb'ın zâtı vücudsuz düşünülemez. Bu sıfat diğer bütün sıfatların esası ve merkezidir. Bazıları da vücud

---

kötü şeylere engel olan. 91 – Nurlandıran. nur kaynağı. 92 – Yol gösteren. murada erdiren. 93 – Eşi ve örneği olmayan, sanatkârane yaratan, 94 – Varlığının sonu olmayan. 95 – Varlığının sonu olmayan. 96 – Bütün işleri isâbetli ve hedefine ulaşıcı. irşad edici. 97 – Çok sabırlı. 98 – Zarar veren. 99 – Fayda veren. Bkz. Bekir TOPALOĞLU. T.D.V İslâm Ansiklopedisi. **Esmâ-i Hüsnâ Maddesi**. İstanbul 1995. XI. 414-415.

[8] Suat YILDIRIM. **Kur'an'da Ulûhiyyet**. İstanbul 1987, 61 vd.; Krş. Halil İbrahim ŞENER, **Türk Edebiyâtında Manzum Esmâ-i Hüsnâlar**, (Basılmamış Doktora Tezi), D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 1985; M. Cemal SOFUOĞLU, **Açıklamalı Dua Kitabı**, Ankara 1992, 111 vd.

[9] İmâm ÂZAM. **el-Fıkhu'l-Ekber**. Terc. Mustafa ÖZ, İ. **Âzam'ın Beş Eseri**, İstanbul 1992, 70; Sa'düddîn b. Mes'ûd, et-TAFTAZANÎ. **Şerhu'l-Makâsıd**, Beyrut 1409/1989, IV. 31; Ahmet Sâim KILAVUZ. **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, İstanbul 1987, 77.

sıfatını, zâtın aynı kabûl ederler; bu sebeple de onun Zât üzerine zâid müstakil bir sıfat olmadığını savunurlar[10].

2. Selbî Sıfatlar:

Allah Taâlâ'yı her türlü noksan sıfatlardan münezzeh, ârî ve berî kılan sıfatlara tenzîhî sıfatlar (التنزيهات) denir. Yüce Yaratıcı'da bulunması gereken bu sıfatlar selbî sıfatlar diye adlandırılır.

Gerçekte Allâh'ın başlangıcı ve sonu yoktur; cisim değildir; hiçbir şey O'na benzemez[11]. Allâh'ın tenzîhî sıfatları çoktur. Bunlardan beşini burada açıklamakta yarar vardır:

a) Kıdem:

Kıdem, "evveli ve başlangıcı olmamak" demektir. Bu sıfat Allâh'ın ezelî olduğunu belirtir. Ne kadar önceye gidilirse gidilsin, Allâh'ın olmadığı bir zaman düşünülemez. O, zaman ve mekândan münezzeh yüce bir zâttır. Allah, hâdis, yani sonradan meydana gelmiş bir varlık değil, kadîm, yani ezelî bir varlıktır. Şayet Allah hâdis bir varlık olsaydı, mutlaka bir muhdise (meydana getirene) muhtaç olurdu. Başkasına muhtaç olan da vâcibü'l-vücûd (varlığı zorunlu) olamaz. Allah Taâlâ Kadîm'dir; hudûs (sonradan olma) O'nun hakkında muhaldir; düşünülmesi mümkün değildir[12].

Netice olarak mantıklı ve dengeli düşünce, kişiyi kıdem sıfatının, Allâh'ın gerekli sıfatlarından biri olduğu inancına ulaştırır.

b) Bekâ:

Bekâ, varlığının sonsuzluğunu belirtir. Allah sonsuzdur, ebedîdir. Bekâ da kıdem gibi Yüce Yaratıcı'da bulunması zorunlu olan sıfattır. Bunun zıddı olan fenâ (son-luluk), Allah hakkında düşünülmesi imkânsız bir şeydir. "O evvel (kadîm)dir, âhir (ebedî) dir"[13]. "O'nun yüzü (zâtı)ndan başka her şey yok olacaktır"[14]. "Yalnız celâl ve ikrâm sahibi Rabbı'nın yüzü (zâtı) bâkî kalacaktır"[15].

---

[10] Bu görüşü savunanlar İslâm filozofları ile Ebu'l-Hasen el-EŞARÎ (ö. 324/936) ve Mu'tezile kelâmcısı Ebu'l-Huseyn el-BASRÎ (Ö.436/1044)dir. Bkz. Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî el-BAĞDÂDÎ, **Usûlüd-Dîn**, Beyrut 1346/1928, 109; İZMİRLİ, **Yeni İlm-i Kelâm**, İstanbul 1339-1341, II, 88.
[11] **Şerhu'l-Makâsıd**, IV, 43.
[12] İmâmu'l-Haremeyn el-CÜVEYNÎ, **el-Akîdetü'n-Nizâmiyye**, Kahire 1399/1979, 20 vd.
[13] Hadîd, 57/3.
[14] Kasas, 28/88.
[15] Rahmân, 55/27.

Allah Taâlâ'nın bâkî olduğunda kelâmcılar arasında ittifak vardır. Bununla birlikte bekâ sıfatının nasıl bir sıfat olduğu husûsunda görüş ayrılığı bulunmaktadır. Eş'arîler bekânın Allâh'ın zâtı ile kâim, zât üzerine zâid, diğer sıfatlar gibi bir sıfat olduğunu savunurlar[16]. Mâturidîler ise Allâh'ın, Zât'ı ile bâkî olduğunu kabul ederler. Buna göre bekâ, "zâtın varlıkta devamlılığı" demektir[17].

Îzahı ne tarzda olursa olsun, doğru ve ölçülü düşünen kişi, Allâh'ın bekâ sıfatı ile muttasıf olduğunu kabul eder. Çünkü fânî olan, Allah olamaz.

c) Muhâlefetün li'l-Havâdis:

Sonradan olan şeylere benzememek demektir. Allah'tan başka her şey sonradan meydana gelmiştir. Yüce Yaratıcı sonradan olan şeylerin hiçbirisine benzemez. Bizim aklımızın düşündükleri, ancak yaratıklardır; sonradan meydana getirilmiş varlıklardır. Biz hiçbir zaman Allâh'ın zâtını ve mâhiyetini anlayamayız. O'nu hiçbir şeye benzetemeyiz. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "O'nun benzeri hiçbir şey yoktur"[18]. Gerçekte O'nun Zât'ı ve mâhiyeti hakkında düşünmek doğru değildir. Kesinlikle O, ne insan ve ne de diğer varlıklar gibidir. Allâh'ın isim ve sıfatlar tecsim ve teşbih yapılmaksızın ispat edilir. Nasslarda geçen "yed"[19], "vech"[20] ve "istivâ"[21] gibi cismânî ve maddî sıfatların Allah Taâlâ'ya nisbet edilmesi uygun değildir. Bu nedenle müteahhirûn / sonraki kelâm âlimleri, "yed" kelimesine "kudret", "vech"e "zât" ve "istivâ"ya da "istîlâ, ihâta etme ve yaratma" anlamlarını vermişlerdir.

Dengeli düşünemeyen ve âyetleri doğru yorumlayamayan bazı kişiler, Allâh'ın sıfatlarını insan uzuvlarına ve yaratıklara benzetmişlerdir. Bunlara "Müşebbihe" denir[22].

Selef âlimleri ise bu âyetleri te'vil etmemiş, olduğu gibi kabul etmişler, fakat teşbih yanlışlık ve dengesizliğine de düşmemişlerdir. Doğrusu Allah hiçbir şeye benzemez, eşsiz bir zâttır.

d) Kıyâm bi Nefsih:

Allâh'ın varlığında hiçbir şeye muhtaç olmaması, zâtı ile kâim olması demektir. Allah, var olmak için başka bir müessire (etkene) ihtiyaç duymaz. O'nun

---

16 Ebü'l-Hasen el-EŞ'ARÎ, **el-İbâne an Usûli'd-Diyâne**, Medine 1975, 109.
17 Fethullah HULEYF, **Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi**, Beyrut 1970, 19.
18 Şûrâ, 42/11.
19 Feth, 48/10.
20 Rahmân, 55/27.
21 Tâhâ, 20/5.
22 Ebu'l-Yüsr el-PEZDEVÎ, **Usûlü'd-Dîn**, Tahk. Hans Peter LINSS, Kâhire 1383/1963, 111-113; **Yeni İlm-i Kelâm**, II, 89-90.

varlığı kendindendir; O, Vâcibü'l-Vücût'tur. Başkasına muhtaç olan bir varlık Allah olamaz. Bizzat kâim olma sıfatının zıddı olan kıyâm bi gayrih (başkasına muhtaç olma), Allah hakkında muhaldir[23]. O'nun için böyle bir şey düşünülemez. Başkasına muhtaç olmaması, hem akla uygundur, hem de bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

"De ki: O Allah birdir: Samed (başkasına muhtaç olmayan)'dir"[24]. "Ey insanlar, Siz Allâh'a muhtaçsınız, Allah ise zengin (muhtaç değil) dir ve hamde lâyık olan O'dur"[25]

Bu âyetler, kişiyi, Allâh'ın hiçbir varlık ve yarattığa muhtaç olmadan zâtı ile kâim olması gerektiği kanâatine sevketmektedir. Böyle îtidâlli bir düşünceye sâhip olan kişi de elbette Allâh'a sahîh bir tarzda inanma imkânına ulaşır.

e) Vahdâniyet:

Vahdâniyet, bir ve tek olmak demektir. Terim olarak bu kelime, Allah Taâlâ'nın zâtında, sıfatlarında ve fiillerinde eşi, benzeri ve ortağı bulunmadığını, bir ve tek olduğunu belirtir. Vahdâniyetin zıddı olan teaddüd (birden çok olmak) ve şirk (ortaklık), Yüce Allah hakkında muhaldir, imkânsızdır.

İslâm îtikâdına göre, yegâne yaratıcı, Allah Taâlâ'dır. O'ndan başka yaratıcı olmadığı gibi, O'nun dışında hiçbir varlığa kulluk yapılmaz. Doğru düşünen kişi, ne kula kul olur ve ne de âlemlerin biricik Rabb'ı olan Allah'tan başka bir varlığa tapar. İbâdete lâyık olan tek varlık, Allah Taâlâ'dır[26].

Kur'an-ı Kerim'in bir çok âyeti Allâh'ın bir ve tek olduğunu, eşi ve benzerinin bulunmadığını gayet açık olarak beyan eder: "De ki: O Allah bir tektir. Allah sameddir (O, hiçbir şeye muhtaç değildir; herşey O'na muhtaçtır), O doğurmamış ve doğmamıştır. Hiçbir şey O'nun dengi değildir"[27] "Eğer Allah çocuk edinmek isteseydi, yarattıklarından dilediğini seçerdi. O (bundan münezzehtir) yücedir. O Allah, tek hükümrândır"[28]. "De ki: Eğer dedikleri gibi, Allah ile birlikte tanrılar olsa idi, o zaman

---

[23] **Şerhu'l-Makâsıd**, IV, 54 vd.
[24] İhlâs, 112/1-2.
[25] Fâtır, 35/15.
[26] Geniş bilgi için bkz. **el-Fıkhu'l-Ekber**, 70 vd.; PEZDEVÎ, **Usûlü'd-Dîn**, 109; **Şerhu'l-Makâsıd**, IV, 31.
[27] İhlâs, 112/1-4.
[28] Zümer, 39/4.

onlar da Arş'ın sahibine ulaşmanın yolunu ararlardı. Hâşâ, O, onların dediklerinden çok yücedir, uludur"[29].

"Eğer her ikisinde (yer ve gökte) Allah'tan başka tanrılar olsaydı, her ikisi (yer ve gök) de harap olurlardı. Arş'ın sâhibi Allah, onların nitelendirmelerinden yüce (münezzeh)dir"[30].

Kelâmcılar meâli verilen bu son âyet ışığında Burhân-ı Temânuu (irâde çatışmasına dayanan delîl) ortaya koymuşlardır[31]. Yerle göklerin düzeni bozulmadığına göre, birden çok ilâh yoktur. Burhân-ı Temânü' şöyle ortaya konur:

Kâinâtta her yönden birbirine eşit olan iki ilâhın var olduğu farzedilse, bunlardan biri bir şeyin hareketini, diğeri sükûnunu isteyebilir. Zira ilâh tam bir kudrete, hür ve serbest irâdeye mâliktir. Bu durumda şu üç ihtimal ortaya çıkar:

1 – Ya ilâhlardan her ikisinin dediği gerçekleşecektir. Bu ihtimal imkânsız, bâtıl ve geçersizdir. Zîrâ aynı yerde ve aynı anda, hareket ve sükûn gibi iki karşıt şeyin bir arada olması (ictimâ-ı zıddeyn) mümkün değildir. Akıl, mantıklı ve dengeli düşünce bunu kabul etmez.

2 – Veya her iki ilâhın dediği de olmaz. Bu ihtimal de yanlıştır. Zîrâ istediğini gerçekleştiremeyen güçsüzdür, âcizdir; âciz kalan da ilâh olamaz. Çünkü âciz kalmak, hudûs ve imkânı gerektiren bir durumdur.

3 – İlâhlardan birinin irâdesi gerçekleşecek, diğerininki gerçekleşmeyecektir. Bu da yanlış bir olasılıktır. Zîrâ istediği olmayan âcizdir, âciz ise ilâh olamaz. Diğer ilâh da her yönden buna denk olduğu için onun da âciz olması, bundan dolayı da ilâh olmaması icâbeder. Neticede, kâinâtın yaratıcısının iki olması ihtimali mümkün olmayınca, ilâhın bir ve tek olması zorunlu olarak ortaya çıkar[32].

Yine kelâmcılar, "Burhân-ı Tevârüd" adını verdikleri delil ile de Allah Taâlâ'nın vahdâniyetini ispat ederler.

Eğer yerde ve gökte birden çok ilâh olsaydı, bu âlem:

1 – Ya bütün ilâhların ortak güç ve kudreti ile meydana getirilmiştir.

2 – Veya herbiri tarafından müstakil olarak oluşturulmuştur.

3 – Yahut da yalnız birinin irâde ve gücüyle vücûda getirilmiştir.

---

[29] İsrâ. 17/42-43.
[30] Enbiyâ. 21/22.
[31] **Şerhu'l-Makâsıd**. IV. 36.
[32] Geniş bilgi için bkz. **Şerhu'l-Makâsıd**. IV. 37; Abdülmün'im Sâlih el-Aliyy el-İZZÎ. **Usûlü'l-Akîdeti'l-İslâmiyye**, Beyrut 1408/1988, 13-15.

Birinci ihtimâle göre, ilâhlardan her birinin kuvvet ve kudreti kâinâtı tek başına yaratmaya kâfi gelmemiş, bu husus hepsinin iş ve güç birliği ile ortaklaşa gerçekleşmiştir. Bu ise, ulûhiyet vasfı ile bağdaşmayan bir âcizliğin alâmetidir. Aklî dengesi yerinde olan sağduyu sahibi bir insanın âciz bir varlığı ilâh kabul etmesi imkânsızdır.

İkinci ihtimale göre; ılâhlardan her birinin gücü eşyayı müstakil olarak, tek başına yaratmaya yeterli geldiğinden, her biri tam bir müessir kudrete mâlik ve bu âlemin hâlıkı olur. Böyle olunca da bir eserin, iki veya daha çok müessirden sudûr etmesi, bir başka ifâde ile, bir malûl üzerine iki veya daha çok müstakil ve tam illetin tevârüdü, tevâfuku gerekir. Bu ise bâtıldır. Zîrâ bu, hâsıl olan bir şeyin tekrar tahsil edilmesini îcâbeder (hâsıl-ı tahsîl). İlâhlardan birden ziyâdesi mutlaka gereksiz olur. Gereksiz olan bir ilâh ise zaten ilâh olamaz.

Üçüncü ihtimâle göre, eşya ancak birinin kuvveti ile yaratılır. Eğer eşya ilâhlardan birinin kudreti ile oluşur, diğerlerinin yaratmada bir etkisi olmazsa, tercih bilâ müreccih (seçici olmadan seçimin bulunması) sonucuna varılır ki, bu halde de varlıkların yaratılmaması lâzım gelir. İşte bu üç ihtimâlin yanlışlığı ortaya çıkınca, Yüce Allâh'ın vahdâniyeti sâbit olur[33].

Allâh'ın vahdâniyeti hususunda bir başka delil de şudur:

Noksan sıfatlardan münezzeh, kemâl sıfatlarla muttasıf ve her bakımdan müsâvî iki ilâhın mevcûdiyeti farzedilse, kâinâtı yaratma işinde, aralarında:

1 – Ya ittifak ederler, 2 – Ya da ihtilâfa düşerler.

İhtilâf ederlerse aralarında temânu' (irâde çatışması) hâsıl olur. O takdirde de, ya ictimâ-i zıddeyn, ya ilâhlardan birinin veya her ikisinin aczi lazım gelir ki, bu üç ihtimal de yanlıştır.

Şayet iki ilâh ittifak ederlerse:

Bu ittifak, ya zorunlu olur ki, bu durumda her iki ilâh da irâdesiz ve âciz demektir. İrâdeden yoksun ve acz içinde bulunan da ilâh olamaz.

Yahut ihtiyârî olur; ilâhlardan biri ötekine serbestçe uyar. Bu vaziyete göre uyan ilâh öbürüne ya itiraz edebilir; ederse irâde çatışması hâsıl olur. Ya da edemez; o takdirde de âciz duruma düşer. Öbür ilâh da her bakımdan eşit olduğuna göre o da âciz

[33] **Ş. Makâsıd**, IV, 37; **Yeni İlm-i Kelâm**, II, 96-101.

demektir. Âciz durumdaki bir varlık da ilâh olamaz. Bütün bu ihtimallerin imkânsızlığı anlaşılınca, Allah Taâlâ'nın vahdâniyetinin zarûrîliği ispatlanmış olur[34].

3. Sübûtî Sıfatlar:

Varlığında şüphe olmayan Yüce Allâh'ın kendisinde bulunması gerekli olan sıfatlarına Sübûtî Sıfatlar denir. Bunlara O'nun Zâtı ile kâim, ezelî ve ebedî sıfatlardır; yaratıkların sıfatlarına kesinlikle benzemez. Allah Taâlâ sonsuz kemâl sıfatlarıyla muttasıftır.

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre, gerek hayy, alîm, kadîr, basîr gibi sîğa îtibâriyle sıfat olan kelimeler olsun, gerekse hayat, ilim, kudret ve basar gibi mastar şeklindeki lâfizlar olsun, bütün sübûtî (diğer adıyla mânevî) sıfatlar Allâh'a nisbet edilir. Fakat Mu'tezile aynı görüşte değildir. Onlar hayy, âlim gibi sîğa yönünden sıfat olan kelimeleri Allâh'a izâfe etmekle birlikte, bunların aslı olan hayat ve ilim gibi mastar durumundaki kelimelerin Allâh'a nisbetini kabul etmezler[35]. Onlar "Allah âlimdir" hükmünü uygun buldukları halde, "Allah ilim sâhibidir" hükmünü uygun görmez ve kabul etmezler. Mu'tezilî bilginler Allâh'ı zâtı ile âlim kabul ederler. Onlara göre, "Allâh'ın ezelî bir ilim sıfatı vardır, denirse, o takdirde O'nun zâtından başka bir de ilim diye ayrı bir anlam kabul edilmiş olur. Allâh'ın bir sıfatı şeklinde düşünülen bu anlam da aynen O'nun zâtı gibi kadîm olacaktır. Böylece diğer sıfatlarla birlikte Allâh'a zâtından başka kadîmler nispet edilme söz konusu olur. Buna "teaddüd-i kudemâ: ezelî varlıkların çokluğu" denir. Bu ise Kuran'ın Tevhîd inancına aykırıdır". Bu açıklamaların sonucunda şunu anlıyoruz ki, Selbî Sıfatlar'da Kelâmcılar arasında ittifak olduğu halde, Sübûtî Sıfatların Allâh'ın zâtına âit, ezelî ve hakîkî sıfatlar olduğu konusunda görüş ayrılığı vardır[36].

Ehl-i Sünnet kelâmcıları, Allâh'ın hayat, ilim, irâde, kudret, sem', basar ve tekvîn sıfatlarını O'nun zâtı ile kâim, ezelî sıfatlar diye telakkî etmişlerdir. Zîrâ onlar, Kur'an'ı Kerim'in tutarlı ve dengeli bir biçimde ortaya koyduğu hususları doğru olarak değerlendirmişlerdir. Çünkü Yüce Allah, kendisini hayy, âlim, kâdir... tarzında

---

[34] Ebû Mansûr el-MÂTURİDÎ, **Kitâbü't-Tevhîd**, Tahk. Fethullah HULEYF, İstanbul 1979, 19 vd.; İmâmu'l-Haremeyn el-CÜVEYNÎ, **el-İrşâd**. Tash. Alfred GUILLAUME. Mısır 1369/1950. 53; Abdülkerîm eş-ŞEHRİSTÂNÎ, **Nihâyetü'l-İkdâm**, Oxford 1934, 91-94; **Şerhu'l-Makâsıd**, IV. 38; **Yeni İlm-i Kelâm**. II. 96-101; Ali Aslan AYDIN, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, Ankara 1964. 146; **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, 83.
[35] **el-İrşâd**. 61 vd.; el-PEZDEVÎ, **Usûlü'd-Dîn**, 31 vd.; Ebu'l-Mu'în en-NESEFÎ, **Tabsıratü'l-Edille**. Tahk.: Hüseyin ATAY. Ankara 1993. I. 315 vd.; Abdülkâhir b. Tâhir el-BAĞDÂDÎ. **Usûlü'd-Dîn**. İstanbul 1346/1928. 91 vd.
[36] **el-İrşâd**. 79 vd.

vasfetmiştir. Bu kelimeler Arapça mütehas-sısları tarafından muayyen mânalarda türetilmiş isimlerdir. Bu isimler bir zâta izâfe edildiğinde, bunların çıkarıldığı kökler (mastarlar) in mânalarının da nispet edilmesi gayet tabiîdir. Nitekim "Mehmet âlimdir" denildiğinde, onda bir ilim vasfının (âraz) olduğunu belirtiriz. Aynı şekilde "Allah âlimdir" ifâdesi kullanıldığında da O'nda bir ilim sıfatının varlığını ispat etmiş oluruz.

Mu'tezile'nin teaddüd-i kudemâ iddiâsına gelince; şayet Allâh'ın maânî sıfatları Zât'tan ayrı ezelî sıfatlar olarak kabul edilecek olursa ezelî varlıklar çoğaltılmış olur. Gerçekte Allâh'ın sıfatları zâtından ayrı değildir. Zîrâ iki şeyin birbirinden başka olmasının anlamı, birinin yokluğu durumunda, öbürünün varlığı tasavvur edilebilen iki mevcud olmaları demektir. Akıl, Yüce Allâh'ın zâtı ve sıfatları hususunda böyle bir durum kabul etmez.

Söz konusu sıfatlar Allâh'ın zâtının aynı da değildir. Zîrâ aynîlik, iki mevcudun mâna ve muhtevâ bakımından bir olmasını gerektirir. Bundan dolayı Ehl-i Sünnete göre Allâh'ın sıfatları, zâtının ne aynıdır, ne de gayrıdır لا هي عينه و لا غير Bu sıfatlar, zihinde Zât-ı Bârî'den ayrı birer kavramdır; zâtının aynı değildir. Fakat bunların dış âlemde, zâtından ayrı ve müstakil, başka, hâriçte birer mevcûdiyet olarak düşünülmesi de imkânsızdır; zâtının gayrı da değildir[37].

Bu kısa îzâhattan sonra şimdi sübûtî sıfatları ayrı ayrı ele alıp açıklamaya çalışalım.

a) Hayat:

Hayat, diri ve canlı olmak, ölü olmamaktır. Yüce Allah diri ve canlıdır. O, ezelî ve ebedî, sonsuz bir hayata sahiptir. Her şeye hayat bahşeden, kuru ve ölü (gibi görünen) toprağa can veren O'dur. Hayat sıfatı, Allâh'ın zâtından ayrılmayan kemal sıfatlarının başında gelir. Çünkü varlığın kemâli, ancak O'nun diri olmasıyla gerçekleşir. Hayatın zıddı olan memât (ölü olmak), Allah hakkında muhaldir, düşünülemez. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır:

"Ve ölmeyen diriye (Allah Taâlâ'ya) tevekkül et. Ve O'nu överek tesbih et"[38]. "Allah, Kendisi'nden başka tanrı olmayan, diri, her an yaratıklarını gözetendir"[39]. "Bütün yüzler, O diri ve hâkim olan Allâh'a boyun eğmiştir"[40]. Gerçekte ilim, irâde,

---

[37] Abdulkerim eş-ŞEHRİSTÂNÎ, **Nihâyetü'l-İkdâm**, Oxford, 1934, 417; **el-İrşâd**, 126 vd.; PEZDEVÎ. **Usûlü'd-Dîn**, 35 vd.
[38] Fürkân, 25/58.
[39] Âlü İmrân, 3/2.
[40] Tâhâ, 20/111.

kudret gibi kemâl sıfatlarla muttasıf olan varlığın "hayy" olması gerekir; bu, aklen zorunludur.

b) İlim:

İlim, hikmet demektir. Yüce Allah hiçbir zaman mekân ve sınır sözkonusu olmaksızın geçmişi, hâli, geleceği; olmuşu, olanı ve olacağı; gizliyi ve açığı tam ve mükemmel olarak bilir. Allâh'ın ilmi kesinlikle yaratıkların ilmine benzemez; asla artmaz ve eksilmez. O, her şeyi ezelde bilir, ilmi ezelîdir. Şurası dikkat edilecek önemli bir husustur ki, Allah Taâlâ, her şeyi olacağı için bilir; yoksa olan şeyler Allah bildiği için olmaz. Bu, kelâmcılar tarafından "ilim mâlûma tâbîdir" tarzında ifade edilir.

İlim sıfatı Allâh'a vâcib (gerekli ve zorunlu), zıddı olan cehil (bilgisizlik) ise O'nun hakkında muhaldır, düşünülemez. Kur'an-ı Kerîm, Allâh'ın her şeyi bildiğini şöyle beyan eder: "Göklerde olanları da yerde olanlar da Allâh'ın bildiğini bilmez misin? Doğrusu Allah her şeyi bilir"[41]. "Gaybın anahtarları O'nun katındadır, onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı bilir. Düşen yaprağı, yerin karanlıklarında olan tâneyi, yaşı kuruyu – ki o, apaçık Kitap'tadır – ancak O bilir"[42].

Bu ve benzeri naklî deliller Allâh'ın ilminin sonsuzluğunu ispatladığı gibi, dengeli ve şümullü bir düşünce ile de Allâh'ın ilminin sınırsızlığını kavrayabiliriz; akıl bunu gerektirir. Uçsuz bucaksız kâinâtta görülen bu güzel ve sağlam tertip ve nizam, şaşmaz âhenk, onun Yaratıcı'sının sonsuz ilim sahibi bir Zât olduğunu ortaya kor. Allâh'ın ilim sıfatı, varlığı vâcib, müstahîl veya mümkün olan varlıklara şâmildir; istisnâsız hepsini kapsar. Allâh'ın indinde değişme de mümkün değildir.

c) İrâde:

İrâde, dilemek anlamına gelir. Yüce Allah mürîd (dileyen) dir. Yüce Allah, bir şeyin şu şekilde olmasını, öbür tarzda olmamasını, her hangi bir yer ve zamanda gerçekleşmesini, başka yer ve zamanda olmamasını irâde eden, tercih ve tâyinde bulunan Zât'tır. Meşîet de irâde anlamına gelen bir kelimedir. Bir hadîs-i şerîfde: "Allâh'ın dilediği olur, dilemediği olmaz[43]", bir âyette de: "Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz. Şüphesiz Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir"[44] buyurulmuştur.

---

[41] Mücâdele, 58/7.
[42] En'âm, 6/59; Allâh'ın ilim sıfatı hakkında geniş bilgi için bkz. Muhammed ABDUH, **Risâletü't-Tevhîd**, Kahire Tsz., 36-39.
[43] EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, Sünen, Hıms (Sûriye) 1974, **Edeb**, 110.
[44] İnsan (Dehr), 76/30.

Allah Taâlâ'nın gerekli sıfatlarından olan irâde sıfatının zıddı irâdesizlik (îcab bizzât) O'nun hakkında muhaldir, düşünülemez. İrâde sıfatı, yalnız aklen câiz ve mümkün olan şeylere müteallik (ilişkin) dir; vâcip ve muhâl olanlara değildir. Zîrâ vâcip ve muhâl, zorunlu olarak vardır veya yoktur.

İrâde sıfatının birçok naklî delîli vardır. Şu iki âyeti örnek olarak görmekte yarar vardır: "Göklerin ve yerin mülkü Allâh'ındır. (O), dilediğini yaratır"[45]. "De ki: Allâh'ım, (Ey) mülkün sâhibi! Sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden mülkü alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini alçaltırsın. Hayır Senin elindedir. Sen her şeye kâdirsin!"[46]

Allâh'ın irâdesi iki kısımdır:

ca. Tekvînî İrâde:

Bu tür irâde bütün yaratıkları ihtivâ eden irâdedir. Allah Taâlâ her hangi bir şeyin olmasını murâd ederse, o şey mutlaka ânında meydana gelir. Bir âyette şöyle buyurulur: "Biz bir şeyin (n olmasını) istediğimiz zaman, söyleyeceğimiz söz, sâdece ona "ol" dememizdir, derhal oluverir"[47]. Burada sözü edilen irâde, tekvînî irâdedir.

cb. Teşrîî İrâde:

Buna dînî irâde de denir. Yüce Allâh'ın bir şeyi sevmesi ve ona râzı olması anlamındadır. Zât-ı Bârî'nin bu mânadaki irâdesi ile bir şeyi dilemesi, o hususun mutlaka meydana gelmesini icâb ettirmez. "Şüphesiz ki Allah, adâleti, iyiliği ve akrabaya vermeyi emrediyor (irâde ediyor)..[48]". "Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez"[49] âyetlerinde yer alan irâde teşrîî irâdedir[50].

Tekvînî irâde, hayır, şer, itâat ve isyana şâmil olduğu halde, teşrîî irâde yalnız hayır ve itâata ilişkindir (tealluk eder).

d) Kudret:

Bir şeyi yapabilme gücüne sahip olmak demektir. Allah Taâlâ, sonsuz güç ve kuvvete mâlik Yüce Yaratıcı'dır. O, bu sıfatı ile âlem üzerinde yegâne tesir ve tasarrufa sahip bir zâttır. Kudretin zıddı olan acz, Allah hakkında muhâldir. O'nun kudretinin

---

[45] Şûrâ, 42/49.
[46] Âlü İmrân, 3/26.
[47] Nahl, 16/40.
[48] Nahl, 16/90.
[49] Bakara, 2/185.
[50] MÂTURİDÎ, **Kitâbu't-Tevhîd**, 286 vd.; Ahmed Hamdi AKSEKİ, **İslâm Dini**, Ankara 1950, 99; **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, 8.

yetişemeyeceği ve yapamayacağı hiçbir şey yoktur. Âlemde herşey mutlaka Allâh'ın güç ve kuvvetiyle meydana gelmektedir.

"Allah geceyi gündüze, gündüzü geceye çevirir. Doğrusu, görebilenler için bunda ibretler vardır. Allah bütün canlıları sudan yaratmıştır. Kimi karnı üzerinde sürünür, kimi iki ayakla, kimi de dört ayakla yürür. Allah dilediğini yaratır. Çünkü Allah her şeye kâdirdir"[51]. Kudret sıfatı, irâde sıfatında olduğu gibi, mümkün varlıklarla ilgilidir.

Ehl-i Sünnet âlimleri, kudret sıfatının, Allâh'ın zâtı ile kâim ve ezelî sıfat olması hususunda görüş birliğindedirler[52].

e) Sem':

Sem' işitmek demektir. Allah semî' (işitici)dir. O, gizli açık, yavaş yüksek, ne tür ses olursa olsun, tam ve eksiksiz olarak duyar, işitir.

En küçüğünden en büyüğüne kadar kâinâttaki bütün varlıkların her ne tür ses ve fısıltısı olursa olsun, O'nun duymaması imkânsızdır. Allâh'ın işitmek için bir âlet, vâsıta ve organa ihtiyacı yoktur. Allah hakkında işitmeme ve sağır olma diye bir nakîsa düşünülemez; böyle bir şey yaratıklar için geçerlidir. O Yüce Yaratıcı hakkında muhâldir[53].

f) Basar:

Görmek demektir. Allah her şeyi gören (basîr)dir. O'nun görmediği ve göremeyeceği hiçbir şey yoktur. Allah aydınlık olsun, karanlık olsun; arada engel bulunsun, bulunmasın, ne olursa olsun mutlaka herşeyi eksiksiz görür. Körlük, görememe, O'nun hakkında muhâldir; mümkün değildir[54].

g) Kelâm:

Kelâm "konuşmak" anlamına gelir. Yüce Allah konuşan bir zâttır. O, bu sıfatı ile Elçilerine kitaplar göndermiş, bazıları ile de konuşmuştur. Bu sıfat Allâh'ın zâtından ayrılmayan ezelî bir vasıftır. O'nun bu kemâl sıfatı ile nitelenmesi vâcip (gerekli) dir. Kelâmın zıddı olan sükût ve âfet (dilsizlik), Allah hakkında muhâldir. Yüce Allah mütekellimdir ama kelâm sıfatının mâhiyetini, özünü biz bilemeyiz. Çünkü ses ve harflerden meydana gelmiş değildir. Kelâm sıfatı da ilim sıfatı gibi vâcip, câiz,

---

[51] Nûr, 24/44-45. Âyetin geniş mânası için bkz. **Mefâtîhu'l-Ğayb**, XXIV. 14.
[52] **Yeni İlm-i Kelâm**. II. 122: **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**. 88.
[53] **Şerhu'l-Makâsıd**. IV. 138-141.
[54] GAZZÂLÎ. **el-İktisâd fi'l-İ'tikâd**. Hazırlayan: İbrâhim. Agâh ÇUBUKÇU ve Hüseyin ATAY. Ankara 1962. 109 vd.: **Şerhu'l-Mevâkıf**. IV. 138-141.

müstahîl, mevcûd ve mâdûm ile ilgilidir. Yüce Allah bu kelâm sıfatı ile haber verir, bildirir, emreder ve nehyeder.

Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "Mûsâ, belirlediğimiz vakitte Bizimle konuşmaya gelip de Rabb'i ona konuşunca: 'Rabbim, bana görün, sana bakayım!' dedi"[55] "De ki: Rabb'imin sözleri (ni yazmak)[56] için deniz mürekkep olsa, Rabb'imin sözleri tükenmeden deniz tükenir. Yardım için bir o kadarını daha getirsek (yine de yetmez)"[57].

Çeşitli mezheplere mensup bütün kelâmcılar Allâh'ın mütekellim olduğunda görüş birliği içindedirler. Ancak Allah kelâmı olan Kur'an'ın mahlûk (yaratılmış) olup olmadığı konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir[58].

Selef âlimlerine göre Kur'an, Allah kelâmıdır; mahlûk değildir. Allah Taâlâ ile kâimdir; O'nun zâtının aynı olmadığı gibi gayrı da değildir. Kur'an hem harflerden hem de mânalardan oluşur; yalnız harflerden ve lâfızlardan veya yalnız mânalardan ibâret değildir. Esasen Kur'an, Kelâmullah olması îtibâriyle kadîmdir, mahlûk olması düşünülemez.

Mu'tezilî âlimler, Kur'an-ı Kerim'in, ses, harf, sûre, âyet ve cüzlerden meydana geldiğini, te'lîf ve tanzîm gibi hâdis olma özellikleriyle nitelendiği düşüncesiyle, onun mahlûk olduğunu savunmuşlardır. Mu'tezile, Allâh'ın mütekellim olmasını, kêlam mahalli olan Levh-i Mahfûz'da, Cebrâil'de, Peygamber'de ve kişinin kırâatında yaratan olarak değerlendirir.

Ehl-i Sünnet kelâmcılarına göre ise, Yüce Allah kelâmı yarattığından dolayı değil, kelâm sıfatıyla muttasıf olması sebebi ile mütekellimdir. Mu'tezile'nin iddiâsı doğru değildir. Onlar bu görüşlerinde isâbetli kabul edilselerdi, Allah Taâlâ'nın, yarattığı ârazlarla muttasıf olduğu sonucuna varılırdı. Meselâ Allah beyazlığı yarattığı için Kendisi'ne beyaz denmesi îcâbedecekti. Allah Taâlâ ise böyle bir şey ile nitelendirilmekten uzaktır.

Ehl-i Sünnet kelâm âlimleri, Selef ile Mu'tezile'nin görüşleri arasında bir yöntem izlemişler, kelâmı, nefsî ve lâfzî diye iki kısma ayırmışlardır. Nefsî kelâm, Allâh'ın zâtı ile kâim, künhünü anlayamadığımız ezelî bir sıfattır. Allah Taâlâ işte bu

---

[55] A'râf, 7/143.
[56] Buradaki "sözler/kelimât"tan maksat mânadır: Allâh'ın ilmi ile ilgilidir. Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, XXI. 176.
[57] Kehf, 18/109.
[58] **Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber**, 15; **Usûlü'l-'Akîde**, 75; **Şerhu'l-Mevâkıf**, IV, 143 vd.

kelâm ile mütekellimdir. Lâfzî kelâma gelince, bu nefsî kelâma delâlet eden, ses ve harflerden meydana gelen Kur'an'ın lâfzıdır. Ezelî olmayan kelâm işte bu kelâmdır. Zîrâ bunda hâdis husûsiyetler bulunmaktadır[59] Allâh'ın kelâmını işitsin"[60]. Mâturidî'ye göre ise, nefsî kelâm işitilemez. Âyetteki "Allâh'ın kelâmını işitsin" ifâdesi, "Allâh'ın kelâmına delâlet eden şeyi, yani lâfzî kelâmı işitsin" anlamındadır[61]. Kanâatımca Mâturîdi'nin görüşü daha doğru, aklî ve ilmî yönden daha uygundur.

h) Tekvîn:

Yoktan var etmek ve yaratmak demektir. Halk, îcâd, ihdâs, fiil ve ihtirâ' kelimeleri de aynı anlam taşır. Yüce Allah tek yaratıcıdır; ortağı ve yardımcısı yoktur. O, ezelî ilmiyle her şeyi bilen ve sonsuz kudretiyle yaratan Rabbdır. Âlemde yaratmadığı hiçbir varlık mevcut değildir.

Yaratmak, hayata çıkarmak, rızık vermek, yaşatmak, öldürmek, ceza ve mükâfat vermek gibi hususlar hep tekvîn sıfatının gereği ve neticesidir. "O, öyle Allah'tır ki, yaratan, var eden, biçim veren (zât)tır"[62] buyurulmaktadır. Yine, "O (Allâh) ın işi, bir şeyin olmasını istedi mi ona, sadece "ol" demektir, hemen oluverir"[63] âyeti de, "yaratma" ve "tekvîn" sıfatlarına delil olarak kullanılır.

Tekvin, Allâh'ın zâtı ile kâim ezelî bir sıfattır. Bu, ilim, kudret ve irâde sıfatlarından ayrı olarak değerlendirilen bir niteliktir. Zîrâ ilim ile mâlûm bilinir, kudret ile mümkünün yaratılması veya terk edilmesi gerçekleşir, irâde ile yaratma veya terk şıklarından biri tercih edilir. Tekvîn sıfatı da kudret ve irâde gibi câiz olan şeylerle ilgilidir (tealluk eder).

Tekvîn sıfatı hakkında Mâturidîlerle Eş'arîler arasında görüş farkı mevcuttur. Mâturidîlere göre tekvîn, Allâh'ın zâtı ile kâim, müstakil, ezelî ve sübûtî bir sıfattır. Eş'arîlere göre ise tekvîn, Allâh'ın zâtı ile kâim, müstakil ve hakîkî bir sıfat değil, îtibârî ve izâfî bir sıfattır. Tekvîn sıfatına yaratma niteliği verilmesine gerek yoktur. Gerçekte irâdenin kudret sıfatına katılmak sûretiyle aynı sonuç çıkmaktadır.

Eş'arîleri bu görüşe sevkeden sebep, onların şöyle düşünmeleridir: Şâyet tekvîn, ezelî ve müstakil, ezelî ve sübûtî bir sıfattır. Eş'arîlere göre ise tekvîn, Allâh'ın

---

59 G. b. İçin bkz. **Şerhu'l-Mevâkıf,** IV. 143 vd.; **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, 90.
60 G. b. İçin bkz. **Şerhu'l-Mevâkıf,** IV, 143 vd.; **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, 90.
61 **Usûlü'd-Dîn**, 65 vd.; Krş. **Tabsıratu'l-Edille**, 339 vd.; **Şerhu'l-Makâsıd**, IV, 145; **İslâm İnançları ve Fels.**, 175.
62 Haşr, 59/24.
63 Yâsîn, 36/82.

zâtı ile kâim, müstakil ve hakîkî bir sıfat değil, îtıbârî ve izâfî bir sıfattır. Tekvîn sıfatına yaratma niteliği verilmesine gerek yoktur. Gerçekte irâdenin kudret sıfatına katılmak sûretiyle aynı sonuç çıkmaktadır.

Eş'arîleri bu görüşe sevkeden sebep, onların şöyle düşünmeleridir: Şâyet tekvîn, ezelî ve müstakil bir sıfat kabul edilirse, mükevven (yaratılmış) de ezelî olur. Zîrâ mükevven olmadan yaratma düşünülemez. (Tekvîn mükevvenin aynıdır). Mâturidî kelâmcılarının yaklaşımı daha başkadır. Onlar, tekvînin mükevvenin aynı değil, gayrı olduğunu; birincisinin kadîm, ikincisinin hâdis olduğunu savunarak, tekvînin ezelî bir sıfat oluşunu şöyle ispatlarlar.

1 – Şâyet tekvîn hâdis bir sıfat olarak telakkî edilirse, hâdis şeyin Allâh'ın zâtı ile kâim olması gerekir. Böyle bir şey olamaz; Allah bunlardan ârîdir, uzaktır[64].

2 – Yüce Allah, ezelî kelâmında zâtını hâlık olarak sıfatlandırmıştır. Şâyet Allah ezelde yaratıcı olmasaydı, ya Allâh'ın yalancı olması veya kelimenin hakîkî mânasından dönülerek "Allah gelecekte yaratıcıdır" biçiminde bir mecâz anlama yönelinmesi icâbederdi. Bu olasılıklar Allah hakkında muhâldir.

3 – İlim, irâde, kudret gibi sıfatların da hâdis şeyler (mükevven) le ilgisi (taalluku) vardır. İlim sıfatı mâlûm şeylerle, irâde sıfatı irâde olunan şeylerle bağlantılı olduğu halde, bunların hâdis olması gerekmiyor da, neden tekvîn sıfatının ilişkisi (taalluku) söz konusu olduğunda tekvînin hâdis olması gerekiyor? Bu duruma göre onun da hâdis olmaması lâzımdır[65].

4. Fiilî Sıfatlar:

Yüce Allâh'ın kendisinde bulunup bulunmaması câiz olan, müsbet veya menfî olarak kullanılabilen sıfatlara fiilî sıfatlar denir. Bu sıfatlar, Allâh'ın zâtının gereği değildir; O'nun zâtından zarûrî olarak çıkmaz. Allâh'ın irâde, kudret ve ihtiyârı (tercihi) ile meydana gelir. Fiilî sıfatların mercii Tekvîn sıfatıdır[66].

Fiilî sıfatlar beş kısma ayrılabilir:

a) Tahlîk:

Yaratma demektir. Yüce Allah her şeyin yaratıcısıdır. Dilerse yaratır; dilerse yaratmaz; bu O'nun için câizdir. Allah hayrı da şerri de yaratır; fakat, hayrı

---

[64] Geniş bilgi için bkz. Nûreddin es-SÂBÛNÎ, **el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn**, Tahk. Bekir TOPALOĞLU, Ankara 1979, 35-38; **Yeni İlm-i Kelâm**, 1341-114.
[65] Krş. **Şerhu'l-Makâsıd**, IV, 168-173; HARPÛTÎ, **Tenkîhu'l-Kelâm**, İstanbul 1330/1911, 219-221; **İslâm İnançları ve Fels**, 163-165; **İslâm Akâidi ve Kelâm'a Giriş**, 91-93.
[66] **Şerhu'l-Mevâkıf**, IV, 168-171; **Tenkîhu'l-Kelâm**, 219.

seçmemizden râzı olur, şerri seçmemizden râzı olmaz. O'nun her yarattığında bir sebep ve hikmet vardır. O, istediğini yaratmakta serbesttir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulur: "Allah, böylece dilediğini yaratır"[67].

b) Hidâyet Etmek ve Dalâlete Sevketmek:

Yüce Allâh'ın dilediğine hidâyet, dilediğine dalâlet yaratması câizdir. Bunların ikisi de O'nun fiilidir. Fakat Allâh'ın bir kişi için dalâleti yaratması, o kişinin cüz'î irâdesini kötüye kullanması ve tercihini o yönde yapmasıdır; kesinlikle Cenâb-ı Hakk'ın onu buna icbâr etmesinden değildir. Allâh'ın kul üzerinde herhangi bir baskısının olduğu düşünülemez.

Kur'an-ı Kerim'de bu konudaki âyetlerin doğru yorumlanması gerekir. Meselâ, Ehl-i Sünnet kelâmcıları, "Allah dilediğini saptırır, dilediğine de hidâyet eder"[68] âyetini, "Allah dilediği kişi (kâsib) için hidâyeti, dilediği kişi için de dalâleti yaratır." Tarzında anlamışlardır[69]. Gerçekte Kur'an'ın öngördüğü prensipler ışığında bu âyetin ve benzerlerinin, aynı şekilde anlaşılması gerekir. Dengeli ve tutarlı düşünce, insanı bu sonuca götürür. Eğer âyet, kulun irâdesini kullanmadan, Allâh'ın onu dalâlete sevketmesi şeklinde anlaşılırsa kulun sorumluluğu düşünülemez. Gerçek insan, kendi isteğiyle hareket ettiği ve Allah da onun isteğini yarattığı için, sorumludur.

c) Peygamber Göndermek, Kitap İndirmek:

Yüce Allah insanlara akıl vermiş ve onları diğer yaratıklardan üstün kılmıştır. Bununla birlikte akılla bilinemeyecek konularda kendilerine rehberlik yapsın diye peygamberler göndermiş ve kitaplar indirmiştir. Çünkü O, kullarını gözeten, rahmetli her varlığı kuşatan eşsiz bir varlıktır.

İşte âlemlerin Rabb'ı olan Allah Taâlâ'nın peygamber göndermesi ve kitaplar indirmesi de diğer fiilleri gibi O'na vâcip değil câizdir. İstemeseydi ne peygamber gönderir, ne de kitap indirdi. O'nun peygamberler göndermesi ve kitaplar indirmesi sırf lütuf ve ihsandır. Nitekim Hz. Peygamber hakkında, "Biz seni ancak âlemlere rahmet

---

67 Âlü İmrân, 3/47.
68 Fâtır, 35/8. Âyetin tefsîri için bkz. **Câmiu'l-Beyân**, XXII, 118; MÂTURİDÎ, **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne**, Tire Necip Paşa Kütüphânesi, No:5/2 Varak: 581/a.
69 Geniş bilgi için bkz. **el-Akîde**, 22; **Şerhu'l-Fıkhı'l-Ekber**, 7; **el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn**, 79; Krş. Cihat TUNÇ, **"İslam Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet"**, Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi, Kayseri 1989, sayı: VI, 40; Mehmet BULUT, **"Hidâyet – Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu"**, D.E.Ü. İlâhiyât Fak. Derg., İzmir 1995, sayı: IX, 238 vd.; **Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet Kavramı**, 286 vd.

olarak gönderdik"[70] buyurmaktadır. Gerçekten insanlık, huzur ve mutluluğa O'nun rehberliğinde kavuşmaktadır.

d) Ba's ve Haşr:

Yüce Allâh'ın, insanları öldürdükten sonra tekrar diriltmesine ba's, onları hesaba çekmek üzere bir araya toplamasına da haşr denir. Ancak Allâh'ın insanları tekrar diriltip bir araya getirmesi kendisine vâcip değil câizdir. Kur'an-ı Kerim'de ba's ve haşr bir çok âyette yer almaktadır: "Sonra siz kıyâmet günü diriltileceksiniz"[71]. "De ki: Onları ilk defa yaratan diriltecektir"[72]. "Sûra üflenir. Bir de bakmışsın ki, onlar kabirlerinden Rabb'lerine koşuşuyorlar"[73].

e) Ten'îm ve Ta'zîb:

Nimet vermek ve azâb etmek demektir. Yüce Allah kullarının lâyık olanlarından dilediği kişiler nimet verir, hak edenlerden de istediği kimselere azâb eder. Nimet vermek ve azâb etmek O'na vâcip değil, câizdir. Allah Taâlâ, şirk hâriç, dilerse kulların diğer günahlarını bağışlar[74], affeder; dilerse cezalandırır. O, bu hususta da serbesttir: "O, dilediğini bağışlar, dilediğine azâbeder"[75]. Allah Taâlâ'nın adâleti tamdır. Fakat, insanların bilemediği pek çok sebep ve hikmetlerden dolayı kişiyi affeder veya cezaya çarptırır. Öyleyse insanoğlu dikkatli ve dengeli davransın, kesinlikle de ümîdini kesmesin.

5. Haberî Sıfatlar:

Haberî sıfatlar Kur'an-ı Kerim'de ve hadîslerde geçen sıfatlardır. Allâh'ın bu sıfatlarının bir yorum yapılmadan yalnız zâhirî mânaları dikkate alındığında doğru sonuca varılmaz. Kişinin aklı bunlara yatmaz. O zaman da insan teşbîh ve tecsîm fikrine gider. Bu vasıflardan bazılarına ilgili âyetlerde şu şekilde yer verilmektedir:

a) Yed:

"Allâh'ın yedi (eli veya kudreti) onların ellerinin üzerindedir"[76]

b) Vech:

"Ancak yüce ve cömert olan Rabb'inin vechi (yüz veya zât) bâkîdir"[77].

---

70 Enbiyâ, 21/107.
71 Mü'minûn, 23/16.
72 Yâsîn, 36/79.
73 Yâsîn, 36/51.
74 Bkz. Nisâ, 4/48.
75 Mâide, 5/18.
76 Feth, 48/10.
77 Rahmân, 55/27.

c) **Ayn:**

" (Ey Mûsâ!) Aynımın (göz ve murâkabe) önünde yetiştirilmen için sana sevgimi-lutfettim"[78].

d) **İstivâ:**

"Rahmân Arş'a istivâ etmiştir (kurulmuştur)"[79]

e) **İtyân ve Mecî':**

"Onlar (insanlar), illâ ki buluttan gölgeler içinde Allâh'ın ve meleklerin kendilerine gelmesini ve işin bitirilmesini mi bekliyorlar?!"[80] "Melekler sıra sıra dizilip, Rabb'in gelince..."[81]

f) **Nüzûl:**

Gecenin son üçte birlik kısmı geldiğinde, Allah Taâlâ dünya semâsına nüzûl eder ve "Ben'den isteyen var mıdır ki, istediğini vereyim. Duâ eden var mıdır ki, duâsını kabûl edeyim. İstiğfâr eden var mıdır ki, affedip bağışlayayım" buyurur[82].

g) **İsba' (Esâbi'):**

Bir hadîste, "Mü'minin kalbinin Allâh'ın parmaklarından iki parmağı arasında olduğu"[83] rivâyet edilmektedir.

Âyet ve hadîslerde geçen haberî sıfatlar bunlardan ibâret değildir. "İstihyâ (utanmak)"[84], "kurb (yakınlık)"[85] gibi daha başka bir çok haberî sıfatlar mevcuttur[86].

h) **Haberî Sıfatların Kısaca Değerlendirilmesi:**

Nasslarda yer alan haberî sıfatların ne şekilde anlaşılması gerektiği hususunda çeşitli görüşler bulunmakta; bu görüşler doğrultusunda farkla yöntemlerin izlendiği görülmektedir. Bunları dört başlık altında kısaca belirtmek mümkündür.

1 – Müşebbihe ve Mücessime gibi mezheplere göre Kur'an-ı Kerîm ve hadîslerde yer alan vech, ayn ve istivâ gibi sıfatlar, zâhirî mânasıyla anlaşılır. Bu sıfatlar yaratıkların sıfatlarına benzer (teşbîh) ve Allah bir cisimdir (tecsîm). Bu mezheplerin

---

78 Tâhâ, 20/39.
79 Tâhâ, 20/5.
80 Bakara, 2/210.
81 Fecr, 89/22.
82 BUHÂRÎ, **Teheccüd**, 14; MÜSLİM, **Salâtü'l-Müsâfirîn**, 24.
83 **Müsned**, II, 173.
84 Bakara, 2/26; Ahzâb, 33/53.
85 Kâf, 50/16.
86 Geniş bilgi için bkz. **Yeni İlm-i Kelâm**, II, 152-157; Metin YURDAGÜR, **Allâh'ın Sıfatları (Esmâü'l-Hüsnâ)**, İstanbul 1984, 242-248.

mensupları, "O (Allah)'nun benzeri hiçbir şey yoktur"[87] âyetini ve benzerlerini doğru olarak anlayamamış, dengeli bir görüş ortaya koyamamış ve tartışmasız bir inanç sistemi tesîs edememişlerdir.

2 – Mu'tezile / Kaderiyye ve Cehmiyye'ye göre, teşbîh ve tecsîm ifâde eden âyet ve hadîsler zâhirî mânalarıyla anlaşılmaz, mümkün olursa te'vîl edilir. Bu gerçekleştirilemezse ta'tîl (nefy ve inkâr) yoluna gidilir. Bu cümleden olarak Mu'tezile, istivâ ve yed kelimelerini te'vîl ederken, Allâh'ın âhirette görülmesini (rü'yetullah) inkâr etmiştir[88]

3 – Selefiyye'ye göre, haberî sıfatlar te'vil edilmeden öylece îman edilmesi gereken sıfatlardır. Allâh'ın bu sıfatlarının mâhiyet ve hakîkatını insan aklı kavrayamaz. Onları yine yalnız Kendisi idrâk eder. "Te'vîli ancak Allah bilir; ilimde mütehassıs olanlar (râsihler) ise, "Biz ona (Kur'an'a) inandık, (âyetlerin) hepsi Rabb'imiz katındandır' derler"[89]. Selef'e göre "Allâh'ın eli" vardır, ama bizim elimize benzemez. Elden maksat Allâh'ın kudretidir, tarzında bir te'vîl cihetine de gidilmez[90]. Selef'in haberî sıfatlar hakkındaki görüşünün, "İsbât bilâ temsîl, tenzîh bilâ ta'tîl" (benzetme yapmaksızın ispat, nefy ve inkâr etmeden tenzîh) şeklinde hülâsa edilmesi mümkündür[91].

4 – Mâtüridî ve Eş'arî gibi ilk sünnî kelâmcılar da haberî sıfatlar husûsunda Selef'in yöntemini uygulamış, te'vîl cihetine gitmemişlerdir. Bu sıfatlar üzerindeki te'vîl, Cüveynî (ö. 478/1085)'den îtibâren başlamıştır. Müteahhir / sonraki kelâmcılar bu sıfatların, Allah Taâlâ'nın yüce Zât'ına uygun biçimde te'vil edilmesinin gerekli olduğunu düşünmüşler ve bu yolla gitmişlerdir.

Âlü· İmrân Sûresi 7. âyetinde sözkonusu olan te'vîlin bir kısmının, âlimler (râsihler) tarafından da yapılabileceği görüşü belirtmiştir[92]. Yalnız, yapılan te'vîl, bir zan ve şahsî kanâat ifâde eder. Allâh'ın murâdı olduğu konusunda kesin bilgi ve hüküm ortaya koymaz. Bununla birlikte te'vîl, Yüce Allâh'ın haberî sıfatlarını anlamamıza yardım eder; düşünce ufkumuza açıklık getirir. Meselâ, **yed:** Nimet ve kudret, **vech:** Zât

---

[87] Şûrâ, 42/11; Nahl, 16/17.
[88] **Yeni İlm-i Kelâm**, II. 153; Krş. **Mefâtihu'l-Ğayb**, IV. 181 vd..
[89] Âlü İmrân, 3/7.
[90] **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, 97.
[91] Bkz. **Yeni İlm-i Kelâm**, II, 153; **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri**, I. 351.
[92] Bkz. **Müfredât**, 26-27; **Mefâtihu'l-Ğayb**, VII, 172 vd.; **Hak Dini**, II, 1045.

ve mevcûdiyet, **ayn:** Hıfz ve gözetim, **istivâ:** İstîlâ ve hükümranlık, **mecî':** Allâh'ın emrinin gelmesi, **nüzûl:** Rahmetinin inmesi vs. şeklinde te'vil edilmiştir[93].

Ehl-i Sünnet kelâm âlimleri, haberî sıfatların anlaşılması konusunda iki yöntemin izlendiğini ifâde ederler. Bu husus, " طريق السلف أسلم و طريق الخلف أحكم " ifâdesi[94] ile belirtilir.

İnsanın dengeli bir kişiliğe ulaşabilmesi için her şeyden önce aklını iyi kullanması ve doğru düşünce çerçevesinde hareket etmesi gerekir. Bu davranış onu en sağlam Allah inancına yöneltir. Aklı ile o, her şeyin bir yapıcısı olması gerektiğini düşünür. Uçsuz bucaksız, bunca sayısız varlıkları yoktan var eden, sonsuz kudret sahibi bir Yaratıcı'nın olmasının zarûretine inanır; O da allah Taâlâ'dır. Bununla birlikte kişi Allâh'ın sıfatları hakkında bilgi sâhibi olma ihtiyacındadır. İşte bu husus, Allah Taâlâ'nın verdiği bilgilerle gerçekleşir. O'nun eşsiz Kitabı Kur'an-ı Kerim'de beyan edildiğine göre Allah Taâlâ, kemâl sıfatlarla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh, ezelî ve ebedî bir varlıktır. O, zâtında ve sıfatlarında hiçbir varlığa benzemez.

Kur'an-ı Kerim ve Hz. Muhammed (S)'in beyanları ışığında Allâh'a îman eden kişi, tam ve sağlam bir inanca kavuşmuş olur. Çünkü bu îman, Allâh'ın sıfatları ve isimleri hakkında ifrât ve tefrîte düşmeksizin ölçülü bir tarzda gerçekleşen bir îmandır.

Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği şekilde Allâh'a inanan kişi, O'nu ne yaratıklarına benzetir ve ne de O'ndan kemâl sıfatları nefyeder. Aksine Allâh'a lâyık olan sıfatlarla îtikâd eder. Bu inanç insanı dengeli ve tutarlı davranışları sevkeder.

Allâh'ın her zaman hâzır ve nâzır olduğu, her şeyi görüp bildiğinin şuûrunda olan kişi, atâlete / tembelliğe düşmez, aksine güçlü bir aksiyon sahibi olur. Daima muvâzeneli ve kontrollü hareket eder. Durmadan çalışır ve kendisini yeniler. Hiç kimseye zarar vermez; bütün gücüyle herkese yararlı olmaya çalışır. Dünyasının fânî, ölümünün ânî olduğunu düşünerek, ebedî âlemde neticesini almak için burada ölmez eserler meydana getirmeye ve onları insanlığın hizmetine sunmaya olanca gücüyle çalışır. Ama bu çabası ölçüsüz değildir. Aksine onun bütün çalışmaları plânlı, ifrât ve tefrîtten uzak, normal ve sürekli bir program çerçevesinde seyreder.

---

93 Bkz. **Yeni İlm-i Kelâm**. II. 152-156.

94 Mânası. "Selef metodu daha sâlim. halef metodu ise daha sağlamdır". Selef: Sahâbe. Tâbiûn. Hadîsçiler ve Fakîhlerdir. Bkz. **Bidâye,** 25. (Bekir TOPALOĞLU tercemesi. s. 72).

Hülâsa, Kur'an-ı Kerim'in gösterdiği tarzda olan Allah inancı, kişiyi dengeli ve aktif bir davranışa yöneltip yükseltir. Kişinin Allâh'a îman yanında Kur'an-ı Kerim'de bildirilen diğer îman esaslarına da inanması gerekir; zîrâ îman bir bütündür.

II. MELEKLERE ÎMAN:

Meleklere îman, îmanın erkânı (temelleri) arasında yer alır. Kur'an-ı Kerim'e göre meleklere îman farzdır.

"Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene inandı, mü'minler de. Hepsi Allâh'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı"[95]. Bir başka âyette "Âhiret günü" ifâdesi de bulunmaktadır[96]. Meleklere înanmayan kimse, âyetlerde geçen hükmü inkâr ettiği için kâfir olur[97]. Meleklere inanmamak, diğer îman esaslarını da inkâr anlamı taşır. Çünkü Allâh'ın vahyini peygamberlere getiren melektir.

Melekler duyu organlarımızla algılanamayan, gözle görülemeyen nûrânî ve rûhânî varlıklardır. Onların varlığı, hususiyetleri, vazîfeleri vs. hakkındaki bilgileri yalnız Kur'an-ı Kerim ve hadîslerden öğreniyoruz. Onlar hakkında ne akıl ve ne de pozitif ilimler bilgi verir. Bu hususla ilgili bilgilerimiz yalnız âyetlere ve Peygamberimiz Hz. Muhammed (S)'in açıklamalarına dayanır. Ancak insan aklı, melek ve şeytan gibi gözle görülmeyen, maddî yönü bulunmayan mânevî varlıkların mevcûdiyetini imkânsız görmez. Onların varlıkları naklen kat'î, aklen mümkündür.

Meleklerin sayısını ancak Allah bilir[98]. Kur'an'da ve hadîslerde sadece meleklerin sayısının çok olduğu bildirilmekte, fakat kesin bir rakam verilmemektedir.

A. BÜYÜK MELEKLER:

Büyük melekler görevleri yönünden şöyle sıralanabilirler:

1. Cebrâîl:

Büyük meleklerdendir. Allah'dan peygamberlere vahiy getirmekle görevlidir. Kur'an'ı Allah'dan getiren odur: "Şüphesiz ki, bu Kur'an (Allah katında) değerli olan elçinin getirdiği bir kelâmdır"[99]. Cebrâil'in, Rûhu'l-Emîn, Rûhu'l-Kudüs[100] ve Rûh[101] gibi isimleri vardır. Diğer melekler[102] gibi Cebrâil de insan sûretinde olduğu halde bir

---

95 Bakara. 2/285.
96 Bakara, 2/177.
97 Bkz. Bakara, 2/98; Nisâ, 4/136.
98 Müddessir, 74/31.
99 Tekvîr, 81/19.
100 Nahl, 16/102; Şuarâ, 26/193.
101 Kadr, 97/4.
102 Meryem, 19/16-17.

kısım sahâbîler tarafından görülmüştür[103]. Melekler, aslî durumları ile ancak Peygamberler tarafından görülebilirler[104].

Diğer insanların meleklerin mâhiyetleri hakkında bazı şeyler tehayyül etmeleri ve akıl dışı bir kısım tablolar çizmeye çalışmaları doğru değildir. Onlar hakkında doğru ve dengeli olan düşünce, onların mâhiyetlerini ancak Allâh'ın bildiği tarzında olmalıdır.

2. Azrâîl:

Kur'an-ı Kerim'de "ölüm meleği" diye vasfedilen Azrâil (A.S.) eceli gelenlerin, Allâh'ın izniyle ruhlarını almakla görevlidir. Yüce Allah bu hususu şöyle beyan etmektedir: "De ki: Size vekil edilen ölüm meleği (melekü'l-mevt), canınızı alır, sonra Rabb'inize döndürülürsünüz"[105]. Yine Azrâil'in can alışının, kesinlikle yer, zaman, sayı, güç vb. maddî ve sınırlı şeylerle ilgisinin kurulmaması gerekir.

3. İsrâfîl:

Kıyâmetin kopması ve yeniden diriliş için olmak üzere iki defa sûra üflemekle görevlidir. Bu bir nevî îlândır, mâhiyetini ancak Allah bilir. Bu husus Kur'an'da şöyle belirtilmektedir: "Sûrâ üflenince, Allâh'ın diledikleri müstesnâ olmak üzere göklerde ve yerde, kim varsa hepsi düşüp ölmüş olacaktır. Sonra ona bir defa daha üflenince, hemen ayağa kalkıp baka kalacaklardır"[106].

4. Mikâîl:

Kâinâtta ve dünyada cereyan eden hâdiselerin gerçekleşmesi, rüzgârların esmesi, yağışların meydana gelmesi ve bitkilerin çıkması gibi tabiat olayları da denilen bir takım oluşumların teşekkülünde görevlidir. Kur'an-ı Kerim'de adı şu şekilde geçmektedir: "Kim, Allâh'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibrîl'e ve Mîkâl'e düşman olursa, bilsin ki, Allah kâfirlerin düşmanıdır"[107].

Mukaddes varlıklara karşı düşmanlık besleyenlerin Yahûdîler olduğu rivâyet edilmektedir[108]. Âyette böyle kimselere Yüce Allâh'ın düşman olduğu açıkça dile getirilmektedir. Gerçekte Allâh'a ve elçilerine düşmanlık düşüncesiz, ölçüsüz ve dengesiz bir davranıştır. Normal ve îtidâlli îtikat ve tavır, meleklerin Allâh'a itâatkâr

---

[103] BUHÂRÎ, **Îman**, 37; MÜSLİM, **Îmân**, 1, nr. 4.
[104] Necm, 53/13; BUHÂRÎ, **Bed'ü'l-Vahy**, 1; Krş. BABANZÂDE Ahmed NÂİM – Kâmil MİRAS, **Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi**, İstanbul 1947, I, 13.
[105] Secde, 32/11.
[106] Zümer, 39/68.
[107] Bakara, 2098; Nâziât, 79/5.
[108] **Câmiu'l-Beyân**, I, 439-440; **Mefâtihu'lĞayb**, III, 194-198; **Hak Dini**, I, 354.

olmaları ve düşüncesiz, ölçüsüz ve dengesiz bir davranıştır. Normal ve îtidâlli îtikat ve tavır, meleklerin Allâh'a itâatkâr olmaları ve günah işlememeleri[109] inancıdır.

B. MELEKLERİN DİĞER ÇEŞİTLERİ:

Dört büyük melekten başka, çeşitli vazîfelerle görevli bir takım melekler daha vardır. Savaşlarda mü'minlere yardım etmeleri[110], insanların yaptıklarını yazmaları[111], Allâh'ı zikir ve tesbîh etmeleri[112], Allâh'a itâatları[113], peygamberlere salâvât getirmeleri[114], insanları gözetmeleri[115], mü'minler için duâ etmeleri[116] gibi görevler sayılabilir. Bu meleklere, vazîfelerinin evsâfına uygun olarak çeşitli isimler verilmiştir. "İlliyyûn", "Mukarrabûn", "Hafaza", "Münker ve Nekîr" ve "Kirâmen Kâtibîn" gibi. Bu son sayılan melekler, insanların yaptıklarını amel defterlerine yazarlar. Kur'an'da onlar hakkında şöyle buyurulur: "Üzerinde koruyucular (yaptıklarınızı zaptedici melekler) vardır, onlar değerli yazıcılardır. Yaptığınız her şeyi bilirler"[117]

Bütün Peygamberler ve İlâhî Kitaplar meleklerin varlığını bildirmişlerdir. Melekler de ruh, akıl ve nefis gibi maddî olmayan ve gözle görülmeyen mânevî varlıklardır. Aklın mevcûdiyetini nasıl inkâr mümkün değilse, diğerlerini de inkâr edemeyiz.

Meleklerden ayrı olarak, yine mânevî ve lâtif varlıklardan olan cinlerin varlığı da Kitap ve Sünnetle sâbittir. Bu hususta îzaha girişilmeyecek, sadece ilgili bazı âyetlerin numaraları verilmekle yetinilecektir[118]

Bir de naslarda adı çokça anılan Şeytan vardır. Şeytan, cinlerden olup şerrin, kötülüğün ve dalâletin temsilcisidir. Yüce Allah meleklere, Hz. Âdem'e secde etmesini (selâm secdesi) emrettiğinde "hemen secde ettiler, yalnız (şeytanların büyüğü) İblîs diretti, böbürlendi, nankörlerden oldu"[119]. Şeytan kendisinin ateşten, Âdem'in ise topraktan yaratıldığını ileri sürerek Allâh'a isyan etti. Şeytan hakkındaki bilgiler için de âyet numaraları verilecek[120], izâhâta girilmeyecektir.

---

[109] Tahrîm, 65/6.
[110] Âlü İmrân. 3/123-126; Enfâl, 8/9; Tevbe, 9/25-26; Ahzâb, 33/9; Feth, 48/47.
[111] En'âm, 6/61; Kâf, 50/17-18; İnfitâr, 82/10-11.
[112] Ârâf, 7/206; Nahl, 16/49-50; Sâffât, 37/165-166; Mü'min, 40/7; Fussilet, 41/38; Şûrâ, 42/5.
[113] Enbiyâ, 21/27-28.
[114] Ahzâb, 33/56.
[115] Târık, 86/4.
[116] Mü'min, 40/7-9; Şûrâ, 42/5.
[117] İnfitâr, 82/10-12.
[118] Bkz. En'âm, 6/130; Cinn, 72/1, 3; Zâriyât, 51/56; Neml, 27/39-40.
[119] Bakara, 2/34.
[120] Bkz. Fâtır, 35/6; Ârâf, 7/27; Nahl, 16/99-100.

Dünyada iyi ve kötü, îman ile inkâr arasında sürekli bir mücâdele vardır. Bu, bazen iyinin, bazen de kötünün üstünlüğü şeklinde sürüp gitmektedir. İyiliğin yanında melek, kötülüğün arkasında da şeytan bulunur. İnsan, aklını ve irâde gücünü iyi yönde kullanırsa meleğin sesine kulak vermiş olur. Yok, kötü arzularının esiri olup irâdesini menfî yönde kullanırsa, şeytanın telkinine uymuş olur. Meleğin çağrısına uyan kişi Allâh'ın yardımı ile, ölçülü ve dengeli davranışlar sergiler ve dâimâ başarıya ulaşır.

III. KİTAPLARA İMAN:

A. İLÂHÎ KİTAPLARIN ÖZELLİKLERİ

Yüce Allah insanlara yalnız akıl verip onları kendi hallerine bırakmamıştır. Aynı zamanda onlara yol göstermek üzere peygamberleri vasıtasıyla bir takım kitaplar göndermiş ve mutluluk yolunu göstermiştir. Bu kitaplara "ilâhî veya semâvî kitaplar" denir. Kitaplar, Allâh'ın kelâm sıfatının iktizâsı/gereği ve vahiy ürünüdür. Vahy, Allah ile peygamberleri arasında meydana gelen bir konuşmadır. Bir başka ifâde ile vahiy, Allâh'ın, insanlara tebliğ etmesi için peygamberine emir ve yasaklarını bildirmesidir.

Yüce Allah, Peygamberleriyle toplumlara kitaplar göndermiştir. Bunlar bazen suhuf adı verilen ve sahîfelerden oluşan kitapçıklar şeklinde olmuştur. Bazen de tam bir kitap tarzında gönderilmiştir. İlk peygamber olan Hz. Âdem'e 10 sayfa verilmiştir. 10 sayfa Hz. İbrâhim'e, 50 sayfa Hz. Şît'e, 30 sayfa da Hz. İdrîs'e indirilmiştir.

Kitap halinde olanlar ise dörttür. Tevrât, Zebûr, İncil ve Kur'an-ı Kerim. Tevrat Hz. Mûsâ'ya, Zebûr Hz. Dâvud'a, İncil Hz. Îsâ'ya, Kur'an da Hz. Muhammed (S)'e Allah tarafından gönderilmiş kitaplardır.

İnsanlara rehber olarak gönderilen kitap ve sayfaların aslı "el-Levhu'l-Mahfûz"dadır ki, "Korunmuş Levha" demektir. Bu husus Kur'an'da şöyle belirtilir: "Hayır, (Kur'an o inkârcıların dedikleri gibi bir söz değil), o çok şerefli bir Kur'an olup, Korunan bir Levhada (yazılı)dır"[121].

İslâm âlimlerinin belirttiğine göre, âlemlerin yaratılışından sonuna kadar, olup biteceklerin hepsini Allah Taâlâ ezelde takdîr edip yazmıştır[122]. Buna Kur'an-ı Kerim'de bazen "Kitâb-ı Mübîn"[123], bazen "İmâm-ı Mübîn"[124], bazen de "Ümmü'l-Kitâb"[125] denir.

---

[121] Burûc, 85/21-22.
[122] **Mefâtihu'l-Ğayb**, XXXI, 124; **Hak Dini**, VII, 5696.
[123] En'âm, 6/59.
[124] Yâsîn, 36/12.
[125] Zuhruf, 43/4.

B. SEMÂVÎ KİTAPLAR:

1 – Tevrat:

İslâm'ın temel inancına göre, dört kitaptan birincisi, Hz. Mûsâ'ya verilen Tevrat'tır. Bu kitap İsrâil oğullarına ulaştırılmak üzere Hz. Mûsâ'ya indirilmiştir. Bunun bir başka adı da "Ahd-i Atik"tir. Kur'an-ı Kerim, Tevrat ve İncil'den geniş olarak söz eder: "*Biz, içinde doğruya rehberlik ve nur olan Tevrât'ı indirdik. Kendilerini* (Allâh'a) vermiş peygamberler onunla Yahûdîlere hükmederlerdi. Allâh'ın kitabını korumaları kendilerinden istendiği için Rabb'lerine teslim olmuş zâhitler ve bilginler de (onunla hükmederlerdi). Hepsi ona şahitlerdi. (Ey Yahûdîler ve hâkimler!) İnsanlardan korkmayın, Ben'den korkun. Âyetlerimi az bir bedel karşılığında satmayın. Kimler Allâh'ın indirdiği ile hükmetmezlerse işte onlar kâfirlerin ta kendileridirler"[126].

"(Yahûdîler) Allâh'ı şânına yaraşır biçimde tanıyamadılar. Zîrâ 'Allah, insana bir şey indirmedi' dediler. Deki: Öyleyse Mûsâ'nın insanlara nur ve yol gösterici olarak indirdiği ve sizin de parça parça kâğıtlar haline koyup açıkladığınız, (fakat işinize gelmediği için de) çoğunu gizlediğiniz o Kitab'ı kim indirdi? Sizin de atalarınızın da bilemediğiniz şeyler (Kur'an'da) size öğretilmiştir. (Ey Muhammed) sen Allah'de, sonra onları bırak, daldıkları bataklıkta oynayadursunlar"[127]

Ahd-i Atîk diye de bilinen Tevrât'ın şu üç nüshası vardır:

a – Yahûdîler ve Protestanlar'ca kabul edilen İbrânîce nüsha,

b – Roma ve Doğu Hristiyan Kilisesi'nce kabul edilen Yunanca nüsha,

c – Sâmirîler'ce kabul edilen Sâmirîce nüshadır.

Bu nüshalar arasında karşılaştırma yapılınca, aralarında önemli farkların bulunduğu ortaya çıkar. Bunların, Yahûdî tarihi boyunca, insanlar tarafından yazılmış bir takım uydurmalar olduğu görülür. Hz. Mûsâ M.Ö. XIII. asırda yaşamıştır. Bugün mevcut olan en eski İbrânîce Tevrat nüshası ise, M.Ö. VII. veya X. asırda yazılmış bir kitap olarak bilinmektedir. Bu sebeple Yahûdî ve Hristiyanların da kabul ettiği asıl Tevrât'ın, yani Hz. Mûsâ'ya, Allah tarafından indirilen esas nüshanın bugün mevcut olmadığıdır[128]

---

[126] Mâide, 5/44.
[127] En'âm, 6/91.
[128] Şerâfettin GÖLCÜK, **İslâm Akâidi**, Konya 1989. 112, 113; **Dinler Tarihi**, 310.

2 – Zebûr:

Zebûr Hz. Dâvud'a verilen semâvî bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'de üç yerde Zebûr'un ismi geçer. "Dâvûd'a Zebûr'u verdik"[129]. "Şüphesiz, Tevrat'tan sonra Zebûr'a da şunu yazmışızdır: Yeryüzüne salih kullarım vâris olur"[130].

Hz. Dâvud'a indirilen Zebûr elde müstakil bir kitap halinde mevcut değildir. Ancak, bugün Ahd-i Atîk'in içinde "Mezmurlar" adı ile yer almaktadır. Hakkında fazla bilgi yoktur. Günümüzde Yahûdî sinagoglarında veya kiliselerde söylenilen ilâhîler arasında "Mezmurlar"a rastlanır. Şurası unutulmamalıdır ki, bu mezmurların Hz. Dâvud'a isnâdı kesin değildir. Biz, Zebûr'un Hz. Dâvud'a indirildiği tarzına inanmakla mükellefiz[131]; her bulduğumuz şeye kötü körüne inanmakla mükellef değiliz.

3 – İncil:

İncil, Hz. İsâ'ya gönderilen ilâhî bir kitaptır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. İsâ ve İncil ile ilgili geniş bilgi yer almakta, Hristiyanların değiştirdikleri hususlar bildirilmektedir. "...Allâh'a inandık, bize indirilen Kur'an'a, İbrâhim'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakûb'a ve oğullarına indirilenlere, Mûsâ'ya, İsâ'ya ve Peygamberlere Rabb'lerinden verilenlere inandık"[132].

Kur'an-ı Kerim İncil'i, Hz. İsâ'ya gönderilişi itibâriyle, ilâhî bir kitap olarak belirtir ve onun bir nur olduğunu ifâde eder: "Onların izi üzerine arkalarından Meryem oğlu İsâ'yı ondan önce gelmiş bulunan Tevrât'ı doğrulayarak gönderdik. Ona yol gösterici, aydınlatıcı olan ve önünde bulunan Tevrat'ı doğrulayan İncil'i sakınanlara öğüt ve yol gösterici olarak verdik"[133].

İşte âyette vasıfları beyan edilen bu yol gösterici, aydınlatıcı, Tevrâtı tasdik edici ve öğüt olan İncil'in aslı neredFor? Hristiyanlar Hz. İsâ'nın kendilerine tebliğ etmediği, "Mesîh, Allâh'ın oğludur" gibi sözleri kendi ağızlarıyla uydurmuşlardır[134]. Yüce Allah onların ilâhî esastan ayrılışlarını şöyle beyan eder: "Gerçekten Allah Meryem oğlu İsâ'dır diyenler, kâfir olmuşlardır. Halbuki İsâ şöyle demişti: "Ey İsrâiloğulları, benim de Rabb'im, sizin de Rabb'iniz olan Allâh'a kulluk edin. Çünkü kim Allâh'a ortak koşarsa, kuşkusuz Allah, ona cenneti haram kılar. Onun varacağı yer

129 Nisâ, 4/163; İsrâ, 17/55.
130 Enbiyâ, 21/105.
131 Mehmed AYDIN – Osman CİLACI, **Dinler Tarihi**, Konya 1980, 75.
132 Âlü İmrân, 3/84.
133 Mâide, 5/46.
134 Tevbe, 9/30.

ateştir. Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur. Kuşkusuz Allah, üçün üçüncüsüdür, diyenler, (Allâh'a Meryem ve İsâ'yı ortak koşanlar) kâfir olmuştur. Halbuki bir tek Allah'tan başka ilâh yoktur"[135]. Yine Kur'an'da, Yahûdî bilginlerinin ve Hristiyan râhiplerinin çıkar sağlamak gâyesiyle, Allâh'ın kendilerine indirdiği kitapları değiştirdikleri belirtilmektedir[136].

Hz. İsâ ibrânî dilini konuştuğu için, Yüce Allah İncil'i bu dilde indirmiştir. Fakat bugün İsâ Aleyhisselâm'ın dilinde bir İncil mevcut değildir. Hristiyanların elinde Ahd-i Cedîd adı verilen, sekiz kişi tarafından yazılmış birbirinden farklı kitapçıklar vardır. Bunların dördü İncil diye adlandırılır. Bunlar Matta, Markos, Luka ve Yuhanna isimlerindeki kişiler isnâd edilen İncillerdir. Kendi aralarında çelişki ve tutarsızlıklarla dolu olan bu nüshaların nerede ve ne zaman yazıldıkları hususu, Hristiyanlar arasında uzun uzadıya derin tartışmalara neden olmuştur.

Hz. İsâ'dan 325 sene sonra İznik'te toplanan bir konsilde binden çok kişiden yalnız 318'i Hz. İsâ'yı tanrı olarak kararlaştırmış ve pek çok İncil nüshaları arasından yukarıda adları verilen dördü resmî nüsha olarak kabul edilmiştir[137].

Bugün Yeni Ahid; dört İncil ile bir kısım mektuplardan oluşmaktadır. İncil ve Tevrât'ın bu şekilde asıl nüshalarından uzak olmaları ve vahiyle ilgili bulunmayışları, Yahûdî ve Hristiyan din adamlarının görüş ve yorumlarının yoğunlaşmasına sebep olmuş, fakat bu dinler, insanlığın hayat felsefesiyle ters düşmüş ve toplumların maddî ve mânevî ihtiyaçlarına yeterlilik özelliklerini yitirmişlerdir.

4 – Kur'an-ı Kerim:

İlâhî kitapların sonuncusu olan Kur'an-ı Kerim, bütün insanlığa Peygamber olarak gönderilmiş bulunan Hz.Muhammed (S)'e Allah Taâlâ tarafından vahiy yoluyla indirilmiş, eşsiz (mûcize) bir kitaptır. Gönderildiği zamandan günümüze kadar tevâtür yoluyla gelmiş, hiçbir tahrîf ve tağyîre uğramamıştır. Yüce Allah, "Doğrusu Kur'an'ı Biz indirdik Biz ve onun koruyucusu da elbette Biz'iz"[138] buyurmuştur. Bu ilâhî va'd gerçekleşmiş, Kur'an hiç bozulmadan bize kadar ulaşmış ve kıyâmete kadar da aynı sâfiyetiyle devam edip gidecektir.

---

[135] Mâide, 5/72, 73.
[136] Tevbe, 9/34; Âyetin geniş mânası için bkz. ŞEVKÂNÎ, **Tefsir**, II, 357.
[137] **Dinler Tarihi**, 263.
[138] Hıcr, 15/9.

Kur'an-ı Kerim'e bu isim Allah Taâlâ tarafından verilmiştir: "Doğrusu o, elbette çok şerefli bir Kur'an'dır"[139].

Kur'an-ı Kerim'in daha başka isimleri de vardır. Bunların sayısı hakkında çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bu ihtilâfın sebebi, isim ve sıfatların birlikte değerlendirip değerlendirilmemesidir. İsim ve sıfat ayrımı yapılmadan sayılınca Kur'an-ı Kerim'in isimleri doksandan fazladır. Zerkeşî (ö. 794/1392)'nin Ebü'l-Meâlî'den nakline göre Kur'an'ın elli beş ismi vardır[140]. Bunların bazıları; Kitâb, Furkân, Tenzîl, Zikr, Hak, Nur, Kelâmullah, Hablullah ve es-Sırâtü'l-Müstakîm'dir[141].

Kur'an-ı Kerim, kendisinden önceki kitaplardan bahsetmiş, onların aslını tasdîk etmiş[142] ve yapılan bir takım tebdil ve tahrifleri de belirtmiştir[143].

a) Kur'an'ın Îcâzı (Eşsizliği):

Kur'an-ı Kerim, sonsuz bir mûcize ve eşsiz bir kitaptır. Her hususta, akıllara durgunluk veren ve insan hayrete düşüren ilâhî bir sözdür. Diğer peygamberlerin mûcizeleri, hissî (maddî) mûcizeler olduğundan, zamanın geçmesiyle bittiği, onları ancak o çağda yaşayanlar gördüğü halde, Kur'an mûcizesi kıyâmete dek sürecek bir mûcizedir[144]. Hz. Peygamber (S), bir hadîslerinde şöyle buyurmuşlardır: "Peygamberlerden hiçbir Peygamber yoktur ki, ona kendi zamanındaki insanların inandıkları bir mûcize verilmiş olmasın. Bana mûcize olarak verilen ise, ancak Allâh'ın vahyettiğidir. Bunun için kıyâmet gününde ben, tâbii en çok olan Peygamber olacağımı ümîd ederim"[145].

Kur'an-ı Kerim, hem lâfız, hem de mâna bakımından mûcize bir kitaptır. Onun lâfız yönünden mûcize oluşu şu şekildedir: "Kur'an Arap dili ve edebiyatının en üstün olduğu bir dönemde indirilmiş; Arap edip, şâir ve belâğatçılarına karşı, kendisinin benzerini ortaya koymaları için şu şekilde meydan okumuş (tehaddî) ve onların bu husustaki aczlerini ispatlamıştır:

"De ki: Andolsun, insanlar ve cinler şu Kur'an'ın benzerini meydana getirmek için bir araya toplansa, bazısı bazısına yardımcı da olsa, yine onun bir benzerini

---

[139] Vâkıa, 56/77.
[140] Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah ez-ZERKEŞÎ, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır 1376/1957, I, 273.
[141] **Burhân**, I, 274.
[142] Âlü İmrân, 3/2-4;
[143] Bakara, 2/16, 79; Nisâ, 4/46; Mâide, 5/13, 41.
[144] AYNÎ, **Umde**, IX, 300, 301.
[145] BUHÂRÎ, **Fedâilü'l-Kurân**, 1.

yapamazlar"[146]. "Yoksa onu uydur mu diyorlar? Hayır onlar inanmıyorlar. Doğru iseler, haydi onun gibi bir söz getirsinler!"[147]

"Eğer kulumuz (Hz. Muhammed)'a indirdiğimizden şüphe içindeyseniz, haydi onun gibi bir sûre getirin; Allah'tan başka bütün şâhitlerinizi de çağırın, sözünün eri kimselerseniz... Ama yapamazsanız, ki asla yapamayacaksınız, öyleyse yakıtı insanlar ve taşlar olan, inkârcılar için hazırlanmış ateşten sakının"[148]. On beş asır geçtiği halde Kur'an-ı Kerim'in bu meydan okuması devam etmektedir. Bu güne kadar ona cevap veren çıkmamış ve kıyâmete kadar da çıkmayacaktır[149]

Kur'an-ı Kerim, sırf lafız bakımından değil, aynı zamanda mâna yönünden de mûcizedir. Hz. Muhammed (S), ümmî bir zât olduğu halde, Allah'tan vahiy ile aldığı ve insanlığa tebliğ ettiği Kur'an, en yüce hakîkatleri kapsamaktadır. İlmin ve tekniğin ulaştığı hususları, Kur'an asırlarca önce haber vermiş, hiçbir keşif ve îcad onun işâret ettiği ve bildirdiklerinin aksini ortaya çıkarmamıştır. Tersine bilimsel keşifler ve veriler, Kur'an'ın anlaşılmasında kolaylık sağlamıştır[150].

Bazı âlimler de Kur'an'ın gayb haberlerinin yanında, insan kalbi üzerindeki fevkalâde tesiri, getirdiği hükümlerin ve tâlîmâtın üstünlüğü sebebiyle mûcize olduğunu belirtmişlerdir[151]. Zîrâ Yüce Allah, ümmî Peygamber'ini bu Kur'an ile te'yîd etmiş, O da bu sâyede gönülleri değiştirip diriltmiştir. Bu ve benzeri sebeplerledir ki, ümmî bir kavmi dalâlet ve felâketten kurtararak, hidâyet ve saâdete ulaştıran Kur'an mûcizesi, âsâyı ejderhâya çevirmek[152] ve ölüyü diriltmek[153] gibi hissî (maddî) mûcizelerden daha üstün ve kıyâmete kadar sürecek bir mûcizedir.

b) Kur'an-ı Kerîm'in Diğer İlâhî Kitaplardan Üstünlükleri:

Kur'an-ı Kerim, kendisini diğer mukaddes kitaplardan ayıran bi çok husûsiyetler taşımaktadır. Bunlar kısaca şöyle özetlenebilir:

---

146 İsrâ, 17/88.
147 Tûr, 52/33, 34.
148 Bakara, 2/23, 24.
149 G.b. için bkz. Ebû Bekr Muhammed b. Et-Tayyib el-BAKILLÂNÎ, **İ'câzu'l-Kur'an**, Tahk. Ahmed HAYDAR, Beyrut 1411/1991, 40 vd.; Mahmud b. Ömer ez-ZEMAHŞERÎ, **el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî Vücûhi't-Te'vîl**, Dâru'l-Fikr 1397/1977, I, 238 vd.; Talât KOÇYİĞİT – İsmail CERRAHOĞLU, **Kur'an-ı Kerim Meâl ve Tefsiri**, Ankara 1984, I, 67-68; İsmâil KARAÇAM, **Sonsuz Mu'cize Kur'an**, İstanbul 1987, 109 vd.
150 G.b. için bkz. Celal KIRCA, **Kur'an-ı Kerim ve Modern İlimler**, İstanbul 1981, 127 vd.; Krş. Saîd ŞİMŞEK, **Günümüz Tefsir Problemleri**, Konya 1995, 15 vd.
151 Geniş bilgi için bkz. Seyyid Süleyman NEDVÎ, **Asr-ı Saâdet**, Terc.: Ömer Rıza DOĞRUL, İstanbul 1347/1928, IV, 157 vd.
152 Ârâf, 7/107; Şuarâ, 26/32.
153 Âlü İmrân, 3/49.

1 – Kur'an-ı Kerim, son Peygamber Hz. Muhammed (S)'e, diğer kitaplar gibi toptan değil, bir takım sebep ve olaylara göre âyetler ve sûreler halinde peyderpey (müneccemen) indirilmiş; böylece daha iyi öğrenilip uygulanması gerçekleşmiştir.

2 – Kur'an-ı Kerim, ilâhî kitapların sonuncusudur. Ondan sonra bir başka kitap gönderilmeyecektir. Kapsadığı prensip ve hükümler, kıyâmette dek geçerliliğini koruyacaktır.

3 – Kur'an-ı Kerim zamanımıza kadar hiçbir değişikliğe uğramadan gelmiş, kıyâmet kopuncaya kadar da öylece sürüp gidecektir. Yüce Allah onun garantörüdür: "O zikri (Kur'an'ı) Biz indirdik Biz. O'nun koruyucusu da elbette Biziz!"[154] "Onlar kendilerine gelen Kur'an'ı inkâr ettiler. Halbuki o, azîz (eşsiz) bir kitaptır. Ona önünden de ardından da bâtıl gelmez. O, hikmet sahibi, çok övülen Allah'tan indirilmiştir"[155].

4 – Kur'an-ı Kerim'in kapsadığı gerçekler insanlığın bakış açısını ve görüş ufkunu geliştirip genişletecek mâhiyettedir. Bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Biz onlara, ufuklarda/dış dünyada ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, o (Kur'an) nun gerçek olduğu ortaya çıksın. Rabb'inin her şeye şahit olması yetmez mi?"[156]

5 – Kur'an-ı Kerim diğer dinler arasındaki ihtilâfları halleder, problemleri çözüme kavuşturur: "Biz sana Kitabı, ancak hakkında ayrılığa düştükleri şeyi kendilerine açıklaman için indirdik ve (o kitap) inanan bir kavme yol gösterici ve rahmet olsun"[157].

6 – Kur'an-ı Kerim insanı düşünmeye sevkeden ve pek çok kolaylıklar sağlayan ilâhî bir kitaptır: "Andolsun, Biz Kur'an'ı (düşünüp) öğüt almak için kolaylaştırdık; o halde düşünüp öğüt alan var mıdır?"[158]

Hülâsa, Kur'an-ı Kerim diğer ilâhî kitaplara nasip olmayan bir mazhariyete sahip, mukaddes bir kitaptır. Hem hâfızalarda, hem de mushaflarda hiçbir değişikliğe uğramadan bugüne kadar gelmiş, sonuna kadar öylece sürüp gidecektir. Kapsadığı esaslar, insanlığın dünyada huzurlu yaşaması, ebedî âlemde de sonsuz mutluluğa kavuşmasını sağlayacak mâhiyettedir. Kullandığı üslup ve izlediği metod, kişinin verimli çalışma içine girmesini ve dengeli bir hayat sürmesini gerekli kılmaktadır.

---

[154] Hıcr, 15/9.
[155] Fussilet, 41/41, 42.
[156] Fussilet, 41/53.
[157] Nahl, 16/64.
[158] Kamer, 54/17.

Kur'an-ı Kerim, hiçbir ayırım yapmadan asıl îtibâriyle ilâhî kitapların hepsine îman'ın şart olduğunu da belirtir.

IV. PEYGAMBERLERE İMAN

Yüce Allah insanı akıllı bir varlık olarak yaratmış ve onu diğer yaratıklardan üstün kılmıştır. Fakat yalnız aklı ile her şeyi yeter ölçüde bilemez ve dengeli bir hayat sürüp mutlu olamaz. Bu sebeple Allah, insanlığa yol göstermek, akılları ile çözemeyecekleri hususlarda onları aydınlatmak için zaman zaman elçiler göndermiştir. Bu elçilere, "nebi" ve "rasûl" adı verilir. Bunlar gerçekte Allâh'ın insanlar arasından seçtiği üstün ve liderlik yapabilecek kişilerdir. Hiçbir kişi çalışmakla peygamber olamaz; bu ancak Allâh'ın takdîri ile gerçekleşir.

İşte Allah Taâlâ, kendilerine peygamberlik görevini lâyık gördüğü zatlar aracılığı ile kendi kanunlarını, din ve şerîatını kullarına bildirmiştir. Bir âyette şöyle buyurulur: "Bu, Allâh'ın, dilediğine vereceği lütuftur. Allah büyük lütuf sahibidir"[159]

Yüce Allah, ilk insan ve ilk peygamber Hz. Âdemden Hz. Muhammed (S)'e kadar pek çok peygamber göndermiştir. Bunların sayılarının ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemekle birlikte yüzbini aşkın olduğuna dair bir hadîs rivâyet edilmektedir[160]. Bu hadîsteki ifâdenin çokluktan kinâye olması gerekir[161]. Kur'an-ı Kerim'de yirmi beş peygamberin adı geçmekle birlikte, bir âyette Hz. Muhammed (S)'e hitâben: "Andolsun biz, senden önce de elçiler gönderdik. Onlardan kimini sana anlattık, kimini de anlatmadık"[162] buyurulur. Buradan da anlaşılıyor ki, Allah elçilerinin gerçek sayısını ancak kendisi bilir. Önemli olan, hiçbir Peygamber arasında ayırım yapmadan hepsinin istinâsız Allah elçisi olduklarına iman etmektir[163]. Peygamberlerin kimine inanmak, kimini inkâr etmek inançsızlıktır[164]. Bu, dengeli bir düşünce ürünü olamaz.

Kur'an-ı Kerim'in prensibi, peygamberlerin hepsinin Hak elçisi olduklarına inanmaktır. Bir kişi bir tek peygamberi inkâr etse, İslâm vasfından yoksun kalır. Aslında bu tutarlı bir davranıştır. İman hususunda işine geldiği gibi inanmak diye bir şey

159 Cumua, 62/4.
160 **Müsned**, V, 266.
161 G.b. için bkz. BAĞDÂDÎ, **Usûlü'd-Dîn**, 157 vd.
162 Mü'min, 40/78.
163 Bakara, 2/285.
164 Nisâ, 4/150-151.

düşünülemez. Kendi dininin peygamberine inanıp başka peygamberlere inanmamak bir çifte standart uygulamadır, dengesizliktir.

Peygamberler beşer nevinden olduğu için yine ona örneklik yapabilirler. Ne ilâh, ne melek ve ne de başka bir varlık insana örnek olabilir. Mantıklı bir düşünce, Peygamberleri Allâh'ın oğlu veya melek şeklinde algılamaya imkân tanımaz.

A. PEYGAMBERLERİN SIFATLARI:

Peygamberlerde bulunması gereken bir takım vasıflar vardır. Bunlar kendilerinde olmayan kişiler peygamber olamazlar. Bunlar; sıdk, emânet, ismet, fetânet ve tebliğdir.

1. Sıdk:

Doğruluk demektir. Her peygamber dürüst insandır, doğru sözlüdür. Onunu için insanlığın itimâdını kazanırlar. Yalan onlar hakkında düşünülemez.

2. *Emânet:*

Güvenilir olmaktır. Peygamberlerin hepsi emîn kişilerdir. Onlar asla emânete hıyânet etmezler: "Bir peygambere emânete hıyânet yaraşmaz"[165].

3. İsmet:

Günahtan korunmuş, mâsum olmak demektir. Bir peygamberde zelle (sürçme) meydana gelirse Allah Taâlâ onu düzeltir. Peygamberler Allâh'ın gözetimi altında yetişmişlerdir[166].

4. Fetânet:

Peygamberlerin akıllı, zeki ve uyanık olmaları demektir. İnsanlara yol gösterecek kişilerin ahmak veya düşüncesi kıt olmamaları gerekir. Liderlik yapacak zatların, yani Peygamberlerin ileri görüşlü ve keskin zekâlı olmaları lâzımdır. Ancak bu nitelikteki kişiler İlâhî vahyi Allah'dan alıp insanlığa gerektiği tarzda ulaştırabilirler.

5. Tebliğ:

Peygamberlerin Allah'dan aldıkları esasları olduğu gibi eksiksiz olarak insanlara ulaştırmaları demektir. Bunun aksi düşünülemez. Zira bu bir emânettir. Bir âyette şöyle buyurulur: "Ey Peygamber! Rabb'inden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun"[167] Peygamberler dini tebliğ ederlerken,

---

[165] Âlü İmrân, 3/161.
[166] İlgili âyetler: Tâhâ, 20/39; Enbiyâ, 21/73. G.b. için bkz. Mehmet BULUT, **Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı**, İstanbul 1991, 107 vd.
[167] Mâide, 5/57.

muhataplarının durumunu dikkate almak ve insanların ihtiyaç ve seviyelerini göz önünde bulundurmak durumundadırlar. Açıklanması gereken hususları, onlara anlayışlarına göre açıklarlar. Aynı zamanda örnek davranışlarıyla beşeriyete rehberlik yaparlar. Lüzum gördüklerinde ve mecbur kaldıklarında, kendilerinin Allah elçisi olduklarını ispat için mûcize gösterirler.

B. MU'CİZE:

Mûcize, insanı benzerini yapmaktan âciz bırakan olağan üstü olay veya sözdür. Bu, gerçekte Allâh'a mahsus bir şeydir. "Peygamberin mûcizesi" denilmesi mecâzî olup, mûcizenin onun vasıtası ile olması veya onun doğruluğunu ispatlamasındandır.

Mûcizeler hissî (maddî) ve aklî mûcize diye ikiye ayrılır. Hissî mûcize, duyu organları ile bilinen mûcizedir. Hz. Mûsâ'ya verilen asâ mûcizesi gibi.. Hz. Muhammed (S)'e bir çok hissî mûcizeler verilmiştir. Fakat ona verilen, aklî bir mûcize olan Kur'an'dır. O'nun îcâzı kıyâmete kadar sürecektir. Hiçbir insan onun benzerini meydana getirememiş ve kıyâmete kadar da getiremeyecektir.

Peygamberler hakkındaki dengeli îmân, onların Allah tarafından insanlar arasından seçilmiş birer elçi, İlâhî prensipler ışığında beşeriyeti aydınlatan, huzur ve mutluluğa ulaştıran örnek zatlar olduklarına inanma tarzında olmalıdır.

V. ÂHİRETE İMAN:

Âhiret gününe îman, İslâm inanç temellerinden biridir. Âhiretin olabileceği, aklen mümkün, vukûu da naklen sâbittir. İlâhî kitaplarda ve peygamberlerin verdikleri haberlerde ebedî bir hayatın meydana gelmesi bildirilir; bu akla aykırı değildir. Aksine, insan düşündüğü zaman, fânî âlemin sonunun gelmesi, bâkî bir âlemin olması gerektiğini anlar. Bunca olaylar ve gayretler boşuna değildir. Mutlaka bir son olacak, tam adâlet gerçekleşecek ve hak yerini bulacaktır. Şayet böyle olmasaydı, yaşamanın ve mücâdelenin bir anlamı olmazdı.

Âhirete îman esası, genellikle Kur'an'da Allâh'a îman ile yan yana geçmektedir. Âhirete îman etmenin farz olduğunu belirten pek çok âyet vardır. Örnekler: "Şüphesiz, inananlar, Yahûdî olanlar, Hristiyanlar ve Sâbiîlerden Allâh'a ve âhiret gününe inanıp yararlı iş yapanların ecirleri Rabb'lerinin katındadır. Artık onlar için korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir"[168]. "Ey Muhammed! Onlar sana indirilen Kitab'a da, senden önce indirilene de inanırlar; âhirete de yalnız onlar kesinlikle

---

[168] Bakara, 2/62.

inanırlar"[169]. "Ey inananlar! Allâh'a, Peygamberine, peygamberine indirdiği Kitab'a ve daha önce indirdiği Kitab'a inanmakta sebat gösterin. Kim Allâh'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve âhiret gününü inkâr ederse, şüphesiz derin bir sapıklığa sapmış olur"[170].

A. ÂHİRETİN VARLIĞININ İSPATI:

Âhiret ve oradaki durumlar vahiy ile bilinen hususlardır. Onların ispat ve îzahı, pozitif bilimlerin sahasına girmez. Normal ve dengeli bir düşünüş bizi bu gerçeğe götürür. Duyu organlarımızla varlığını kavrayamadığımız bir âlem, pozitif bilimlerle açıklanamaz.

Âhiretin varlığı ancak sem'î delillerle sahîh olarak ispat edilebilir. Bütün İlâhî kaynaklı kitaplarda ebedî âlemin mevcûdiyeti bildirilmektedir. En son İlâhî mesaj olan Kur'an-ı Kerîm'de âhiretin vukûbulacağı açık bir şekilde belirtilmektedir[171].

Âhiret, dünya hayatını izleyen, mâhiyeti îtibâriyle ona benzemeyen[172], çeşitli merhaleleri ve halleri bulunan ölümsüz ve ebedî bir âlemdir[173].

Âhiret inancı, Allâh'ın varlığını kabul eden din ve düşünce sistemlerinin büyük çoğunluğunda mevcuttur. Ancak bu hayatın mâhiyeti, tavsif ve tasviri hakkında birbirinden farklı ifâde ve görüşler bulunmaktadır.

Eski Ahid'de dünya hayatından sonra rûhun ölümsüz olduğu ve dünyada işlenen günahların tesbit edildiği, yapılan amellerin karşılığının verileceği konularında işaretler yer almaktadır[174]. Matta, Markos ve Luka İncillerinde ise, Sadûkî fırkasında olan Yahûdîlerin âhireti inkâra yöneldiklerinden söz edilir. Yeni Ahid'de âhiret ve mücâzât inancı açık bir tarzda yer almaktadır[175].

Kur'an-ı Kerim, kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı olarak gönderilmiştir[176]. Âhirete inananların kendisini kabul edeceklerini bildirmektedir[177]. Onda Hz. Nûh, İbrâhim, Yûsuf, Mûsâ, İsâ ve diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine

---

[169] Bakara, 2/4.
[170] Nisâ, 4/136.
[171] Hacc, 22/7.
[172] BUHÂRÎ, **Bed'ü'l-Halk**, 8.
[173] Râğıb, **Müfredât**, 9.
[174] Bkz. **Kitâb-ı Mukaddes**, Eyûb, 14/14-22; 19/25-29; Daniel, 12/2.
[175] Bkz. Matta, 22/23; Markos, 12/18-27; Luka, 20/27.
[176] Bakara, 2/97; Âlü İmrân, 3/3, 50.
[177] En'âm, 6/92.

âhiret inancını telkin ettikleri belirtilmekte[178], Allâh'a ve âhirete inanan ve iyi iş yapan Yahûdî, Nasârâ ve Sâbiîlerin mutlu olacakları haber verilmektedir[179].

Kur'an-ı Kerim'den önceki ilâhî kitapların ister aslı üzere, ister muharref durumda bulunanlarında olsun, hiç birisinde âhiret inancı Kur'an'daki kadar canlı, açık ve etkileyici bir tarzda belirtilmemiştir. Bazı müsteşriklerin âhiret inancının Yahûdîlik ve Hristiyanlıktan alındığını iddia etmeleri tutarlı bir görüş değildir[180]. Çünkü ilâhî kaynaklı dinlerde pekçok hususlarda olduğu gibi, âhiret inancı konusunda da bir benzerlik ve örtüşmenin bulunması gayet tabiîdir. Şayet elde bu gün İlâhî kitapların (Tevrat ve İncil) apokrif nüshaları değil de asılları olsaydı içindekiler, Kur'an'daki realitelerle daha kapsamlı bir paralellik arzederdi.

Kur'an-ı Kerim'de âhiret inancı ile ilgili yüzü aşkın terkip ve terim kullanılmakta, insanın bu gerçekten gâfil olmaması gerektiği ısrarla vurgulanmaktadır[181]. Bu husustaki tekrarlar konunun önemini belirtmek, sorumluluk duygusunu güçlendirmek, dünya ve âhiret arasındaki mesâfeyi kısaltarak, kişinin dengeli ve tutarlı davranış içinde hareket etmesini sağlamak içindir. Âhiret hayatının ve oradaki hallerin, sanki hemen gerçekleşiverecekmiş gibi göz önüne serilmesi gerekir. İşte Kur'an-ı Kerim bunu gerçekleştirmek için canlı tasvirler yapar. Zira insan âhirette vukubulacak hâdiseleri uzak gördüğü için bu hayatta gerekli hazırlıkları yapamamakta, bir takım dengesiz ve ölçüsüz davranışlara yönelmektedir.

Bir çok sûrede kâinat ve insanın yaratılışından, her şeyin kişinin emrine verilişinden (teshîr) sözeden âyetlerle, ebedî âlemdeki hayatı bir tablo gibi göz önüne seren âyetler şaşmaz bir âhenk ve tenâsüp içinde yer almaktadır[182]. Kur'an'ın belirttiğine göre, âhirete nisbetle dünya geçici, değersiz, eğlence, süs ve bir öğünmeden (tefâhur) ibârettir; asıl hayat âhiret hayatıdır[183]. Ancak Kur'an'ın bu ifâdesi yanlış anlaşılmamalıdır. Dünya hayatı geçicidir, diyerek ihmal edilmemelidir. Çünkü aynı zamanda ebedî hayata hazırlanmak için dünyaya son derece önem vermek gerekir. Çünkü kişi burada ektiğini orada biçecektir. İnsan dünyada sa'y gösterdiği, çalışıp

---

178 Bkz. Yûsuf, 12/101; Meryem, 19/33; Tâhâ, 20/55; Şuarâ, 26/81-102; Nûh, 71/17-18.
179 Bakara, 2/62; Mâide, 5/69.
180 G.b. için bkz. B. TOPALOĞLU. T.D.V., İslâm Ans. **"Âhiret"** md. I, 544 (E.İ.J. ROSENTHAL. **Judaism and İslâm**. London 1961, 17-18'den naklen...)
181 Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b.Muhammed el-GAZÂLÎ. **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**. Kâhire 1387/1968. IV. 557-569.
182 Bkz. Mülk. İnsân. Mürselât. Nebe. Nâziât. Târık. A'lâ Sûreleri..
183 Âlü İmrân, 3/14; En'âm, 6/32; Ankebût, 29/64; Muhammed, 47/36; Hadîd, 57/20.

ürettiği ve Allâh'ın mahlûkâtın en üstünü olarak yarattığı beşeriyete fayda sağladığı ölçüde bilhassa âhirette mutlu olacaktır.

Dünya ve âhiret hayatına ölçülü bir şekilde önem vermek gerekir. Birini düşünürken öbürünü ihmal etmemek lazımdır. "Allâh'ın sana verdiğinden (O'nun yolunda harcayarak) âhiret yurdunu gözet; ama dünyadan da nasîbini unutma. Allâh'ın sana ihsan ettiği gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde fesâdı arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez"[184].

Kârun gibi zengin, bir o kadar da kibirli ve aşırı birinin şahsında yapılan bir öğütte dahi Allâh'ın, "dünyadan da nasîbini unutma" tarzındaki emri, dünyaya ait çalışmaya ne kadar önem verdiğini gösterir. Bununla birlikte daha sonraki âyetlerde, tamamen kendini unutup dünyaya dalmanın, sorumsuz davranmanın, her tarafa dehşet salmanın, getireceği mahcupluk ve korkunç sonuçlar da canlı bir tablo şeklinde gözler önüne serilmekte, dünya ve âhiret anlayışı dengelenerek îtidalli ve ölçülü bir yol izlenmesi gerektiği vurgulanmaktadır[185].

İslâm âlimlerine göre âhiret konusunun aklî ve naklî olmak üzere iki yönü vardır. Canlıların, insan vücûdunun ve uçsuz bucaksız kâinâtın fânî olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de mümkün olduğunun aklî yönünü, kıyâmetin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının başlayış ve devamının nasıl olacağı hususu da naklî yönünü teşkil eder[186]. İlk dönemlerden îtibaren filozoflar da Eskatoloji (âhiret bilimi)[187] ile meşgul olmuşlardır. Onların bu hususla ilgilenmesi inanç yönüyle değil, yaratılış felsefesi, ahlâk anlayışı ve ruhun ölmezliği yönüyledir.

Daha önce de belirtildiği gibi, âhiret hayatı beş duyunun idrâkiyle sınırlı bulunan pozitif bilimlerin konusu içinde değildir. Bundan dolayı bilim adına onunla ilgili herhangi bir husus ispatlanmaya çalışılmaz. Bununla birlikte insan düşünen bir varlıktır. Özellikle bilim adamı tefekkür eden ve duyan bir kişidir. O kişisel yönelimleri ve bilimsel yorumları sonucu âhiret konusunda olumlu veya olumsuz bir kanaat sahibi olabilir.

---

[184] Kasas, 28/77.
[185] Bkz. İsrâ, 17/13-14; Kehf, 18/49; Enbiyâ, 21/47; Mü'minûn, 23/102-103; Nûr, 24/24-25; Sâd, 38/27-28; Mü'min, 40/57-59; Fussilet, 41/19-23; Abese, 80-34-42; İnşikâk, 84/6-15; Zilzâl, 99/7-8.
[186] **Mefâtîhu'l-Gayb**, I, 8; Krş. PEZDEVÎ **Usûlü'd-Dîn**, 156 vd.; **Nihâyetü'l-İkdâm**, 417; **el-İrşâd**, 375 vd.
[187] Eschatologie (Eskatoloji) âhiret bilimi demektir. Bkz. **Petit Robert**, 686.

Kur'an-ı Kerîm'in âhireti ispat yöntemi "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna yeterli, mantıklı ve iknâ edici bir cevap bulmaya dayanır. Dengeli ve tutarlı düşünen her insanın sormak zorunda bulunduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist görüşü benimsemeyen; kendini ve kâinâtı idare eden sonsuz güç sahibi bir Yaratıcı'nın varlığına inanan kişi, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünceden hareketle; âhiret âleminin sonsuzluğunu kolayca kabul eder. Bu sebeple Kur'an'da Allâh'a îmanla âhirete îman bir tenâsüp içinde sık sık belirtilmek sûretiyle, bunun son derece önemli bir husus olduğu vurgulanmaktadır.

İnsan doğduğu zaman çok âciz bir canlıdır; hayatının daha sonraki dönemlerinde fizyolojik ve psikolojik yönlerden gelişerek tabiata hâkim, emrine verilen (teshir edilen) şeyleri kullanabilen, güçlü ve kudretli bir varlık haline gelir. İnsanın, sığ bir düşünce ile görünüşte yok oluş gibi algıladığı ölümden korkması veya inançsızlarla ilâhî huzurda hesap vermeye hazır olmayanların da ölümden ürkmesi ebediyet duygusuna bağlanabilir.

Demek ki, ölümsüz ve dünya ile kıyaslanamaz üstünlükte bir âlem olan âhiretin varlığını kabul etmek, insanın özünde bulunan bir haslettir. Ancak dünya hayatının câzibesi, insanın fıtratında mevcut olan ebediyet duygusunu unutturarak tabiî ve normal yaşayış ve davranışını değiştirebilir. İşte kişinin bu durumu aslında onun özünde bulunmayan tutarsız ve dengesiz bir haldir. Nitekim, Kur'an-ı Kerim'de âhireti inkâr edenin anormalliğine şöyle işâret edilir: "İyi bilin ki, Allâh'ın lâneti; kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğriltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zâlimleredir"[188].

Âyetlerde geçen "'ıvec (العوج): eğrilik" ve "zâlim: haksız, saldırgan" kelimeleri esas îtibâriyle gayr-ı tabîilik ve dengesizliği belirtir[189]. Lânet ise, Arapça'da çok geniş anlamlar ifâde eder. La'n lügatte, "tard/kovma, ib'âd/uzaklaştırma" demektir[190]. Kur'an'ın muhtelif âyetlerinde geçen lânet kelimesi, Allâh'ın kişiyi sevmemesi, kabul etmemesi, gazab etmesi ve cezalandırması[191], hatta hakîkatleri gizleyen, yalan söyleyenlere hem Allâh'ın, hem meleklerin ve hem de bütün insanların ve lânet etme şânından olanların lânetine uğradığı belirtilmektedir[192].

---

[188] Hûd, 11/18-19.
[189] Bkz. **Lisânü'l-Arab**, ('Ivec), II, 332; (Zâlim), XII, 373.
[190] **Lisânü'l-Arab**, XIII, 386.
[191] Nisâ, 4/46, 93; Mâide, 5/60.
[192] Bkz. Bakara, 2/159-160, 162.

Demek ki âhireti inkâr etmek, kişinin normal düşünce ve inançtan uzak oluşunu gösterir. Bu da onun bazı dış etkenlerle dengesiz bir davranışa itildiğini, özündeki ebediyet duygusundan uzaklaştığını gösterir. Böyle olan insan da, ne Yaratıcı'sı ve ne de yaratıklar tarafından sevilip sayılır.

Doğru düşünen insanda genellikle fıtrattan gelen ve vicdanın eseri olan adâlet duygusu vardır. İnsanlık tarihinde hiçbir yer ve dönemde herkesin hakkını aldığı tam bir adâlet gerçekleştiği görülmemiştir. Zulüm gören ve işkenceli bir hayat süren insan, derdinden rencide olur. Sonuçta mutlak bir hesap gününün gerçekleşmesi gerektiğini düşünür ve hakkının alınmasını vicdanında hisseder. İyi ile kötünün, zâlim ile mazlûmun hesaplarının görüleceği tam bir adâletin gerçekleşip dengenin sağlanacağı o gün, Kur'an-ı Kerim'in en çok okunan Fâtiha Sûresi'nde "Yevmü'd-Dîn (يوم الدين)[193]: amellere karşılık verileceği gün" tarzında nitelendirilmiştir.

Kur'an'da, kıyâmetin adâlet ve hesap kavramlarıyla birlikte söz konusu edilmesi de insanın özünde mevcut olan bu duygu ve düşüncelerin bir başka tarzda tasviridir.

Âlemlerin akılları şaşırtan bir âhenk, denge ve intizam içinde meydana getirilmiş olması ve işleyişi, başlangıçtan îtibâren düşünen insanların dikkatini çekmiş, tabiat bilimlerindeki gelişmeler ilerledikçe bilginlerin bu sahadaki görüş ve duyuşları hayranlığa yükselmiştir. Kur'an-ı Kerim'de, insanın da en değerli bir kısmını oluşturduğu kâinâtın, gayesiz ve boşuna yaratılmadığı[194], ayı, güneşi, yeri ve göğü ile hülâsa bütün imkân ve yararlarıyla onun, insanın emrine verildiği (teshir) bilhassa vurgulanarak belirtilmiştir. Taki insan aklını çalıştırsın ve diğer yaratıklardan üstün olduğunun farkına varsın. Bu imkân ve fazîletin kendisine bahşedilmesi boşuna değildir. Bu dereceye yükselmiş olan insanın hemcinslerine ve Yaratan'ına karşı mutlaka bir takım yükümlülükleri olması gerekir. O, bu minnet duygusunu ta kalbinin derinliklerinde hisseder ve îfâsı kaçınılmaz vazîfelerin yerine getirilmesi için hayatı boyunca olanca gücüyle gayret sarfeder. Bu derece kâmil bir îman, salih amel ve güzel ahlâk sahibi olan bir kişinin mükâfâtını tam olarak alması aklın ve vicdanın îcabıdır; dengeli ve mantıklı düşünen bir insan bunun mutlaka gerekli olduğunu anlar.

Bir de dünya hayatı boyunca bütün insanlar zekâ, kâbiliyet, sağlık, kuvvet vb. bakımlardan aynı seviyede değildirler. Bazıları fakirlik ve bitkinlik içinde, acı ve

---

193 Fâtiha, 1/3.
194 Bkz. İbrâhîm, 14/33; Hacc, 22/65.

ızdıraplarıyla yaşayıp ölmekte, bazıları da zenginlik ve konfor içinde yüzmekte, zevk ve eğlencelerle hayatını sürdürüp maddî sıkıntı çekmeden ebedî âleme gitmektedirler. Eğer fakirin kötü, zenginin iyi bir insan olduğu farzedilse adâletin yerini bulduğu iddiâ edilebilir; fakat durum tam aksine ise, hayatını acılar içinde geçiren fakirin mükâfât göreceği mutlaka ikinci bir hayatın olması îcabeder. Âhiretin gerekli olduğunu ortaya koyan başka deliller ve sebepler de vardır. Hakîkat ve kemâl fikri bunlardandır. İnsanların bir çok hususta değişik görüşlere sahip oldukları bilinen bir gerçektir. Birbirine zıt fikirlerin hepsi doğrudur, denemez. Bu takdirde hakîkatın bütün yönleriyle açıkça meydana çıkacağı ve herkes tarafından anlaşılıp kabul edileceği bir günün olması lazımdır.

İnsan aslında diğer yaratıkların tersine, kemâlini kendi çabasıyla kazanır. Bilgi veya mârifet ile kazanacağı bu kemâl, bedenin çeşitli faâliyetleriyle tahakkuk eder. Bu faâliyetler bittiği zaman, kemâle erme son bulur ve sarfedilen gayretlerin karşılığını görme, bir başka deyişle, rûhun mânevî hazları tatma devri başlar. Şüphesiz, bu da ölümden sonra tahakkuk edecek bir husustur. Şu halde rûhun bu hazlardan mahrum bırakılması, ne kemâl ve ne de adâlet anlayışıyla bağdaştırılabilir[195].

Esas îtibâriyle âhiret vâkıasının doğrudan idrâki imkânsızdır. Çünkü o, bir inanç konusudur; duyuların ötesindedir ve dünyadaki insan için şu anda mevcut değildir; gelecekte gerçekleşecektir. Konu ile ilgili olarak ortaya serdedilen deliller akla ışık tutmakta, kalbe ve vicdana hitap etmekte, kişiyi dengeli bir düşünceye sevketmektedir. Kabul veya red kararı akıl ile kalbin işbirliğine bağlıdır. Kur'an-ı Kerim ölüleri dirilteceğine dair ortaya koyduğu delîlinde insanı, tefekkür ve araştırma mânasındaki nazar etmeye davet eder: "Allâh'ın rahmetinin eserlerine bir bak: Yeryüzünü, ölümünün ardından nasıl diriltiyor? Şüphesiz ki o, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kâdirdir"[196]. Meâli verilen bu âyet, ölülerin diriltilmesi, âhiretin vukûu hakkında sem'î ve naklî bir delil olmasına rağmen, insanın aklını kullanmasını göstermektedir. Gerçekten kış mevsiminde bitkiler ve ağaçların büyük çoğunluğu yapraksız, çiçeksiz ve meyvesiz durumdadır; sanki cansızdır.

Bitkilerin bazısı çekirdek ve tohum olarak öz varlıklarını muhâfaza etmekte, bazısı da kökleriyle toprak içinde ilk baharın uygun ve verimli şartlarını beklemektedir.

---

[195] Bkz. Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî. el-FUZÛLÎ. **Matlau'l-İ'tikâd**, (neşr. Muhammed b. Tâvit et-TANCÎ), Ankara 1381/1962. 77-87; İslâm Ans. "**Âhiret**" **md**., I, 543-547.
[196] Rûm, 30/50.

Yaprağını dökmüş ağaçların dalları âdetâ kuru birer çubuk gibi durmaktadır. Bitkilerin dalları ve yaprakları kuruyup gazel olmuş, rüzgarın savurduğu saman haline gelmiştir. Bahar gelip de toprak ısınmaya yüz tutunca, Allâh'ın ihsân ettiği yağmurların sâyesinde o kupkuru arâzî canlanıp yeşillenmeye, ağaçlar bütün güzellikleriyle yapraklanıp çiçek açmaya başlamaktadır. Sanki ânî bir emir almış ordu gibi alarma geçmekte, yeryüzünü bütün letâfet ve tarâvetiyle süslemektedir. Bu, herhalde Yüce Allâh'ın rezzâk ve cemâl sıfatlarının iktizâzısıdır.

İşte Allah Taâlâ, her zaman gözler önünde cereyan eden bu hali ölüleri muhakkak dirilteceği gerçeğine benzetiyor[197]. İnsanın bunlardan gafil olmaması gerektiğine, bütün Peygamberleri ve kitapları vasıtasıyla beşeriyete bildirdiği âhiret vâkıasına inanmasının zarûrî olduğuna işâret ediyor. Kendisinin her şeye kâdir olduğunu, akabinde kişiye hatırlatıyor. Her şeyi yapma gücüne sahip olan Zât, yoktan var ettiği insanı öldürüp tekrar diriltmeye haydi haydi kâdirdir; bu, O'nun için daha da basittir.

Dengeli ve kapsamlı düşünceden uzak, ufku dar, gönül ve ruh âlemi temiz olmayan kişiler "çürümüş, eseri kalmamış kemikleri kim diriltebilir?"[198] şeklinde bir kuşkuya kapılabilir. Bu tarz bir şüphenin "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" biçiminde belirtilen başlangıç ve sonuç (mebde' ve meâd) probleminin ikinci kısmı ile ilgili olduğunda kuşku yoktur. Kur'an-ı Kerim'de "Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir"[199] buyurularak, problemin başlangıç felsefesine dayandırılmak sûretiyle, sathî ve kısır bir düşünceden çıkan bu iddiaya susturucu cevap verilmektedir. Buna göre, başlangıca inanan, sonuca da mutlaka inanmak zorundadır. Aksi, dengesiz ve tutarsız bir durumdur. Şurası açık bir gerçektir ki, kâinâtın kendi kendine değil, tabîatüstü, sonsuz kudret sahibi bir Yaratıcı tarafından idâre edildiğini kabul edenler, O'nun ikinci bir hayatı da yaratacağına ve tam adâletin gerçekleşmesini sağlayacağına inanmakta zorluk çekmezler; doğru ve ileri bir düşünce ve mantıklı bir muhâkeme bunu gerektirir.

B. ÂHİRETE İNANMANIN ÖNEMİ:

İslâm inanç temellerinin üç esasından (Allah, Peygamber, âhiret) birini oluşturan âhirete imân, her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana

---

[197] G.b. için bkz. **Mîzân**, XVI, 202-203; Seyyid KUTUB, **Fîzilâli'l-Kur'ân**, Beyrut Tsz., XXI, 53; Krş. et-TÛSÎ, **et-Tibyân**, en-Necefu'l-Eşref 1963, VII, 261-261; Ebû Ali el-Fadl et-TABRASÎ, **Mecmau'l-Beyân**, Tahran 1394/1974, VIII, 309.
[198] Yâsîn, 36/78.
[199] Yâsîn, 36/79.

getirmekte, hukûkî ve ahlâkî yönden çok önemli bir müeyyide olmaktadır. Kişi dünyada bir takım güçlüklerle karşılaşmakta ve haksızlıklara karşı bütün imkânlarıyla mücâdele etmesine rağmen bazen başarıya ulaşamamaktadır. Sonuçta bundan büyük üzüntü duymaktadır. Hiçbir engel olmaksızın, mutlak adâletin gerçekleşeceği, kötülüğün cezalandırılıp iyiliğin mükâfâtlandırılacağı sonsuz bir âlemin varlığına îman etmek, kişi için büyük bir tesellî kaynağı; yaşama güç ve sevincini meydana getiren önemli bir faktördür.

Yüce Allah, insanların atası olan Hz. Âdem'i yaratmış ona "Kendi rûhundan üflemiş"[200], ona vahyetmiş ve kendi hükümlerini infâz etmesi için onu halîfe (vekil) tayin etmiştir[201]. Allah'tan gelen insanın yok olmayıp, yine O'na dönmesi[202], kaçınılmaz bir sonuçtur. İstircâ[203] gerçekte musîbetle karşılaşan için en büyük bir dayanıktır[204]. Yaratılış gaye ve hikmetini unutmayan, şuurlu ve dengeli bir insanın rûhu ancak bir inançla tatmin olur. En kötü şartlarda dahî moralini bozmaz, yaşama umudu içinde bütün gücüyle mücâdelesine devam eder. Bu inançtan mahrum kişi en küçük bir imtihan ve musîbet karşısında hemen yıkılıverir; sonunda intihar eder. Böylece hem kendisini mahveder, hem de başkalarını üzüntü içinde bırakır. Âhiretteki cezâsı ayrıdır.

Kur'an-ı Kerim âhiret hayatına inanmayan bazı tipleri katı kalpli ve mütekebbir kişiler olarak niteler. Bayağı isteklerini tatmin için uğraşan, maddi ve geçici lezzet peşinde koşan, gönlünü karartan, kibirli, acımasız, ölçüsüz, yetimi itip kakan, fakire bakmayan ve bakılmasına teşvik etmeyen kişi, "din günü"nü (âhiret) inkâr eden ve görmezlikten gelen kişidir[205].

Geçici bir dünya hayatından sonra ölümle her şeyin bittiğini kabul etmek, insanı huzursuz eder. Böyle bir kişi iç dünyasında rahat bulamaz; ruhsal bunalımlara düşer. Dengeli ve mantıklı düşünen kimselerin bunu kabul etmesi söz konusu olamaz.

C. ÂHİRET HALLERİ

İnsanın ölmesiyle âhiret hayatı başlar. Bir hadîse göre kabir, âhiret hayatının ilk durağıdır[206]. Kıyâmetin vukûuna kadar geçen bir süreye berzah hayatı denir[207]. Fakat

---

[200] Hıcr, 15/29; Secde, 32/9; Sâd, 38/72.
[201] Bakara, 2/30.
[202] Bkz. Bakara, 2/156.
[203] İstircâ: "إنا لله و إنا إليه راجعون : Biz Allâh'a âidiz ve O'na dönmekteyiz" demektir. Bkz. Bakara, 2/156.
[204] G.B. için bkz. **Câmiu'l-Beyân**, II, 431; ŞEVKÂNÎ, **Tefsîr**, I, 159-16.
[205] Bkz. Nahl, 16/22; Müddessir, 74/43-47; Mutaffifîn, 83/10-14; Mâûn, 107/1-3.
[206] BKz. TİRMİZÎ, **Zühd**, 5; İBN MACE, **Zühd**, 32.
[207] **Müfredât**, 41.

kendine mahsus husûsiyetleri ve çeşitli merhaleleri bulunan âhiretin tahakkuku, bu kâinât düzeninin bozulmasından sonra olacaktır.

Âhiret âlemi; kıyâmetin vukûu, hesap ve bunu izleyen ebedî hayatın başlaması olarak üç merhalede incelenebilir:

1 – Kıyâmetin kopması, Kur'an'da ve hadîslerde umûmiyetle "sâat" kelimesiyle belirtilmekte ve Allah'tan başka hiç kimsenin onun ne zaman meydana geleceğini bilemeyeceği ifâde edilmektedir[208]. Bu hâdise, kâinâtta mevcut kozmik[209] nizâmın bozulmasıyla başlayacaktır. Kıyâmetin kopması son derece korkunç, ânî, gürültülü ve insanları şaşırtıcı bir durumda gerçekleşecektir[210]. Kur'an'da kıyâmet alâmetlerinin belirdiği ifâde edilmiştir[211]. Bir hadîste de kıyâmetin kopmasının yakın olduğu belirtilmiştir[212].

Burada şu husûsun belirtilmesinde yarar vardır: Naslarda yer alan bu hususla (kıyâmet) ilgili zaman belirlemelerinin, birkaç bin yılın önemsiz bir süre kabul edildiği jeolojik ve kozmolojik zaman kavramı içinde değerlendirilmesi uygun olur. Kıyâmetin vukûu gibi muazzam kozmik bir hâdisenin gerçekleşme ânının tayin edilmesi ve hatta tahmininin yapılması imkânsızdır. Esas îtibâriyle İslâm literatüründe kıyâmetin ne zaman kopacağı husûsunda kesin bir vakit belirlemesi de yoktur[213].

İslâm tarihinin ilk çağlarından îtibâren, bazı sosyal ve siyâsî olaylar nedeniyle toplumlarda dinî ve ahlâkî hayatın zayıflamaya başladığı biçimindeki şikâyetlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar zamanla daha da ileri safhalara ulaşmıştır. Fakat bu tür toplumsal olaylar, dikkate alınarak kıyâmetin kopma zamanını tayin etmeye çalışmak ve dünyanın ömrünün şu veya bu zamanlarda son bulacağını iddiaya kalkışmak gerçekten tuhaf bir durumdur. Dünyanın son günlerinde vukûbulacağı haber verilen olağanüstü olaylar, ancak kendi zamanları ve şartları çerçevesinde değerlendirilmesi gereken hususlardır. Bu tür hâdiseler hakkında önceden zaman tayin edici tahminlerde bulunmak imkânsızdır.

Kıyâmetin kopma şekli Kur'an'da geniş olara tasvir edilmektedir. Vakti gelince, görevli melek tarafından sûra üflenecek, Allâh'ın diledikleri hâriç göklerde ve

---

208 Bkz. Lokmân, 31/34; Ahzâb, 33/63.
209 Kozmik: Kâinâtın nizâmıyla ilgili demektir. Bkz. Şemsettin SAMİ, **TEMEL Türkçe Sözlük, (Kâmûs-ı Türkî)**, İstanbul 1985, II, 751.
210 Bkz. Ârâf, 7/187; Hacc, 22/1-2; Müzzemmil, 73/17.
211 Muhammed, 47/18.
212 BUHARİ, **Rikâk**, 38; MÜSLİM, **Fiten**, 13-135.
213 G.b. için bkz: İslâm Ans. **"Âhiret" md.**, I, 546.

yerde kim varsa, düşüp ölecek, ikinci üfleyişte ise herkes diriltilip mahşere (toplanma yerine) gitmeye hazır olacaktır[214] Âyetlerde kıyâmetin vukûu büyük bir kozmik olay olarak anlatılır: Gök yarılacak, güneş dürülecek, denizler kaynayıp kabaracak, dağlar yerinden kaldırılıp yürütülecek, atılmış yün halin gelecek; hülâsa hem yer, hem de gök başka şekle girecektir[215]

2 – Ebedî âlemde hesap ve muhâkemenin başlaması, sûra ikinci üflenişten sonra berzahtakilerin tekrar hayata başlatılması ve mahşerde toplanmasıyla gerçekleşecektir. Kur'an-ı Kerim, hesap görülecek yere hareketin bir davetçinin (İsrâfîl) çağrısıyla olacağını, insanların tıpkı yayılan çekirgeler gibi hedefe doğru ilerleyeceğini belirtmektedir[216]

İnsanların hesaba çekilmesi, bellı kayıtlar içinde gerçekleşecektir. Bunlar, Kur'an'da kitâb (yazılı belge) olarak ifâde edilmektedir[217] Türkçe'de ise, amel defteri diye söylenmektedir. Amel defteri, yazıcı meleklerce (kirâmen kâtibîn) tutulup muhâfaza edilmektedir. Burada insanın dünyadaki söz ve davranışları, hatta niyetleri hayır ve şer olarak yer almaktadır[218]. Yalnız bu belgenin mâhiyetinin tayin ve tesbiti mümkün değildir. Bu, acaba kâğıt üzerinde bir yazı mı, bir film mi, bilgisayar hafızasına yerleştirilmiş bir bilgi mi, hücreyi oluşturan gende saklı bir sır mı veya bir başka şey mi? İşte onu bu âlemde anlama imkânımız yok. Bu hususta herhangi bir şey söylemek gücüne ve salâhiyetine sahip değiliz. Yüce Allâh'ın sonsuz ilmi ile hiçbir vâsıta kullanmadan herşeyi bilmesine, muhâsebe ve muhâkemeye ihtiyaç duymadan mutlak adâleti sağlayacak kudrete mâlik olmasına rağmen böyle yapmasının mutlaka bir çok hikmeti vardır. Herhalde bunların başında bütün sırların ortaya çıkarılacağı o günde aleniyetin sağlanması, gerçeklerden herkesin haberdâr edilmesi, hiçbir kişinin herhangi bir inkâra teşebbüs edemiyeceğinin bildirilmesi gibi hikmetler gelir.

Kur'an-ı Kerim ve hadîslerde açıklandığına göre, insan önce inancından, sonra kul haklarından ve Allâh'a karşı olan görevlerinden sorguya çekilecektir. İlâhî vahye inananlar, kul hakkı ve diğer günahlarından dolayı bir süre cezalandırılacaklar, sonunda kurtuluşa kavuşacaklardır. İnançsızlar hüsrana uğrayacaklardır.

---

214 Bkz. Zümer. 39/68.
215 Bkz. İbrahim. 14/48; Tâhâ. 20/105-107; Tekvir. 81/1-3; İnfitâr. 82/1-3; Kâria. 101/1-5.
216 Kamer. 54/6-8; Meâric. 70/43. 44.
217 İsrâ. 17/13-14.
218 Kehf. 18/49; 10. 11. 12.

3 – Ebedî âlemdeki hesâbın sonucu, Kur'an'da, "terâzilerin tartıların ağır veya hafif gelmesi" tarzında belirtilir. Tartıları ağır gelen kişiler, kurtulacak ve mutlu olacak, hafif gelenler ise hüsrana düşeceklerdir[219].

Kur'an'da, felâh (kurtuluş), cennet, rızâ ve cemâl; hüsran da cehennem, ceza ve mahrûmiyet anlamında geçer. Cennet ebedî hayata lâyık pek çok nimetin bulunduğu yerdir. Ancak nimetlerin mâhiyetinin kavranması mümkün değildir. Nitekim bir âyette: "Yaptıklarına karşılık olarak, onlar için ne mutluluklar (nimetler) saklandığını hiç kimse bilemez!"[220] buyurulmaktadır.

Allâh'ın sâlih kullarına hazırlamış olduğu cennet nimetlerinin dünya ölçüleriyle anlatılmasının imkânsızlığı bu âyette özlü olarak belirtilmektedir. Bu nimetlerin dünyadakiler gibi tavsif ve tasviri, aslında insanın idrâkine hitap etmek içindir, mâhiyetini tefsir için değildir[221]. Kur'an'ın müfessiri olan Hz. Peygamber (S), kudsî bir hadîste Yüce Allâh'ın şöyle buyurduğunu beyan etmektedir:

"Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyen nimetler hazırladım"[222]. Rıza, mü'minlerin Allah'tan, O'nun da kendilerinden hoşnut olmasıdır. Bu, cennetteki diğer nimetlerden daha büyüktür[223]. Cemal de, Allah Taâlâ'ya âhirette bakmak, O'nu görmektir[224]. İnançsız ve zâlimler ise âhirette, anılan nimet ve mutluluklardan mahrum olacak büyük hüsrana uğrayacaklar; elem ve ızdırablara mâruz kalacaklardır[225].

Âhiret olaylarını cennet ve cehennem hayatını tavsif ve tasvir eden delil ve nasların üslup, muhtevâ ve esprisine dikkat edildiğinde ebedî hayatın yalnız rûhen olacağını, bedenin burada rol almayacağını iddiâ etmek, te'vilde aşırı gitmektir. Bu, ilâhî vahyin hedeflediği netîceye uygun bir yorum değildir. Nitekim başta Gazâlî (ö.505/1111) olmak üzere bir çok âlim, "haşr-i cismânî"yi inkâr eden filozofların bu kanâatini, İslâmî bir görüş olarak kabul etmemiştir.

---

219 Bkz. Ârâf. 7/8-9; Mü'minûn. 23/102-103; Kâria. 101/6-8.
220 Secde. 32/17.
221 Ne melek ne de Peygamber cennet nimetlerinin mâhiyetini bilir. G.b. için bkz. **Câmiu'l-Beyân**, XXI, 103-106.
222 BUHÂRÎ, **Tefsîr** Sûre 32/1. **Tevhîd**. 35; MÜSLİM. **Îmân**. 84, nr. 189/312; TİRMİZÎ. **Tefsîr** Sûre 32/2. 56/1; İBN MÂCE, **Zühd**. 39.
223 Bkz. Tevbe. 9/72; Fecr. 89/27-30; Beyyine. 98/8.
224 Kıyâme. 75/22-23; Mutaffifîn. 83/15; Rü'yetullah hakkında g.b. için bkz. **Kitâbu't-Tevhîd**. 77-85; **el-Bidâye**. 97/102; Sa'düdîn b. Mes'ûd et-TEFTÂZÂNÎ. **Şerhu'l-Akâid**. İstanbul 1308/1890. 183-189.
225 Bakara. 2/114. 161. 162; Câsiye. 45/24-27; Kıyâme. 75/24; İnsân. 76/4.

Ebedî hayattan söz eden âyet ve hadîslerin gözler önüne serdiği maddî varlıklar, insanın onları idrâk edebilmesi için dünyadakilere benzetilmektedir. Aslında onların mâhiyetini, âhirette mahsus özelliklerini Yüce Allah'tan başka hiç kimse bilemez. Sonsuz âlem olan âhiret hayatının şartları ve halleriyle bu dünyadakileri kıyas etmek ve bu anlayışla bir netîceye varmak yanlış olur. Çünkü ebedî âlemdekiler, görülmeyen, duyulmayan, akıl ve hayâle gelmeyen bambaşka şeylerdir[226].

Âhiret hayatı ebedîdir. Mutluluk yeri olan cennetin ebedîliğinde ihtilâf olmamakla birlikte, cezalarla dolu olan cehennem hayatının sonra erebileceğini ve oradakilerin azâba karşı bağışıklık kazanabileceğini savunanlar da vardır. Bu görüşü başta Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Sâîd el-Hudrî'nin benimsediği rivâyet edilmektedir. İbnu'l-Arabî, İbn Teymiyye, ve İbn Kayyîm el-Cevziyye de anılan fikri müdâfaada bulunmaktadırlar[227].

Hülâsa, âhiret, hem aklın kabul ettiği, hem de ilâhî vahyin ve Peygamberlerin vukûbulacağını haber verdiği bir îman esasıdır. Aklını yerinde kullanan, dengeli, ölçülü ve etraflı düşünen her insan âhiretin, ebedî hayatın varlığını kabul eder. Bilhassa ilâhî kitapları ve Peygamberlerin sözlerini iyi değerlendirip doğru yorumlayan normal bir kişi, mutlaka ikinci ve ebedî bir hayatın vukûnu kolayca ve kesin olarak anlar. Dünyadaki bunca emek, masraf ve mücâdeleler boşuna değildir. Muhakkak şaşmaz bir muhâkeme ve muhâsebe gerçekleşecek, haklı ile haksız birbirinden tam olarak ayrılacak, Allâh'ın mutlak adâleti yerine gelecektir. Dünyada çalışkan, dürüst, âdil, dengeli ve herkese yararlı olanlar mükâfât görecek, kötüler de cezalandırılacaktır.

Âhiret inancı kişinin dünyada dürüst, yararlı ve güçlü olmasını sağlar. En zor şartlarda bile mücâdelesini sürdürmesinde etkili olur. Aksi durum, kişinin en küçük bir olay karşısında hemen yıkılıvermesine sebep olur; dengesini yitirip moralini bozmasında rol oynar. Âhirete îman gerçekten insanın dünyada huzur içinde yaşamasının sebebi, ebedî âlemdeki mutluluğunun da temînâtıdır.

VI. KADER VE KAZÂYA İMAN:

Kader ve kazâ terimleri birlikte kullanılan, birbirini tamamlayan terimlerdir. Kader belli bir ölçü üzere "takdîr"; kazâ ise "yaratmak" mânasına gelir. Bu durumda

---

[226] Secde. 32/17; BUHÂRÎ, **Bed'ü'l-Halk**. 8; MÜSLİM, Îmân, 312.
[227] İbn Kayyim el-Cevziyye, **Hâdi'l-Ervâh**, Kâhire, Tsz., 280-315.

birincisi temel, diğeri bina mesâbesindedir. Dolayısıyla bunların birbirlerinden ayrılmaları mümkün değildir[228].

Bazı âlimlere göre kazâ kaderden daha husûsî mâna taşır. Kader, takdîr etme olduğu halde, kazâ takdîr edilenler arasından birine hüküm verme demektir. Kader, ölçmek için kullanılan (ölçülecek) şey; kazâ ise ölçmek demektir[229]. Buna göre kader ve takdîr kazâdan önce gelir. O yüzden, kanaatımca, başlığın Kader – Kazâ olması daha uygundur. Fakat genellikle Kazâ – Kader şeklindeki kullanım yaygındır[230]. Burada kader ve kazâ kelimelerin gerek lügat ve gerekse bunlarla ilgili çeşitli mezhepler arasındaki görüş farklılıklarının ayrıntılarına girilmeyecek, kısaca, dengeli ve sağlam bir kader ve kazâ inancının nasıl olması gerektiği belirtilmeye çalışılacaktır.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için önce insanın fiileri (işleri) hakkında bazı hususların kısaca belirtilmesinde yarar vardır.

Esas îtibâriyle insanın iki çeşitli fiili vardır:

1 – Kendi irâde ve arzusu ile olan fiiller,

2 – İrâdesi dışında meydana gelen fiiller.

Bunlardan birincisine ihtiyârî (istemeye bağlı) fiiller, öbürüne de ıztırârî (zorunlu) fiiller denir. Çalışıp çalışma, oturup kalkma, okuyup yazma, kazanıp kazanmama gibi fiiller, kişinin irâdesiyle meydana gelen şeylerdir. Bunların müsbet veya menfî sonuçları, insanın mükâfât veya ceza görmesi şeklinde tezâhür eder. Kişi kendi hür ve serbest irâdesiyle yaptığı şeylerin netîcesinden sorumludur. Bu sorumluluk hem dünya ve hem de âhiret sorumluluğu tarzında tecellî eder.

Orta yolu izleyen Ehl-i Sünnete göre, her ne şekilde olursa olsun, hem insanları ve hem de yaptıklarını yaratan yalnız Allah Taâlâ'dır. Ancak irâdemiz dahilinde, bilerek ve tercihimizi kullanarak yaptıklarımız bizim fiillerimizdir. Bunlar kendi arzu ve isteğimizle meydana gelir. Bundan dolayı onlardan mutlaka sorumluyuz.

İztirârî fiillere gelince, bunlar, dolaşım sistemimizin çalışması, sindirim sistemimizin fonksiyon icrâ etmesi ve nefes alışımız gibi tamamen irâdemiz dışında zarûrî (refleks) hareketlerimiz olup bunların meydana gelmesinde en küçük bir istek ve arzumuz yoktur. Bunlar, insandan gayr-ı ihtiyârî, kendiliğinden sâdır olmaktadır. Bu

---

[228] **Kâmûs**. II. 618; IV. 381; **Kâmûs Terc**. II. 618-619. IV. 1135.

[229] Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**. V. 112 vd, 185 vd; **Tehzîbu'l-Lüğa**. IX. 18 vd. 112 vd; **Müfredât**. 409. 421; **Lisânü'l-Arab**. V. 74; **Kâmûs Terc**. II. 618; **en-Nihâye**. IV. 22. 78; **Şerhu'l-Makâsıd**. II. 105.

[230] Bkz. D.B. MACDONALD. **"Kader" md.** İslâm Ans. İstanbul 1967. VI. 41-42.

nevî fiiller Allah Taâlâ tarafından yaratılmakta ve beşer irâdesinin bunlar üzerinde hiçbir rolü ve etkisi bulunmamaktadır. Bu konuda normal, dengeli ve tutarlı düşünce sahibi herkes ittifak halindedir, insanın ıztırârî fiillerden dolayı sorumlu olmadığını bilir[231].

A. HALK VE KESB (Yaratma ve Kazanma) MESELESİ:

Aslında insan, fiilinin meydan gelişinde gerçek bir hürriyete sahiptir. Bunu iyi, kapsamlı ve derinliğine düşündüğünde daha net ve daha açık olarak kavrar.

Yüce Allah, insana istediklerini dilediği zaman yapabilecek irâde ve kudret bahşetmiştir. Kişi bu serbestliği ve gücün kendisinde mevcut olduğunu daima hisseder. Bir şeyi yapıp yapmamakta hürdür, iyi veya kötü fiillerden birini tercih edebilir. İnsanın ceza ve mükâfâta, sevap ve azâba lâyık olması, işte onun bu hür irâdeye mâlik bir varlık olmasındandır. Kişinin yaptığı fiili üzerinde hür irâdesinin muhakkak bir tesiri bulunmaktadır. Yalnız fiillerin yegâne Yaratıcı'sı Yüce Allah'tır. O, kulların irâdelerini kullanarak yaptıkları şeyleri irâde eder ve yaratır. Bu, dilediğini yapma kudretine sahip olan Allâh'ın[232] fiilleri, insanların isteklerine göre yaratma mecbûriyetinde olduğunu göstermez. Fakat, sünnetullah ve âdetullah denilen tabîî kanunların bu tarzda düzenlendiğini gösterir. Yüce Allah, böyle bir nizam ortaya koymuş ve insanın buna göre bir yol izlemesini istemiştir. Şu halde fiili tercih edip meydana gelmesini istemek (kesb) kuldan, yaratmak (halk) da Allah'tandır. Bir başka ifâde ile kul kâsip, Allah hâlıktır[233]. Herhangi bir şeyi yapıp yapmamakta hür ve serbest olan insan, fiilinin sonucunu mutlaka görecek; hayırlı iş yapmışsa mükâfatlandırılacak, kötü ve zararlı bir şeye sebep olmuşsa cezalandırılacaktır.

İnsanın dengeli bir varlık olmasını hedef alan Kuran-ı Kerim, onda hür irâdenin mevcut olduğunu ve kendi isteğiyle yaptığı şeylerden sorumlu bulunacağını belirten bir çok âyet ihtivâ etmektedir. Meselâ: "Kim yararlı iş işlerse kendi lehinedir; kim de kötülük işlerse kendi aleyhinedir. Rabb'in kullara karşı zâlim değildir"[234]. "Herkes kazancına bağlı bir rehindir"[235]. "Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?"[236]

[231] Kulun fiilleri hakkında g.b. için bkz. **Bidâye**, 67.
[232] Bkz. Hûd, 11/107; Bürûc, 85/16.
[233] Bkz. **İrşâd**, 187, 191; **Bidâye**, 66 vd.
[234] Fussilet, 41/46.
[235] Müddessir, 74/36.
[236] Beled, 90/10.

"Şüphesiz ona yolu gösterdik; buna kimi şükreder, kimi de nankörlük"[237] "Kişiye ve onu şekillendirene, sonra da ona iyilik ve kötülük kâbiliyeti verene and olsun ki, kendini arıtan saâdete ermiş, kendini fenalıklara gömen kimse de ziyâna uğramıştır"[238].

Yukarıda da temas edildiği üzere Yüce Allah kulların fiillerini, onların irâdelerine uygun bir tarzda yaratır. Nitekim bu hususta O, "Allah her şeyin yaratıcısıdır"[239], "Yaratan, yaratmayan gibi midir?"[240] buyurarak Kendisinin yaratıcı olduğunu açık ve kesin bir tarzda beyan etmiştir. Şâyet yaratma vasfı kendi Zât'ına mahsûs olmasaydı, hiç Allah Taâlâ kendisini bu sıfatla medheder miydi? Diğer bir âyette, "Bizzat kendinizi de, işlediklerinizi de Allah yaratmıştır"[241] buyurmak sûretiyle kişilerin kendi irâdeleriyle yaptıkları fiiller, yaratılma bakımından Allâh'a izâfe edilmiştir.

Önemli olan bir husus da şudur: Yaratma kudretine mâlik olmanın başta gelen şartı, Yaratıcı'nın, yaratılacak olan şeylerin durumlarını, istisnâsız bütün inceliklerini önceden ve eksiksiz bilmesidir. Bu sağlam düşünce, Kuran-ı Kerim'de vurgulu bir biçimde şöyle belirtilmektedir: "Hiç yaratan bilmez mi? O her şeye nüfûz eden ve her şeyden haberdâr olandır"[242]. Halbuki insan yapacağı şeylerin bütün yönlerini ve ayrıntılarını önceden bilememektedir.

Sonuç olarak insan, hür irâdesiyle bir fiili seçer, bütün gayretiyle o işin olması için çalışır, Allah Taâlâ da zaten onun neyi yapacağını ezelî ilmiyle bildiğinden, irâdesiyle onu yaratır. İnsan yaptığı veya yapmadığı şeyde hiçbir icbâr ve baskı hissetmez; çünkü gerçek anlamda o hür ve serbesttir.

İnsan irâdesi ve bu irâdenin ihtiyârî fiillerdeki etkisi husûsunda İslâm dünyasında dört ana ekol meydana gelmiştir. Şimdi kısaca bunları görelim:

1. Cebriyye:

İnsanın hürriyet ve irâdesinin olmadığını savunanların mezhebidir. Bu mezhebin kurucusu Cehm b. Safvân (ö.128/745) dır. Bu sebeple Cebriyye'ye Cehmiyye de denir. Bu ekole mensup kişilerin görüşlerine göre, kişi Allah Taâlâ tarafından önceden takdîr edilmiş olan işleri yapmaya mecburdur. O, tıpkı bir robot ve otomatik

---

237 İnsân, 76/3.
238 Şems, 91/7-10.
239 Zümer, 39/62.
240 Nahl, 16/17.
241 Sâffât, 37/96.
242 Mülk, 67/14.

makine gibidir. Kendi isteğiyle hiçbir şey yapamaz. İnsan sanki güneşin kavurduğu, rüzgârın savurduğu kuru bir yaprak gibidir.

İnsanda bir irâde ve kudretin mevcûdiyetini kabul etmeyen Cebriyye'ye göre, insanın fiilleri sırf Allâh'ın yaratmasıyla meydana gelir; kişinin bunlarda hiçbir dahli, etki veya fonksiyonu yoktur. Fiilin kula nisbeti gerçek anlamda değil, mecâzîdir.

Cebriyye, her şeyin Allâh'ın ilim ve irâdesiyle oluştuğunu belirten âyetleri[243], Kur'an'ın bütünlüğünü dikkate almadan kendi görüşlerine delil saymıştır. İnsanda hür irâdenin varlığını ispat eden âyetleri[244] te'vîle yeltenmiştir. İnsanın ihtiyârî fiilini kabul etmemek, bir başka ifâdeyle, emrine verilen nimetleri aklı ile kullanan üstün varlığı hiçe saymaktır. Bu ise dengeli ve tutarlı bir düşünüş değildir; tefrîte düşmektir. Halbuki orta yolu izleyen âlimlere göre insan, irâdesiz ve robot bir varlık değildir. Yaptığı şeyleri baskı altında zorla yapmamaktadır. Aksine o, ihtiyârî fiillerinde hür ve serbesttir. Bu yüzden yaptığı şeylerden sorumludur; sevap ve cezaya müstehaktır. Aksi halde işlediklerinin hiçbir değeri olmaz, kişi yaptıklarından sorumlu tutulmazdı.

Gerçekte Allah Taâlâ, kullarını muayyen işlerde mükellef ve onların netîcesinden sorumlu tutmuştur[245]. İnsanın irâdesi dışındaki fiillerinden sorumlu tutulması ve cezalandırılması bir adâletsizlik (dengesizlik)tir. Yüce Allah, âdildir; zulümden berîdir. Herkesin yaptığı şeyin netîcesi kendine râcîdir: "Kim iyi iş yaparsa yararı kendinedir ve kim kötülük yaparsa zararı kendinedir. Rabb'in kullara zulmedici değildir"[246].

Hülâsa, Cebriyye'nin, yaptığı işlerde insana irâde ve hürriyet tanımaması Kur'an'ın ortaya koyduğu denge prensibine aykırıdır. Kur'an'a göre kişi ihtiyârî fiillerini yapıp yapmamakta serbesttir. Bu sebeple işlediklerinin netîcesinden de mes'ûldür.

2. Mu'tezile:

Kaderiye adı da verilen Mu'tezile'ye göre insan hürdür ve fiilini Allâh'ın kendine verdiği yaratma gücüyle yaratır. Bunda Allâh'ın bir dahli ve etkisi olmaz. Şâyet o fiili yaratan Allah olsaydı; o işten dolayı kulun ceza görmesi zulüm olurdu. Allah

---

243 Bkz. Ârâf, 7/178; Tevbe, 9/51; Ra'd, 13/6; Kamer, 54/49; Dehr, 76/30.
244 Bkz. Nisâ, 4/123; Ârâf, 7/23; Tûr, 52/21; İnsân, 76/3.
245 Bkz. İsrâ, 17/35-36; Enbiyâ, 21/23. Bu âyetteki "mes'ul olacak olanlar" insanlardır. Bkz. Şihâbüddîn Mahmûd el-ÂLÛSÎ, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut Tsz., IX, 28-30.
246 Fussılet, 41/46.

Taâlâ ise, tam adâlet sahibidir, zulümden uzaktır. Mu'tezile bir husûsun meydana gelmesinde etkili olan şeyin kişinin irâdesi olduğunu savunurken bir kısım âyetlere[247] dayanmış, ilâhî irâdeden söz eden âyetleri te'vîl etmiştir[248]

Mu'tezile'nin, kulun kendi fiilini yarattığı, Allâh'ın bunda bir ilgisinin bulunmadığı görüşü ifrat bir görüştür. Cebriyye'nin tam aksi bir iddiadır. Bu yüzden tenkit edilmiştir. Kur'an-ı Kerim her hususta olduğu gibi bu konuda da dengeli ve orta yolu göstermektedir. "Yoktan var etme" anlamındaki yaratmanın yalnız Allâh'a mahsus olduğunu[249] bildirmektedir. Bir yaratık olan insanın yaratıcı olamayacağı da açıktır[250]. Kulun yaptığı şeyden mes'ul olması, onu yarattığından değil, kendi ihtiyâri ile irâdesini kullanıp o işe yöneldiği ve kesbiyle onu gerçekleştirdiği içindir.

3. Eş'ariyye:

Eş'ariyye, mutlak cebir fikrini savunan Cebriyye ile kula yaratıcılık isnad eden Mu'tezile arasında orta bir yol izler. Onlara göre, insanda hâdis bir irâde ve kudret vardır. Yalnız hâdis olan bu kudret, kişinin fiili üzerinde etkili değildir. Ancak yakınlaşması (iktirânı) vardır. Buna kesb adı da verilir. Bir başka ifâde ile kul kâsib, Allah hâlıktır. Kişinin kudreti bir şeyi meydana getirmek için, o şeye yaklaştığında, daha önce ilâhî kudret buna yaklaşır ve yaratır. Kişinin o şeyle ilgisi, onun mahalli olmasıdır. Kulun irâdesi, Allâh'ın irâdesine bağlıdır; ona tâbîdir[251]. Bu sebeple Eş'arîler'in bu görüşüne cebr-i mütevassıt (orta derecede bir cebir) denilmektedir[252].

4. Mâtüridiyye:

Orta derecede bir cebr olan Eş'arî düşüncesiyle, mutlak tefvîz olan Mu'tezile düşüncesi arasında Mâtüridîler'in mütevassıt tefvîz (التفويض) görüşü vardır[253]. Mâtüridiyye'ye göre de Yaratıcı yalnız Allah'tır, kul kâsiptir. İnsanda, imkân dâhilinde fiillerin olmasını etkileyen bir kudret vardır. Ayrıca kulda iki nevî irâde mevcuttur. Bunlardan küllî irâde Allah tarafından insana verilmiş olup, bir şeyi yapma veya yapmamada vâsıtadır. Cüz'î irâde ise bu küllî irâdenin iki taraftan birine fiilen yönelmesinden ibârettir. İşte bu cüz'î irâde, îtibârî bir durumdur. Zihnin dışında mevcut

---

247 İlgili âyet numaraları Cebriyye'nin görüşleri açıklanırken verilmiştir.
248 Bkz. Ebu'l-Hasen el-EŞ'ARÎ. **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**. Wiesbaden 1980. 539 vd.
249 Bkz. En'âm. 6/102; Fâtır. 35/3; Zümer. 39/62.
250 G.b. için bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**. XIII. 126 vd.
251 Bkz. **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**. 539; el-EŞ'ARÎ. **Kitâbü'l-Luma'**. Beyrut 1952. 39; **Yeni İlm-i Kelâm**. I. 113.
252 **Yeni İlm-i Kelâm**. I. 129.
253 Tefvîz: "bir şeyi birine havâle etmek ve birini bir işe ortak yapmak" gibi mânalara gelir. Bkz. **Kâmûs**. II. 353; Krş. **Müfredât**. 401.

bir şey değildir. Bunun için mahlûk bir varlık olarak kabul edilmez. İlâhî irâde insanın cüz'î irâdesine tâbî olur. Bir başka tâbirle, kulun irâdesi, Allâh'ın irâdesinin sebep ve vâsıtasıdır. Mâtüridiyye ile Mu'tezile arasında irâde hürriyeti konusunda görüş birliği vardır. Fakat, kula yaratma izâfe edilmesi husûsunda tam bir görüş ayrılığı bulunmaktadır. Mâtürîdîler "Yaratıcı Allah'tır" denilmesini esas alırlar[254]

Mu'tezile "kul kendi fiilini yaratır" ifâdesini kullanırken, bunu Allâh'ın yaratması anlamında kullanmaz. Allah yoktan yaratıp var eder, kul vardan var eder; bunu da Allâh'ın kendisine verdiği kudretle yapar. Nitekim mûcit de kâinâtta öz olarak mevcut olan bir şeyi îcâd eder. M. Âkif Ersoy da bunu bir şiirinde "mevcut olan bir şeyden var etme" mânasında kullanmıştır:

Âlemde ziyâ kalmasa halk etmelisin halk;
Ey elleri böğründe yatan şaşkın adam kalk![255]

Bu duruma göre Mâtürîdîlerle Mu'tezile arasındaki fark, yaratma kelimesinin Mâtürîdîlerde sakıncalı bulunması, Mu'tezile'de bulunmamasından ibârettir[256]. Mu'tezile, Kur'an-ı Kerim'deki "var olanı bir başka şekilde meydana getirme" anlamından hareketle bu kanâata varmıştır: "Ey Meryem oğlu Îsâ, sen Ben'im iznimle çamurdan kuş şeklinde bir şey yaratıyordun"[257].

Ehl-i Sünnet kelâmcıları ise, Kur'an'daki insana nisbet edilen yaratma (halk) kelimesine – Allâh'a şirk koşma izlenimi uyandırıyor düşüncesiyle – "takdîr etme, bir şeyi belli bir biçimde meydana getirme" anlamında yorumlayıp değerlendirmişlerdir[258].

Kader ve Kazâya îmanın tam anlaşılabilmesi, Allâh'ın ilim, kudret ve tekvîn sıfatlarının şümullü bir tarzda bilinmesine bağlıdır. Allâh'a îman kısmında bu hususta kısa izâhat verilmişti. Gerçekte Allah Taâlâ sınırsız ilmiyle zaman ve mekan söz konusu olmaksızın her şeyi bilir. İrâde ve tekvîn sıfatlarının gereği olarak da hayır ve şerri, hiç biri müstesnâ olmamak üzere hepsini yaratır.

---

[254] İrâde hürriyeti ile hususlarda g.b., için bkz. **el-Bidâye**, 139-142; **Şerhu'l-Akâid**, 190-201; **Tenkîhu'l-Kelâm**, 240-242; **Yeni İlm-i Kelâm**, II. 202-203; M. Sâim YEPREM, **İrâde Hürriyeti ve İmam Mâtüridî**, İstanbul 1980, 161 vd.; **İnsan ve Fiilleri**, 170 vd.; Necâti ÖNER, **İnsan Hürriyeti**, İstanbul 1982, 52 vd.; **İslâm Akâidi**, 105; Osman KARADENİZ, **"Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar"**, DEÜ Dergisi, İzmir 1992, sa: VII, s. 219 vd; Şeyhulislâm Mustafa Sabri Efendi, **İnsan ve Kader**, Terc.: İsâ DOĞAN, İstanbul 1989, 66 vd.
[255] Mehmet Âkif ERSOY, **Safahat**, İstanbul 1958, 209; Halk teriminin lügat mânası için bkz. **Müfredât**, 158-159; **Kâmûs Terc.** III, 835.
[256] **İnsan Hürriyeti**, 63-65.
[257] Mâide, 5/110; "Yaratıcılar" tâbiri için bkz. Mü'minûn, 23/14.
[258] **Bidâye**, 142; **Şerhu'l-Akâid**, 193.

Kader, terim olarak şöyle tarif edilir: Allah Taâlâ'nın ezelden ebede kadar olacak şeylerin zaman ve yerini, mâhiyet ve husûsiyetlerini, ne biçim ve hangi zamanda olacaklarsa onların hepsini ezelde bilip, o tarzda tayin, tesbit ve takdîr etmesine kader denir.

Kader, kâinâtı ve içindekileri muayyen bir nizam ve ölçüye göre yürüten ilâhî kanundur. Kur'an-ı Kerim'de bu husus şöyle belirtilmektedir:

"Şüphesiz ki Biz, her şeyi bir takdîr ile yarattık"[259]

"O'nun katında herşey bir ölçü iledir"[260].

"Hiç bir şey müstesnâ olmamak üzere (hepsinin) hazîneleri Biz'im yanımızdadır. Biz onları muayyen bir miktar dışında indirmeyiz"[261].

"Allah her şeyi yaratıp ona nizâm veren ve mahlûkâtın mukadderâtını tayin eden Yüce Zât'tır"[262].

Kazâ terim olarak Allah Taâlâ'nın ezelde irâde etmiş olduğu ve takdîr ettiği şeylerin zamanı gelince, her birisini, ezelî ilim, irâde ve takdîrine uygun bir tarzda yaratması ve meydana getirmesidir. Kazâ, Cenâb-ı Hakk'ın tekvîn sıfatı ile ilgilidir. Kader ve kazâ Kur'an'da diğer îman esaslarını bildiren âyetlerde[263] zikredilmemekle birlikte, yukarıda meâlleri verilen âyetlerde bu husûsa işâret edilmektedir. Kur'an-ı Kerim'in mübelliğ ve müfessiri olan Hz. Peygamber (S)'in meşhur hadîslerinde kader ve kazâ, îman esaslarıyla birlikte açıklanmıştır. Cibrîl hadîsi denilen hadîste yer aldığı üzere Cebrâil (a.s) Peygamberimiz Hz. Muhammed (S) e:

- Îman nedir?diye sormuş, o da:

- Allâh'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhiret gününe, hayır ve şerriyle kadere inanmandır, cevabını vermiştir[264].

Kâinâtta olmuş ve olacak olan her şey Allâh'ın ilmi, takdîr ve var etmesiyle meydana gelir. Bir başka ifâde ile, her şeyin bir kaderi vardır. Fakat insanlar yaptıkları şeylerde baskı altında bulundurulup icbâr edilmezler. Kendi irâdeleriyle diledikleri yaparlar. Orta yolu izleyen Mâtüridî, bu hususu şöyle îzah eder: İnsanların hür irâdeleriyle seçecekleri şeyleri, nerede ve ne şekilde seçeceklerini Allâh'ın bilmesi ve

---

[259] Kamer. 54/49.
[260] Ra'd. 13/8.
[261] Hıcr. 15/21.
[262] Furkân. 25/2.
[263] Bakara. 2/177. 285; Nisâ. 4/136.
[264] MÜSLİM. **İman,** 1; EBÛ DÂVÛD. **Sünnet**. 15; İBN MÂCE. **Mukaddime**. 9.

irâde etmesi, buna göre takdîr buyurup, zamanı gelince kulun seçimine göre yaratmasıdır[265]. Biz, Allah Taâlâ bildiği için muayyen şeyleri yapmıyoruz; aksine biz yapacağımız için Allah ezelde biliyor. Bu husus şu misalde daha açık olarak anlaşılır: Biz güneşin ve ayın tutulacağını çok önceden yeterli astronomik ve meteorolojik gözlemlerle bilebiliriz. Acaba güneş ve ay, biz bildiğimiz için mi tutuluyor? Yoksa onlar tutulacağı için mi biz biliyoruz? Elbette güneş ve ay tutulacağı için biz onu öyle biliyoruz. Bizim bilmemiz, nasıl onların tutulması üzerinde bir zorlama meydana getirmiyorsa, Allâh'ın bizim yapacaklarımızı bilmesi de bir baskı ve icbâr oluşturmaz. Biz yaptıklarımızı irâdemizle yaparız ve neticede de mutlaka sorumlu oluruz.

Kader konusu, gerçeğini Allâh'ın bilebileceği bir sırdır. İnsanın sınırlı aklı ile bunu çözmesi mümkün değildir. Zirâ zaman kavramıyla şartlanmış olan insan zihni, ilâhî ilim, irâde ve kudretin mâhiyetini idrâk etmekten âcizdir. Burada da dengenin gözetilmesi, aşırılığa düşüp yanlış sonuca gidilmemesi gerekir. Çünkü insan, kaderin mâhiyetini anlamak için uğraşırken inancını yitirebilir, sonuçta huzuru da kalmaz. Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu ölçüyü doğru anlayan ve hayatında da bunu tatbik eden Peygamberimiz (S), kader konusunu tartışan ashâbını şöyle uyarmıştır: "Siz bununla mı emrolundunuz? Yoksa ben size bunun için mi gönderildim? Sizden öncekiler bu hususta tartıştıkları zaman helâk olmuşlardır. Artık sizden bu konuda tartışmamanızı kesin olarak istiyorum"[266].

Kader ve kazâ inancı dengeli ve tutarlı düşünceye sahip olan kişinin varacağı bir sonuçtur; inanılması farz olan îman temellerindendir. Ancak insanlar, kaderi bahane ederek kendilerini mes'ûliyyetten uzak tutamazlar. Bir kişi, "Allah böyle takdîr edip yazmış" diyerek kötülük yapamayacağı gibi, bunu yaptıktan sonra da, "Ne yapayım, Allâh'ın takdîri buymuş" diyerek kendisini temize çıkaramaz. Çünkü kişi o yaptığı kötülüğü bizzat kendisi tercih etmiş, Allah da onun bu fiilini yaratmıştır. Netîcede de o kişi cezasını çekecektir.

Peygamber Efendimiz bir gün yatsı namazından sonra (geceye yakın) Hz. Ali (ö. 40/661)'nin yanına girdi, onu uykuya hazırlanırken buldu ve şöyle buyurdu:

- Geceleyin teheccüd namazı kılmıyor musun? Hz. Ali şu cevabı verdi:

---

[265] Bkz. MÂTÜRÎDÎ, **K. Tevhîd**. 306 vd.; **İrâde Hürriyeti**, 319.
[266] TİRMİZÎ, **Kader**, 1.

- Ey Allâh'ın Rasûlü, hayatımız Allâh'ın elindedir; dilerse verir, dilerse teslim alır. (Allah bizi uyandırmak isterse uyandırır.) Bunun üzerine Hz. Peygamber (S) mübârek dizine vurarak,

- Genellikle insan ne kadar çok mücâdeleci oluyor, buyurdu. Hz. Ali'nin kaderi ileri sürerek verdiği cevaptan memnun olmadı ve odadan çıktı[267].

Kader ve kazâya körükörüne bağlanıp, tevekkül ediyorum diyerek işi oluruna bırakmak, hiçbir sebebe sarılmamak, önlem almamak ve bir fonksiyon icra etmemek dengesizliktir. Allah herşeyi bir sebep ve âmile bağlamıştır. İlâhî kanun gereği insan bir işin gerçekleşmesi için îcâbeden girişimlerde bulunur ve yaptırım gücü olan sebeplere sarılırsa Allah Taâlâ da onu yaratır, iş istenildiği şekilde sonuçlanır.

B. TEVEKKÜL:

Tevekkül lügatte, "güvenmek, dayanmak, işi başkasına havâle etmek" gibi anlamlara gelir[268]. Terim olarak, maksada ulaşmak için gerekli olan (bütün maddî ve mânevî) sebeplerin hepsini yerine getirdikten sonra, gerçekleşmesi istenen işi Allâh'ın yaratmasına bırakmaktır[269]. Meselâ bir üretici, mahsûlünü iyi yetiştirebilmek için, önce gerekli tüm şartları hazırlaması, arâzisini güzelce îmar etmesi, tohum ve tarlayı üretime uygun hale getirmesi gerekir. "Ekin ektim çayıra, artık Mevlâm kayıra" dememesi îcâb eder. Bütün araç ve gereçleriyle gereken imkânları hazırladıktan sonra ürünün iyi olması için Allâh'a dua eder; O'na tevekkülde bulunur. İşte o zaman gerçek mütevekkil olur; yoksa müteekkil (hazır yiyici) durumuna düşer[270]. Tedbirde kusur edip takdîre bühtanda bulunur.

Kur'an'ın telkin ettiği tevekkül prensibi ve Hz. Peygamber (S)'in, hayatında uyguladığı tevekkül anlayışı hep, önce bütün sebeplerin yerine getirilmesinden sonra işin Allâh'ın takdîrine bırakılması tarzındadır. İşte o zaman kişi, işin neticesi husûsunda şüphe içinde kalıp huzursuz olmaz ve sonuçtan da paniğe kapılıp kendini harap etmez.

---

267 Bkz. BUHÂRÎ. **Teheccüd**. 5; **Tevhîd**. 31; MÜSLİM. **Müsâfirûn**. 28.
268 Bkz. **Kitâbü'l-Ayn**. V. 405; **Tehzîbu'l-Lüğa**. X. 371; **Lisânü'l-Arab**. XI. 734-735; Krş. **Müfredât**. 569.
269 Bkz. es-Seyyid eş-Şerîf el-CÜRCÂNÎ. **et-Ta'rîfât**. İstanbul 1253/1837. 38; **Kâmus Terc.** IV. 143; Krş. Muhammed Ali el-Fârûkî et-TEHÂNEVÎ. **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**. İstanbul 1862. II. 1511.
270 **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**. II. 1511.

Tevekkül, müslümanların kadere olan inançlarının bir neticesidir. Bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Azmettiğin zaman artık Allâh'a tevekkül et. Çünkü Allah tevekkül edenleri sever"[271].

Kur'an'ı doğru anlayan Hz. Peygamber de, devesini salarak tevekkül ettiğini söyleyen bir bedevîye: "Sen önce deveni bağla, Allâh'a öyle tevekkül et"[272] buyurmuş ve tevekkülün gerçek mânasını anlatmıştır.

Yine, Hz. Ömer'in, bulaşıcı hastalıktan korunma konusundaki davranışı, kader ve tevekkül anlayışının nasıl olması gerektiğini göstermektedir. Hz. Ömer (R),Şam'a hareket edip (Yermuk yakınlarında) Serğ karyesine vardığında, ordu komutanlarından Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve arkadaşları kendisini karşıladılar. Bu arada Şam'da vebâ (tâûn) hastalığı olduğunu bildirdiler. Bunun üzerine Hz. Ömer, geri dönüp dönmeme husûsunda Muhâcirler, Ensâr ve Kureyş'in yaşlılarının fikirlerini aldı. Nihâyet vebâ üzerine gitmeyip geri dönmenin daha isâbetli olacağına karar verildi. Hz. Ömer, sabahleyin bu kararı bildirince, Ebû Ubeyde kendisine, "Allâh'ın kaderinden mi kaçıyorsun?!" dedi. Hz. Ömer de, "Ey Ebû Ubeyde! Bunu keşke senden başkası söyleseydi!... Evet, Allâh'ın kaderinden yine Allâh'ın kaderine kaçıyoruz."[273] şeklinde güzel bir cevap verdi.

Ne yazık ki, tevekkül ile ilgili delillere ve iyi örneklere rağmen, günümüz müslümanlarının büyük çoğunluğu bu konuda yanlış tutum ve davranış içine düşmekte, gerekli çalışmayı yapmamakta, tedbir almamakta ve zarara uğramaktadır. Halbuki İslâmdaki tevekkül anlayışı, temelde insanı aksiyona sevkeder. Mütevekkil insan demek, en kötü şartlarda dahî, Allâh'a güvendiği için, moralini bozmayan, yılmadan, usanmadan, olanca gücüyle sonuca ulaşmaya çalışan kişi demektir. Önemli olan, bu espriyi yakalayabilmek ve tembellikle aşırılır arasındaki ölçü ve dengeyi kurabilmektir. Allâh'a tevekkülü olmayan kişi, herhangi bir başarısızlık durumunda yılıp yıkılıverir. Sonuçta moral çöküntüsüne maruz kalır ve intihar gibi telâfisi mümkün olmayan bir duruma düşebilir.

Hülâsa, Kur'an-ı Kerim'de belirtildiği tarzda îman esaslarına inanan insan, sağlam bir îmana kavuşur. Çünkü Kur'an'ın prensibi, îman konusunda kişinin hem aklını kullanması hem de Allah ve Rasûlü'nün beyanı ışığında hareket etmesidir. İnsan,

---

271 Âlü İmrân, 3/159.
272 TİRMÎZÎ, **Kıyâmet**, 60.
273 Bkz. MÜSLİM, **Selâm**, 98, 99, 100.

aklıyla Allâh'ın varlık ve birliğini kavrar; Kur'an'ın ve Hz. Peygamber'in açıklamalarıyla da Allâh'ın birçok güzel isimleri bulunduğunu, kemâl sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlarından münezzeh olduğunu anlar. Diğer îman esaslarına inanma husûsunda da aynı metodu uygular. Hiçbir şeye körü körüne inanmaz; âciz ve cansız varlıklardan yardım ummaz. Aynı zamanda âhiret halleri gibi, sırf akılla bilinemeyecek konularda âyet ve hadîslerin açıklamalarından yararlanır. Kadere îman meselesinde kulun irâdesini yok sayarak tembelliğe düşmez ve sorumluluktan kaçmaz. Dâima her hususta irâdeli, kararlı ve aktif davranış içinde bulunur.

İşte, Kur'an'ın gösterdiği esaslar çerçevesinde îman esaslarına inanan kişinin îmanı, her türlü hurâfeden uzak, tam ve sağlam bir îmandır. Böyle bir inanca sahip olan insanın, mutlaka inancının gereğini yerine getirmesi îcabeder, bir başka ifâde ile, îmanın tatbîkatı demek olan ibâdet görevini yapması ve güzel ahlâk sahibi olması gerekir. Şimdi de, Kur'an'ın, ibâdet ve ahlâk sahalarında belirttiği ölçü ve denge konularına geçelim.

İKİNCİ BÖLÜM

İBÂDET VE AHLÂKTA ÖLÇÜ VE DENGE

I. İBÂDETTE ÖLÇÜ ve DENGE

Bir insanın, Kur'an'ın öngördüğü bir şekilde ölçülü ve dengeli bir kişiliğe sahip olabilmesi için inançlarını mutlaka uygulaması şart ve zarûrîdir. Yoksa bir çelişki ve çifte stardart akla gelebilir.

İnsanın muvâzeneli bir kişi olabilmesi için onun her şeyden önce düşünüp tasarladığı ve içtenlikle inandığı şeyi pratiğe geçirmesi gerekir. Sırf tasarlamak ve inanmakla yararlı bir sonuç elde edemez. Onun, inandığı ve hedef aldığı husûsları muhakkak hayâta geçirmesi ve en verimli tarzda uygulaması îcabeder. Kur'an, kişinin bunu da ifrat ve tefritten uzak, îtidâlli ve ölçülü olarak gerçekleştirmesini hedefler.

Îtikad yalnız vicdanda gizlenmesi gereken bir şey değildir. Fikir ve kalp sahasında kalarak aktif bir biçimde yaşanmayan bir gerçeğin, ne kadar yüce olursa olsun, önemli bir değeri yoktur. İnsan, inandığı bir hususu dili ile söylemez ve onu uygulamaya geçirmezse, hem ona olan inanç ve sevgisi zamanla gücünü yitirir, hem de o, kalp ve vicdanın emrine tâbî bir unsur olmaktan çıkar. Bunun için Kur'an-ı Kerim, inanç esaslarının yanında, amelî hükümlerin de neler olduğunu bildirmiştir.

Hz. Peygamber de ilâhî mesajı açıklamış ve kapsadığı prensipleri uygulayarak göstermiştir. Zira o, Kur'an-ı Kerîm'in ilk ve en selâhiyetli müfessiridir.

Bir müslüman yalnız îman ile yükümlü değildir; inandıklarını dili ile ikrar etmek ve onların gereğini yerine getirmek zorundadır. Çünkü İslâm, gerçek anlamıyla hayat dinidir; yaşama geçirilmeyen bir inancın yaptırım gücü yok demektir. Kalbin derinliklerinden başlayarak kişinin bütün benliğini saracak olan îman, ağızdan taşacak ve muhîte sirâyet edecektir. Esas îtibâriyle İslâm'ın temeli îman, hedefi iş ve ahlâk güzelliğidir.

Kur'an'ın bildirdiği amelî hükümler başlıca iki gruptur:

1 – Allah ile kul arasındaki hususlar, kulun Yaratıcı'sına karşı yapmakla yükümlü olduğu görevleri bildiren hükümler: İbâdetler.

2 – İnsanın kendisi ile diğer insanlar ve varlıklar arasındaki münâsebetleri bildiren hükümler: Muâmelât[1]

[1] Bu bölümde yalnız ibâdet ve ahlâk üzerinde durulacak, muâmelât konusuna girilmeyecektir.

A. İBADETİN ESPRİSİ:

İbâdet; tazim, itâat ve saygı derecelerinin en yücesidir. Böyle bir şey ancak Allâh'ın hakkıdır ve yalnız O'na yapılır. Allah'tan başka hiçbir varlık buna lâyık değildir. Zira O, her şeyi yoktan var eden, bütün nimetleri veren, eşsiz ve benzersiz Zât'tır. Bundan dolayı Allah'tan başkasına secde etmek haran ve yasaktır. Yaratıklardan hiçbiri ibâdette Allâh'ın ortağı kabul edilemez. Mantıklı bir düşünüş bunu gerektirir. Aslında kulluk, ilim ve kudretiyle bütün kâinâtı kuşatan ve insanın gizli hallerini bilen Allâh'a en yüce tazim, ihlâs, sevgi ve saygıyı sunma gâyesiyle yapılan zikir, fiil ve hareketlerin göstergesi ve tezâhürüdür.

İslâm'da ibâdetin rûhu, kalbin tamâmiyle Allâh'a yönelmesi ve yalnız O'na bağlanmasıdır. Belli vücut hareketleri, bu rûhun kalıbı ve cismi demektir. Ruhsuz cisim olamayacağı gibi, cisimsiz ruh da olmaz. İbâdet ânında her şeyden ve benliğimizden geçmemizin, tazim ve huşûun kemâline aykırı görülen en küçük bir hareketten uzak durmamızın sebep ve hikmeti de herhalde budur.

İbâdetin dereceleri arasında en yüce mertebesi, Allâh'a herhangi bir yarar düşüncesiyle değil, ancak Allah olduğu için son derece tazim ve ihlâs ile bütün gücüyle itâat etmektir. İşte bu, kulun ne okuduğunu ve ne yaptığını bilerek okuması ve yapması, şuurlu hareket etmesiyle gerçekleşir. Bunu lâyıkı ile tahakkuk ettiren zât da hiç şüphesiz, örnek insan Peygamberimiz Hz. Muhammed (S)'dir. İlâhî huzurda aczini hissetmeyen mütekebbirlerle, ne okuduğunu ve ne yaptığını farketmeyen gâfiller ve beslemeyen bedbinler, ibâdetin zevk, şevk ve şerefinden uzaktırlar. Çünkü bunlar kul ile Allah arasındaki mânevî münâsebeti ölçülü ve dengeli bir tarzda kuracak seviyeye ulaşamamışlardır.

B. İBÂDET İÇİN TEMİZLİK

Kur'an-ı Kerim'e göre ibâdet için temizlik gereklidir. Namaz kılmak ancak baştan ayağa temizlenmekle mümkündür. Namaz Allâh'ın, kulunu huzuruna kabul etmesidir. İşte bu kabul, bir hazırlığı gerektirmektedir. İlâhî huzura çıkan kişinin uyanık, şuurlu, içi ve dışı temiz olması gerekir. Abdest ve gusül bunların gerçekleşmesi için en iyi hazırlık ve vâsıtadır. Suyun bulunmaması veya bulunduğu halde kullanılmasını engelleyen bir mâni yahut mâzeret ortaya çıkması durumunda teyemmüm yapılır. Teyemmüm her ne kadar maddî temizliği sağlamazsa da temizlik şuuru vermekte ve kişiyi ibâdete devama hazırlamaktadır. Nitekim bir âyette şöyle buyurulmaktadır:

"Ey îman edenler! Namaz kılmak istediğinizde, yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi, başlarınızı meshedip, topuklara kadar ayaklarınızı yıkayın. Eğer cünüp oldunuzsa boy abdesti alın. Hasta yahut yolculuk halinde bulunursanız veya biriniz tuvâletten gelirse, ya da kadınlara dokunmuşsanız (cinsel ilişkide bulunmuşsanız) ve bu hallerde su bulamamışsanız temiz toprakla teyemmüm edin de yüzünüzü ve (dirseklere kadar) ellerinizi onunla meshedin. Allah size herhangi bir güçlük çıkarmak istemez; fakat sizi tertemiz kılmak ve size (ihsan ettiği) nimetlerini tamamlamak ister; umulur ki şükredersiniz"[2].

"Allah Taâlâ, kuşkusuz temizlenenleri sever"[3]. Temizliğe riâyet etmeyen kişinin toplumda da yeri yoktur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen[4] Hz. Peygamber (S)'e Yüce Allâh'ın hitâbı şöyledir: Ey örtüsüne bürünen Peygamberim! Kalk da yanlış yolda olanları uyar. Rabb'ini tekbir et (O'nun büyüklüğünü an). Pislikten kaçın"[5].

Meâli verilen bu âyetler, ilâhî vahye mazhar olmuş bir Peygamber'in gönlü, ameli ve ahlâkı ile birlikte elbisesinin, daha geniş anlamıyla iç âleminin ve dış görünüşünün de temiz olması gerektiğini bildirmektedir. Bu sebeple temizlik, risâletin ayrılmaz bir özelliğidir; tevhîd yoluna davetin ve tebliğin vazgeçilmez bir husûsiyetidir. Her türlü kötülük, engelleme ve tuzakların yer aldığı bir toplum içinde yapılan çağrı görevinin de bir umdesi / esası kabul edilmektedir.

Hz. Peygamber'in risâlet dönemi boyunca inen âyetlerde temizlik geniş olarak yer almakta ve onun ne kadar önemli bir husus olduğu mânâ ve hükümlerinden anlaşılmaktadır. Bunlar, Kur'an'ın iç ve ruh temizliğine olduğu kadar, maddî temizliğe, hem de her türlüsüne ne kadar kapsamlı ve ne kadar vurgulu bir tarzda önem verdiğini ifâde eder.

Kur'an-ı Kerim Allâh'ın dîvanına durmanın, mü'minin mîracı olan namaz kılmanın ilk şartının tam bir temizlik olduğunu açıkça belirtmektedir. Bu sebeple müslüman, el, yüz, ağız, burun, kulak, boyun, baş ve ayak gibi pislik ve mikroplarla her an temasta bulunan yerleri günde beş defa temizlediği gibi, namaz kılacağı yeri, üstünü başını ve çevresini de temiz tutmak zorundadır.

---

[2] Mâide. 5/6.
[3] Bkz. Bakara. 2/222; Tevbe. 9/108.
[4] Bkz. Enbiyâ. 21/107.
[5] Müddessir. 74/1-4.

Kur'an-ı Kerîm'i açıklayan ve hükümlerini titizlikle uygulayarak örnek davranışlar sergileyen Peygamber'imiz (S), toplum huzûruna çıkarken, câmiye ve misâfirliğe giderken soğan, sarımsak gibi başkalarını rahatsız edecek şeyleri yememeye, temiz ve güzel elbise giymeye, güzel ve hoş koku sürünmeye özel önem verir, Ashâbına da bu hususlara dikkat etmeleri tavsiyesinde bulunurdu[6].

Yine Kur'an'ın bir başka âyetinde, Allâh'ın insanlara perişan, derbeder ve hırpânî kılıkla değil; tertemiz ve uyumlu bir kıyâfetle, derli toplu ve başkalarının hoşuna gidecek bir tarzda hazırlanarak gitmelerini emrettiği görülmektedir: "Ey Âdem oğulları! Her mescide gidişinizde zînetli elbiselerinizi alıp giyin; yiyin, için fakat isrâf etmeyin; çünkü Allah isrâf edenleri sevmez"[7].

Âyet, câmilere giderken ve toplum içine girerken, insanların kişiliğini ortaya koyan ve onlara saygınlık kazandıran güzel elbiselerini giymelerini emretmektedir. Günde beş kez insanlar arasına karışan müslümanlar, caddelere, sokaklar, çeşitli iş yerlerine çıkan mü'minler, üst ve başlarına giyim ve kuşamlarına dikkat etmek zorundadırlar. Bu, Allâh'ın kullarından yapmalarını istediği bir hükümdür. İşte bu sebeple Peygamber'imiz (S) namazlarda, bilhassa Cuma ve bayram günlerinde beyaz elbise giymeyi, hoş kokular sürmeyi, hem Allâh'ın huzuruna ve hem de insanların arasına derli toplu, imrenilen ve sevilen kişiler olarak çıkmayı ashâbına tavsiyede bulunmuştur[8].

Yüce Allah süsü, güzel rızkları kulları için yaratmıştır. Bunlar dünya hayatında insanların hakkıdır. Çünkü kâinâtın Yaratıcı'sı, verdiği nimetlerini kulları üzerinde görmek ister. Bu güzel nimetlerden istifâde etmeyenleri, ya da onların haram olduğunu zannedenleri Cenâb-ı Hak kesin bir ifâde ile kınar ve bu tarz bir düşüncenin yanlışlığını şöyle belirtir: "De ki: Allâh'ın, kulları için çıkardığı şeyleri ve güzel rızıkları kim haram kıldı? De ki: Onlar dünya hayatında (diğer insanlarla birlikte) inananlarındır. Kıyâmet gününde ise yalnız mü'minlerindir. İşte bilen bir topluluk için âyetleri böyle açıklıyoruz"[9].

Bu âyetten de anlaşılıyor ki, güzel ve uyumlu giyinmek, kendine çeki düzen vermek, dünya nimetlerinden istifâde etmek müslümanlar için helâldir; Allâh'ın emrini

---

[6] Bkz. EBÛ DÂVÛD. **Libâs**. 1. 2. 3: **Et'ime,** 40: NESÂÎ. **İşrâtü'n-Nisâ**. 1: BUHÂRÎ. **İ'tisâm**. 24: Ayrıca diş temizliği için bkz. İBN MÂCE. I. 106. nr. 289.

[7] Ârâf. 7/31.

[8] EBÛ DÂVÛD. **Libâs**. 1. 2. 3: **Et'ime**. 40: NESÂÎ. **İşrâtü'n-Nisâ**. 1: BUHÂRÎ. **İ'tisâm**. 24.

[9] Ârâf. 7/32.

yerine getirmektir. Zira Allah, Razzâk sıfatının gereği olarak, dünya nimetlerini bütün insanların yararına vermişse de, burada öncelikle inananlar için bunları yarattığını belirtmektedir. Şu halde, müslümanların, "Dünya geçicidir" diyerek, ona zindan gözüyle bakmaları, bir lokma, bir hırka düşüncesiyle hareket etmeleri doğru değildir. Mutlaka İslâm'ın izzetini, ülkelerinin şerefini korumaları gerekir. Yer altı ve yer üstü kaynaklarını değerlendirecek hem kendi milletine refah ve hem de bütün insanlığa yarar sağlamaları îcabeder.

Kur'an-ı Kerim'in temizlik konusundaki bir çok emir ve tavsiyesine rağmen, ne yazık ki, bazı müslümanlar günümüzde buna gerekli hassasiyeti gösterememektedirler. Abdest almaktan esas maksadın, uzuvların temizlenmesi değilmiş de namazdan önce yerine getirilmesi îcabeden bir formalite imiş gibi bir tutum izlemektedirler. Cuma, bayram, beş vakit namazları ve terâvihlerde câmîlere, kirli ve kötü kokan çoraplarla, tozlu ve ter kokulu elbiselerle gelenler, diğer mü'minleri son derece rahatsız etmektedirler. Bir de sigara tiryakîleri gibi ağızları kokanlar da ibâdet esnasında insanları bunaltmaktadırlar. Başkasına ezâ vermek günahtır. Temizliğe özen göstermeyenlerin, câmileri ve namaz kılınabilen diğer yerleri kirletmeye, müslümanları daraltıp onların rahatsız olmasına sebep olmaya hakları yoktur.

Ayrıca ev temizliği de önemli bir husustur. Etrafı kirletmemek, park, cadde, sokak ve mahalle aralarının da temizliği konusunda son derece duyarlı davranmak gerekir[10].

C. İBÂDETTE DENGELİ OLMA:

Yukarıda Kur'an-ı Kerim'in kapsadığı hükümlerin ibâdât ve muâmelât olmak üzere ikiye ayrıldığını kaydetmiştik. Şimdi burada ibâdetler üzerinde durulacak; ifrat ve tefrite düşmeden ölçülü ve dengeli bir ibâdetin nasıl yapılması gerektiği konusuna açıklık getirilecektir.

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre Allah Taâlâ, kâinâtta yarattığı şeyleri insanın istifâdesine (teshîr) vermiştir. Güneş, ay ve yıldızlar, gökler ve yerdekiler hep insan oğlunun yaşaması ve hayatını sürdürmesi için yaratılmıştır[11]. "Doğrusu, rızk veren, sağlam güç sahibi olan ancak Allah'tır"[12]. Kara ve denizlerde olanlar insanın faydalanması içindir. Özellikle Allah Taâlâ insanların yararlanmaları, etlerinden

---

[10] G.b. için bkz. Kemal ATİK, **Kur'an ve Çevre**, Kayseri 1992, 115 vd.
[11] Bkz. Lokmân, 31/29-30; Câsiye, 45/12-13.
[12] Zâriyât, 51/58.

yemeleri maksadıyla hayvan cinsinden rızıklar verdiğini beyan etmekte ve "İşte hayvanları Biz, şükretmeniz için sizin istifâdenize verdik" buyurmaktadır[13]. Her nimet bir külfeti gerektirir. O halde bunca sayısız nimetler karşılığında mutlaka insanın Yaratıcı'sına karşı vazîfesi olmalıdır. İşte bu, Allâh'a kulluk yapmaktır. Gerçekte Allah Taâlâ insanları ve cinleri ancak Kendi'sine kulluk yapsınlar diye yaratmıştır[14]. Yaratılıp hayat sahasına getirilmek de bir nimettir. Bunun da değerinin (bedelinin) verilmesi gerekir. Nitekim şöyle buyurulmaktadır: "Ey insanlar! Sizi ve sizden öncekileri Yaratan Rabb'inize kulluk edin ki, Allâh'ın azâbından korunasınız"[15].

Yukarıdan beri verilen âyet meâllerinden anlaşıldığına göre, insanın Allâh'ına karşı kulluk görevini yerine getirmesi gerekmektedir. Yeri geldikçe bu âyetlerin mânaları üzerinde durulacaktır. Muhtelif âyetlerde belirtildiği üzere, temel ibâdetler, bir başka ifâdeyle İslâm'ın şartları beştir. Kur'an-ı Kerim'in müfessiri olan Peygamber'imiz bu beş temel ibâdetin neler olduğunu bir arada beyan etmiştir. Önce görmekte bunu yarar vardır.

İbn Ömer (R)'dan rivâyet edildiğine göre, Hz. Peygamber (S) şöyle buyurmuştur: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan (c.c) başka hiç bir ilâh bulunmadığına, Hz. Muhammed (S)'in Allâh'ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucu tutmaktır"[16].

Şehâdet etmek, Allah Taâlâ'nın varlık ve birliğine, Hz. Muhammed (S)'in peygamberliğine gönülden inandığı gibi dil ile söylemektir. Burada bu hususta ayrıntıya girilmeyecektir. İslâm'ın şartlarından ikincisi olan namaz kılmaktan başlayarak diğer esaslar üzerinde durulacak, ölçülü ve Kur'an'ın espirisine uygun bir ibâdetin nasıl olması gerektiği hususunda îzahat verilecektir.

1. Namaz:

Kur'an'da namaz kılınması ile ilgili bir çok âyet yer almaktadır. "Namazlara (özellikle) orta namaza (ikindiye) devam edin. Saygı ve bağlılık içinde Allâh'a kulluk edin"[17]. "Şüphesiz namaz, mü'minlere vakitleri belirlenmiş olarak farz kılınmıştır"[18].

---

[13] Bkz. Hac. 22/34 - 37.
[14] Bkz. Zâriyât. 51/56.
[15] Bakara. 2/21.
[16] BUHÂRÎ. **İmân**. 1. 2; MÜSLİM. **İmân**. 19-22.
[17] Bakara. 2/238.
[18] Nisâ. 4/103.

"Namazı kılın, zekâtı verin ve Allâh'a (emirlerine) sarılın. Ne güzel Mevlâ'dır O ve ne güzel yardımcıdır!"[19]

Namaz erginlik çağına gelmiş, akıllı her müslümana farzdır. Çocuklar namaza küçükten alıştırılırlarsa, daha iyi olur; sonra güçlük çekmezler.

İbâdetler farz ve nâfile diye iki kısma ayrılır.

a) Farzlar:

Günlük namazların sayısı beştir. Yalnız vitir ve bayram namazları vâciptir. Yoksul (bedevî) bir adamın "İslâm nedir" sorusu üzerine Hz. Peygamber'in verdiği cevap, beş vakit namazın meşrûluğuna delildir. Rasûlüllah soruya karşı (İslâm): "Bir gün ve gecede beş vakit namazdır" buyurmuştur. Bundan sonra aralarındaki konuşma şöyle sürmüştür:

- Bundan başka kılmamı gereken namaz var mı?

- Hayır. Ancak istersen nâfile olarak kılabilirsin. Bir de senede bir ay Ramazan orucu.

- Bunun dışında oruç tutmam gerekir mi?

- Hayır, ancak nâfile olarak tutabilirsin.

Rivâyete göre Rasûlüllah ona zekâtı da söyler. O kişi yine "Zekâtın dışında bir şey vermem gerekir mi?" diye sorar. Hz. Peygamber şöyle karşılık verir: "Hayır. Ancak kendiliğinden vermen hâriç". Bundan sonra bu fakir kişi, "Allâh'a andolsun ki, şu söylediklerinden ne fazla, ne de eksik yaparım" diyerek döner gider. Adamın bu son sözü üzerine Hz. Peygamber: "Eğer bu adam doğru söylüyorsa kurtuldu" buyurmuştur[20].

İşte bu hâdiseden de anlaşılmaktadır ki, farz olan emirleri uygulayan kişi, Allâh'ın hoşnutluğunu kazanır ve kurtuluşa erer. Hz. Peygamber (S)'in muhâtabının, "Şu söylediklerinden ne fazla, ne de eksik yaparım" ifâdesini tasvîb etmesi, ibâdet konusundaki îtidâli gösterir. Böylece Hz. Peygamber Kur'an-ı Kerim'in denge prensibini, ifrat ve tefritten uzak, orta yolun izlenmesi gereğini açıkça ortaya koymuş oluyor.

---

[19] Hacc. 22/78.
[20] BUHÂRÎ. **İmân**. 34. **Şehâdât**. 26; MÜSLİM. **İmân**. 8. 10. 15. 17. 18; EBÛ DÂVÛD. **Salât**. 1; **Muvatta'**. **Kasru's-Salât**. 25.

b) Nâfileler:

Farz ibâdetlerin dışında kalanlar nâfilelerdir. Acaba nâfile ibâdetleri yapmak ifrata gitmek midir? Bunun da ölçüsü var mıdır? Bu konuda nasıl davranılmalıdır? Şimdi bunun cevabını vermeye çalışalım: Kur'an-ı Kerim'de farz namazlara işâret edildikten sonra[21], Hz. Peygamber (S)'e şöyle hitap edilmektedir: "Gecenin bir kısmında uyanarak, sana mahsus olmak üzere namaz kıl. (Böylece) Rabb'inin, seni övgüye değer bir makama getireceğini umabilirsin"[22].

Kur'an-ı Kerim'in müfessiri olan Hz. Peygamber (S), nâfile ibâdetin ne ölçüde yapılabileceğini, bu hususta dengeli davranışın nasıl olması gerektiğini açıklamaktadır. Esâsen Hz. Peygamber fırsat buldukça nâfile olarak namaz kılmış ve oruç tutmuştur. Üstelik bu hususta teşvikte bulunmak üzere[23] bir gün şöyle buyurmuştur: "Kıyâmet günü müslüman bir kulun ilk hesâba çekileceği ibâdeti, farz olan namazdır. Şâyet farz namazlar tamam ise kul kurtulmuştur. Aksi halde Allah tarafından şöyle buyurulur: 'Bakınız bakalım, onun nâfile namazı var ise, farzlardan eksik olan kısımları bununla tamamlayın'. Diğer farz ibâdetler konusunda da bu yöntem izlenir"[24].

Rivâyetlerden anlaşılıyor ki, kulun Allah nezdinde kazanacağı değer, yapacağı nâfile ibâdetlerle daha da artacaktır. Kudsî bir hadîste şöyle buyurulur: "Kulum nâfile namazları kılmakla Bana yaklaşmaya devam eder, nihâyet Ben onun kulağı, gözü ve kalbi olurum"[25].

Hz. Peygamber'in nâfile namazlarla ilgili tatbîkatı şöyledir:

Namaz vakti girince ezan okunur. Rasûlü Ekrem nâfile namazları evinde kılar, sonra mescide girer, kâmet getirilir, cemâate farzı kıldırır ve dağılırlar. Eğer nâfile kılınacaksa yine evde kılınır[26]. Rasûlüllah (S) nâfile namazların tahsîsan evde kılınmasını emir ve tavsiye buyurmuştur[27]. O'na göre, "Müslümanın kıldığı namazın en fazîletlisi, farzlar hâriç, evde kılınandır"[28].

---

[21] Bkz. İsrâ. 17/78.
[22] İsrâ. 17/79 ( ) âyetindeki "nâfile" kelimesi, Hz. Peygamber'e has olan farz namazdır: ümmetine ise tetavvu/nâfiledir. Bkz. **Câmiu'l-Beyân**, XV, 141-142.
[23] Bkz. BUHÂRÎ, **Teheccüd**, 5.
[24] İBN MÂCE **İkâmetü's-Salât**. 202. nr. 1425; NESÂÎ. **Salât**. 9; **Müsned**. I, 232.
[25] **Müsned**, VI. 256.
[26] **Müsned**, VI. 30.
[27] BUHÂRÎ. **Salât,** 5; **Teheccüd**. 37; MÜSLİM, **Salâtü'l-Müsâfirîn**, 29. nr. 777/208.
[28] BUHÂRÎ, **Ezân**. 81; NESÂÎ, **Kıyâmu'l-Leyl**. 20.

Rasûlüllah (S) namaz kılmayı çok sever ve bu ibâdeti "gözümün nûru" diye vasfederdi[29]. Kanaatimce, burada gözün nûrundan maksat, namazda Allâh'ın dîvanına duran Hz. Peygamber'in o anda huzur bulması ve mutlu olmasıdır.

Yukarıda nakledilen hususlardan da anlaşılmaktadır ki, nâfile namaz kılmak, ifrâta kaçmak değildir; ancak cemâatı câmi ve mescitlerde haddinden fazla tutmak ifrata gitmektir.

c) Kolaylık Prensibi:

Kur'an-ı Kerim gerek ibâdet hususunda, gerekse diğer konularda kolaylığı ve kolaylaştırmayı esas alır. Bir âyette: "Allah size kolaylık ister, zorluk istemez"[30] buyurulmaktadır. Bir çok âyette, Kur'an-ı Kerim'in okunması, üzerinde düşünülüp mânasının anlaşılması[31] ve daha başka hususlarda Allâh'ın kolaylık sağladığı[32] belirtilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i uygulama sahasına sokan Hz. Peygamber (S), namaz başta olmak üzere, diğer bütün ibâdetlerde bu yüce Kitab'ın öngördüğü kolaylık prensibini mükemmel bir şekilde uygulamıştır.

Daha önce de belirtildiği gibi Hz. Peygamber, münferiden veya cemaatla namaz kılmıştır. O her konuda olduğu gibi namaz kılma ve kıldırma hususlarında da dengeyi ön plânda tutmuş, kesinlikle ölçüyü kaçırıp ifrat ve tefrite düşmemiştir. Özellikle cemâatla kılınan namazlarda son derece titiz ve dikkatli davranmıştır. Zira cemâat içerisinde hasta, zayıf, yaşlı ve işli insanlar da bulunabilmekteydi.

Rasûlüllah'ın ibâdette kolaylık sağlaması, namazı tâdil-i erkânına riâyet ederek kısa ve hafif olarak kıldırması konusunda hadîs literatüründe geniş bilgi bulunmaktadır[33]. Bütün davranışlarını Kur'an esaslarına göre düzenleyen Rasûlüllah (S), her münâsebet ve fırsatta kolaylaştırıcı ve müjdeleyici olunmasını emir ve tavsiye ederdi[34]. O, aynı zamanda "hafifletmek için gönderilmiş bir Peygamberdir"[35].

Rasûlüllah (S) kendi başına namaz kıldığında, onu nasıl isterse öyle kılar, cemâata imam olduğu zaman ise, tâdîl-i erkânına dikkat etmekle birlikte kısa

---

[29] NESÂÎ. **İşrâtu'n-Nisâ.** 1; **Müsned.** III. 128.
[30] Bakara. 2/185. Bu âyet oruçla ilgili ise de. diğer ibâdetlerde de zorluk söz konusu değildir: kolaylık esastır.
[31] Kamer. 54/17; 22. 32, 40.
[32] Bkz. Talâk. 65/7; A'lâ, 87/8; Leyl. 92/7. 10.
[33] Bkz. BUHÂRÎ. **Ezan**. 64; MÜSLİM. **Salât**. 37. nr. 466/182.
[34] BUHÂRÎ. **Meğâzî**. 60; **İlim**. 25; MÜSLİM. **Cihad ve Siyer,** 3. nr. 1733/7; **Müsned**, I. 283.
[35] EBÛ DÂVÛD. **Hudûd**. 26.

kıldırırdı[36]. Yine namazın dengeli bir şekilde nasıl kılınıp kıldırılacağı konusunda şöyle buyurmaktadır: "Sizden biriniz, insanlara namaz kıldırdığı zaman hafif kıldırsın. Çünkü onların içinde zayıf, hasta ve yaşlı kimseler vardır. Ancak sizden biri münferid (tek) olarak namaz kılacak olursa namazını istediği kadar uzatsın[37].

Hz. Peygamber namazı uzatarak insanları sıkıntıya sokan ve ölçüyü kaçıran imamları tenkid sadedinde: "Tarrâd" sözünü kullanmıştır. Hadîste geçen "tarrâdîn" lafzı, namazı uzatarak insanlara bıkkınlık veren, böylece kendisinden uzaklaştıranlar mânasında kullanılmıştır[38].

Hz. Peygamber, bir yere vazîfe ile gönderdiği sahâbîlere imamlık konusunda dikkat etmeleri gereken hususlarda emir ve tavsiyelerde bulunur, dengesiz davranışlara düşmemeleri için uyarırdı.

Osman b. Ebi'l-Âs'ı Tâif'e emîr tâyin ettiği zaman, kendisine namazda kırâati kısa tutmasını, bu hususta cemâatın en zayıfını göz önüne getirmesini, onların içinde hasta, çocuk, yaşlı ve iş güç sahibi kişilerin olabileceğini hatırlatmıştır. Osman şöyle diyor. "Allah Elçisi'nin bana söylediği son söz şu idi: 'Şayet bir cemâata imam olursan, onlara namazı hafif kıldır"[39].

Hz. Peygamber'in her hususta olduğu gibi namaz konusunda da ölçülü ve dengeli davranılması gerektiği ile ilgili olanca hassâsiyet ve titizliğe rağmen, daha kendisinin sağlığında bir takım şikâyetler başlamıştır. Şimdi verilecek örneklerde görüleceği üzere imamların yanlış davranışları Hz. Peygamber'i öfkelendirmiş ve gerekli uyarmalarda bulunmaya sevketmiştir.

1 – Ebû Mes'ûd el-Ensârî'nin rivâyetine göre, bir adam Hz. Peygamber'e gelerek, filân imamın cemâata kıldırdığı namazı çok uzattığı için namaza gitmekten geri kaldığını söyler. Bunun üzerine Rasûlüllah, o güne kadar kendisinde görülmemiş bir öfke ile orada hazır bulunanlara şöyle hitap etmiştir: "Ey insanlar! İçinizde cemâati

---

[36] BUHÂRÎ. **Ezan**. 64; MÜSLİM. **Salât**. 37. nr. 469/188; **Müsned**. III. 101. 282; Namaz hakkında g.b. için bkz. Abdürrezzak b. HEMMÂM. **el-Musannaf**. Tahk. Abdurrahman el-AZAMÎ. Beyrut 1390/1970. II. 3 vd.
[37] NESÂÎ. **İmâmet**. 35; BUHÂRÎ. **Salât**. 62;
[38] İBN EbÎ ŞEYBE. Abdullah b. Muhammed. **el-Musannef**. Pakistan 1406/1986. II. 55; EBÛ DÂVÛD. Süleyman b. Eş'as es-Sicistâni. **el-Merâsil**. Mısır 1310/1892. 7.
[39] İBN MÂCE. **İkâmetü's-Salât**. 48.

nefret ettirenler var. Hanginiz insanlara namaz kıldırırsa namazı hafif ve kısa tutsun. Çünkü aralarında zayıf, hasta, yaşlı ve iş-güç sahibi olanlar vardır"[40].

2 – Câbir b. Abdillâh'ın naklettiğine göre Muâz b. Cebel bir defa yatsı namazını Rasûlü Ekrem'in arkasında kılar; sonra da gelir kendi kavmi olan Seleme oğullarına imamlık yapar.

Yine bir gece Hz. Peygamber ile yatsı namazını kıldıktan sonra, kavmine gelir, onlara imam olur; Bakara Sûresi'ni okumaya başlar. Bunun üzerine cemâattan birisi selâm verip ayrılır ve namazını bir kenarda tek başına kılar gider. Namazdan sonra bu kişiye, "Sen münâfık mı oldun?" derler. O da, "Hayır, ben münâfık değilim. Vallâhi yarın Rasûlüllâh'a gidip bu durumu bildireceğim" der. Ertesi gün Hz. Peygamber'e gelip der ki: "Ey Allâh'ın elçisi! Bizim su çeken develerimiz var. Bütün gün çalışırız. Bu kez de akşam olunca yine Muaz sizinle yatsı namazını kıldıktan sonra bize geldi ve Bakara Sûresi'ni okumaya başladı[41]. Bunun üzerine Hz. Peygamber Muâz'a dönerek:

"Ey Muâz! Sen dinden nefret mi ettiricisin? Ve'ş-Şemsi ve duhâhâ..., ve'l-Leyli izâ yağşâ, Sebbih'isme Rabb'ike'l-A'lâ: (سبح أسم ربك الأعلى) (و الليل إذا يغشى) (و الشمس و ضحاها), sûrelerini oku" buyurdu.

Ahmed b. Hanbel'in Müsnedinde nakledildiğine göre, Muâz'ın namazı uzun kıldırmasından dolayı münferiden kılıp giden kişi, Selim adındaki bir gençtir. Bu gencin münâfık olmadığı, düşmanla yapılan bir savaşta şehit düştüğü de rivâyet edilmektedir[42].

Bu hâdise de bize gösteriyor ki, namazı uzatmamak gerekiyor. Çünkü cemâat içinde âcil işi olanlar bulunabilir. Özellikle zamanımızda resmî ve gayri resmî görev yapanlar ile vasıtaya binip bir yere gitmek durumunda olanlar namazda ve câmîde uzun süre kalamazlar. Resmî dairede çalışanlar kamu görevi yapmaktadırlar. Devlet ve milletin işini zamanında iyi bir şekilde yapmak zorundadırlar; görevlerini aksatmaları, insanları bekletmeleri kesinlikle söz konusu olamaz.

Gayri resmî işi olanlara gelince bunlar, esnaf, çiftçi, ticâret erbâbı, inşaat ve sanâyî iş kollarında çalışanlardır. Ayrıca cemâat içinde hasta, yaşlı ve çocuklar da bulunabilir. Bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı cemâatla kılınan namazların kesinlikle uzatılmaması, insanların zor durumda bırakılmaması gerekir. Bilhassa Cuma

---

[40] BUHÂRÎ, **Ezân**. 61; **Edep**. 75; **Ahkâm**. 13; **İlim**. 28; İBN MÂCE. **İkâmetü'S_Salât**. 48; MÜSLİM, **Salât**. 37. nr. 466/182; Hz. Peygamber'in İfratı yasaklaması hakkında bkz. Muhammed EBÛ ZEHRA, **İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi**, Terc. Abdülkadir ŞENER. Ankara 1968, I, 126 vd.
[41] MÜSLİM. **Salât**. 36. nr. 465/178.
[42] Bkz. **Müsned**. V. 74.

hutbesinin özlü bir şekilde okunması, namazın da kısa sûre ve âyetler okunarak kıldırılması lâzımdır. İşte Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu denge prensibi ibâdetlerde ve namazlarda da ölçülü davranılmasını gerektirir[43]. Bu yüce Kitab'ın müfessiri olan Hz. Peygamber (S) de Kur'an'ın öngördüğü, ifrat ve tefritten uzak, ölçülü bir tarzda ibâdetin nasıl yapılacağını, namazın ne şekilde kılınacağını uygulayarak göstermiştir. Ayrıca konu ile ilgili olarak, imamlara ve görevlilere emir ve tavsiyelerde bulunmuş, hatalı davrananları da güzelce uyarmıştır. Günümüzde câmî görevlilerinin buna îtinâ göstermeleri, Kur'an'ın esprisine uygun davranmaları ve Hz. Peygamber'in ibâdet husûsundaki tutum ve davranışlarını göz ardı etmemeleri îcâbeder.

2. ORUÇ

İslâm'ın şartlarından biri de Ramazanda oruç tutmaktır. Arapçası savm (الصوم) olan oruç, niyyet edilerek tan yeri ağarmağa başladığı andan güneş batıncaya kadar hiç bir şey yememek, içmemek ve cinsî temasta bulunmamaktır. Orucun, farz, vâcip ve nâfile gibi çeşitleri vardır.

Kur'an-ı Kerîm'de mü'minlerin oruç tutmaları emredilmektedir: "Ey îman edenler! Oruç, sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de yazıldı. Umulur ki korunursunuz"[44]. Bu âyetten anlaşıldığına göre, oruç, yalnız Hz. Peygamber'in ümmeti olan mü'minlere değil, daha önce geçmiş Peygamberlerin ümmetlerine de farz kılınmıştır. Burada "umulur ki korunursunuz" buyurularak oruç tutmanın hedefi de belirtiliyor. Korunmak diye tercüme edilen kelimenin Kur'an'daki karşılığı "takvâ: التقوى dır. Takvâ, insanın Allâh'ın emirlerini tutmak, yasaklarından kaçınmak sûretiyle kendisini azaptan koruması demektir[45].

Şu halde oruç tutmak, mü'mini Allâh'a lâyık bir kul olmaya yüceltiyor. Böyle bir dereceye ulaşan mü'min de elbette fazîletli, şahsiyetli ve dengeli bir kişi olur. Oruç sadece aç ve susuz kalmak değil; aynı zamanda insanın kalp ve rûhunu arıtması, kötü

---

[43] Kur'an-ı Kerim'de: "Namazında pek bağırma, pek de sesini gizleme. Bu ikisinin arasında bir yol tut" (İsrâ, 17/110) buyurulmaktadır. Burada sesin kullanılışı bakımından bir ölçü ve denge söz konusu edilmektedir. Ancak aynı sûrenin 9. âyetinde: "Gerçekten bu Kur'an en doğru (dengeli) yola iletir." buyuruluyor. Kur'an'ın hedef aldığı denge, hem inanç ve hem de amel konusundadır. Namazda sesin nasıl ayarlı ve dengeli kullanılması gerekiyorsa, aynı şekilde namazın uzatılıp uzatılmaması husûsunun da ölçülü ve dengeli olması gerekir. İşte Kur'an-ı Kerim'in bu prensibini de, her hususta olduğu gibi, Hz. Peygamber, ibâdet ve namazda da uygulayarak göstermiştir.

[44] Bakara, 2/183; Âyette geçen "yazıldı: kütibe" kelimesi, "farz kılındı" anlamına gelir. Bkz. **Mefâtîhu'l-Ğayb**, V, 69.

[45] Takvânın daha başka tarifleri için bkz. **Müfredât**, 568; Muhammed Esed, The Message of The Quran, DAR'AL – ANDALUS, GIBRALTAR 1980; Terc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, Kur'an Mesajı, İstanbul, 1997, s. 4.

duygulardan kendisini koruması ve nefsine hâkim olması demektir. Bu vasıfları da meziyetleri elde eden kimse de muhakkak, her türlü ifrat ve tefritten uzak, uyumlu, tutarlı ve dengeli bir insan olur.

İbâdetlerde dengeli davranılmasını esas alan Kur'an-ı Kerim, kimlerin hangi şartlar altında oruç tutup tutmayabileceğini beyan etmektedir: "Oruç size sayılı günler olarak yazıldı. Sizden her kim hasta, yahût yolcu olursa, tutamadığı günler kadar diğer günlerde oruç tutar. (Dâimî mâzereti sebebiyle) oruç tutmaya güçleri yetmeyenlere bir fakir doyumu kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa bu kendisi için dala iyidir. Eğer bilirseniz (güçlüğe rağmen) oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'an'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrâk edenler onda oruç tutsun. Kim onda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Bütün bunlar, sayıyı tamamlamanız ve size doğru yolu göstermesine karşılık, Allâh'ı tazim etmeniz, şükretmeniz içindir[46].

Âyetlerin kapsadığı mânâ ve hükümlere dikkat edilecek olursa görülür ki, Allah Taâlâ nezdinde oruç konusundaki temel prensip kolaylıktır. Dinde zorlama yoktur. Oruç ancak tutabilecek şartları taşıyan kimselerin yapacağı bir ibâdettir. Hastalık ve yolculuk gibi geçici engellerden dolayı oruç tutamayan, sonra kaza eder. İhtiyarlık ve iyileşmeyen hastalık gibi sürekli mâzereti olanlar, (fakir değillerse) fidye verirler. Zahmetli olduğu halde, irâde gücüyle hareket edip gönülden istiyerek oruç tutan ve hayır yapanlar övülmüştür. İbâdette esas olan da zaten, iyi niyetle gücün yettiği kadar yapılmasıdır; ölçünün kaçırılıp dengenin yitirilmemesidir.

Kur'an-ı Kerim'in ilk müfessiri olan Peygamberimiz ashâbına oruçla ilgili gerekli hususları anlatmış ve âyetlerin hükümlerini bizzat uygulayarak göstermiştir. Peygamberimiz, gerçekte her konuda olduğu gibi ibâdet konusunda da dengeli ve ölçülü yöntemi ortaya koyan, îtidâl timsâli bir Peygamberdir. Bir gün Peygamber sahâbîlere hitâben söyle buyurmuştur: "Ey insanlar! Sizin (ibâdetler husûsunda) dengeli (orta) bir yol tutmanız gerekir"[47]. Bu hadîsteki dengeli yol, "kasd" kelimesiyle ifâde edilmektedir.

---

[46] Bakara, 2/184-185.
[47] İBN MÂCE, II, 1417, nr 4241.

Bir diğer hadîs: "İbâdetlerde doğru ve dengeli yolu izleyiniz ve müjdeleyip sevindiriniz"[48] buyurulmaktadır.

Aslında Hz. Peygamber (S), farz olan Ramazan orucunu tutar, nâfile oruç üzerinde ısrar etmezdi. Ramazan orucunu, Kur'an'ın gösterdiği hedefe uygun, büyük bir vera ve takvâ üzere tutardı. Sahur ve iftarını ölçülü ve yeterli bir tarzda yapar, dâima dengeyi muhâfaza ederdi. Özellikle sahur yemeğinin te'hirini / ertelenmesini, iftârın da ta'cilini / öne alınmasını tercih eder, ashâbına da bunun daha iyi olacağını tavsiye ederdi[49].

Tam bir gün boyunca aç ve susuz kalacak vücûdun yeterli gıda ile takviye edilmesinin zarûretine inanan Peygamberimiz, bu konudaki hassas davranışı ile başkalarına örnek olmuş ve gerekli tedbirlerin alınması husûsunda uyarılarda bulunmuştur[50].

Ashâbın meşhurlarından Abdullah b. Amr (ö.65/684)'ın ibâdet anlayışı ve ifrata kaçan tutum ve davranışı karşısında Hz. Peygamber'in kendisini uyarması, bu konuda Kur'an'ın öngördüğü normal ve dengeli bir yol izlemesi gereğini bildiren şu hâdise önemli bir örnektir:

"Amr, oğlu Abdullah'ı (Abdullah b. Amr diye meşhurdur) asîl bir hanımla evlendirir ve zaman zaman da geçimleri ile ilgilenir; gelininden, kocası Abdullah hakkında sorular sorarak bilgi alır. Bu asîl gelin de Abdullah'ın iyi ve seçme bir koca olduğunu, ona geleliberi (ibâdetle meşguliyetinden) karı koca ilişkileri açısından kendisiyle sohbet etme imkânı bulamadığını[51]" söyler. Babası Amr b. el-Âs (ö. 61/680) bu konudaki ilgisi ve uyarmasından müsbet bir netice alamayınca, oğlunun bu davranışını Hz. Peygamber'e arzeder. O da (S), Abdullah'ı kendisine getirmesini emreder. Hz. Peygamber'in huzuruna çıkan Abdullah b. Amr, Rasûlüllah ile aralarında cereyan eden konuşmayı şöyle anlatır:

- Abdullah! Nasıl oruç tutarsın?

- Her gün tutarım.

- Nasıl hatmedersin?

---

[48] Bkz. BUHÂRÎ. **Rikâk**. 18 (VII. 181-182).
[49] Bkz. BUHÂRÎ. **Savm**. 18. 44.
[50] Rasûlüllah (S) bir hadîsinde: "Sahur yemeği yiyiniz. Çünkü sahur yemeğinde bereket vardır" buyurmuştur. BUHÂRÎ. **Savm**. 20.
[51] Bir başka rivâyette. biz kendisine gelelberi Abdullah döşeğimize ayak basmadı ve örtülü eteğimizi yoklamadı" dediği rivâyet edilir. NESÂÎ. **Sıyâm**. 76. nr. 2389; Krş. **Müsned**. II. 158.

- Her gece hatmederim.

Bunun üzerine Hz. Peygamber, Abdullah'ı uyararak, ona gereken emir ve tavsiyeyi yapar. Aralarında geçen konuşma şöyledir:

- Sen her ayın üç gününde oruç tut ve Kur'an'ı da her ayda bir hatim yap.

- Ben bundan daha çoğunu yapabilirim.

- Öyleyse haftada üç gün oruç tut.

- Benim bundan daha çoğuna da gücüm yeter.

- O zaman iki gün oruç tutma, bir gün tut.

Abdullah bunu da kabul etmez ve "Bundan fazlasına da gücüm yeter" der. Rasûlüllah (S), nihâyet şu tavsiyeyi yapar: "Öyleyse sen en fazîletli oruç olan Dâvûd orucunu (savm-ı Dâvudu) tut. Bu da bir gün oruç tutmak, bir gün tutmamaktır. Bir de Kur'an'ı yedi gecede okuyup hatmet"[52].

Abdullah b. Amr bu hususları anlattıktan sonra, ihtiyarlık döneminde, gücünü aşan ibâdet şeklinden tekrar söz ederek pişmanlığını belirtmekte ve "Keşke Allah Rasûlü'nün îkazını, ruhsat ve müsâadesini kabul etmiş olsaydım" demektedir[53].

Bütün yıl boyunca geceleri namaz kılarak, gündüzleri de namaz kılarak ibâdet yapmak isteyen Abdullah b. Amr'ın tutum ve davranışı, üzerinde durulup değerlendirilmeye değer bir hâdisedir. Gerçekten Abdullah b. 'Amr, kendisinin de ifâde ettiği gibi sürekli Kur'an okumaktadır. Fakat bu ilâhî mesajın esprisini kavrayamamakta, öngördüğü ölçü ve dengeyi bulamamaktadır. Oysa Kur'an-ı Kerim, insanın ister günlük işlerinde, isterse din ve ibâdet konusunda olsun, mutlaka ifrat ve tefritten uzak, dengeli ve verimli bir hayat sürmesini esas kabul eder. İşte yüce Kitab'ın bu temel esprisini insanlara anlatacak üstün bir zâtın bulunması zarûreti vardır. O da bütün insanlığa ümit ışığı olan Peygamber'imiz Hz. Muhammed (S)'dir.

Kur'an-ı Kerim'in kapsadığı denge esasını tam ve doğru olarak anlayan Rasûlüllah (S), Abdullah b. Amr'ın yanlış uygulamasından haberdar olunca, derhal duruma müdâhele etmiş, ısrârı karşısında da kendisine ideal bir ibâdet plânı çizmiştir. Bütün yıl boyunca değil de arada bir oruç tutarsa hayırlı bir iş yapmış olacağını belirtmiştir. Çünkü, "Kim (Allâh'ın huzuruna) bir iyilikle gelirse ona getirdiğinin on

---

[52] BUHÂRÎ. **Fedâilü'l-Kur'an**. 34 (VI. 113).
[53] BUHÂRÎ. **Fedâilü'l-Kur'an**. 34 (VI. 113-114).

katı verilir"[54] esasına göre; yerinde, az ve fakat ihlâsla yapılan bir ibâdetin yeterli olacağını anlatmıştır.

Yine Hz. Peygamber, Abdullah'a âile hayatına itinâ göstermesi, eşini ihmâl etmemesi îcâbettiğini beyan etmiştir. Çünkü kendisinde, vücut ve nefsinin[55], hanımının ve misâfirlerinin hakkı olduğunu, her hak sahibinin hakkını vermesi lâzım geldiğini vurgulamıştır. Şayet îtidalli davranmaz ve işlerini bir program çerçevesinde yürütmezse, ağır ve yoğun bir ibâdet hayatının kendisini yıpratacağını belirtmiştir. Hatta gözlerini yoracağını, görme güçlüğü çekeceğini, nihâyetinde de kendisinde bir bıkkınlık ve usanç hâsıl olacağını beyan etmiştir. Rasûlüllah (S), Abdullah b. Amr'a yaptığı tavsiyelerine, te'kit maksadıyla üç kez tekrar ettiği şu anlamlı cümleyi ilâve etmiştir: "Devamlı oruç tutan kişi, oruç tutmuş değildir. Devamlı oruç tutan kişi, oruç tutmuş değildir. Devamlı oruç tutan kişi, oruç tutmuş değildir"[56]. "Gecenin de bir kısmında namaz kıl, bir kısmında ise uyu"[57]. "Abdullah, bilmezsin, belki de ömrün uzun olur"[58].

Abdullah b. Amr yaşlılık döneminde, daha önceleri Hz. Peygamber'i dinlemeyip kendi bildiğine göre yaptığı şeylerde pişman olduğunu şöyle ifâde etmiştir: "Hz. Peygamber (S)'in bana emir ve tavsiye ettiği her ayda üç gün oruç tutmayı kabul etseydim, bu benim için âilem ve malımdan daha sevimli (değerli) olacaktı"[59]. "Nihâyet Hz. Peygamber'in dediği noktaya geldim; yani ihtiyarladım. Yaşlanınca keşki Allâh'ın Nebîsi'nin bana verdiği ruhsatı kabul etmiş olsaydım, diye hayıflandım"[60].

Bu anlatılanlardan da anlaşılıyor ki, Peygamberimiz (S) Kur'an-ı Kerim'in her husustaki denge ve ölçü esprisini mükemmel bir tarzda anlamış, diğer insanlara, özellikle ashâbına, hayat ve faaliyetlerinde îtidalli olmalarını olanca hassâsiyetiyle anlatmaya çalışmıştır.

---

[54] En'âm, 6/160.

[55] Bir âyette Allah Taâlâ: "Uykunuzu dinlenme yaptık" (Nebe, 78/9) buyurmaktadır. Bu dinlenme, vücut ve rûhun rahat etmesi ve insanın güçlenerek işlerini gereği gibi yapması içindir. Bkz. **Hak Dini, VIII,** 5533-5536. Abdullah b. Amr ve diğer insanlar yeteri kadar uykusunu alamazlarsa nasıl denge kurup hayatta başarılı olurlar?

[56] MÜSLİM, **Sıyâm**, 35, nr. 186.

[57] MÜSLİM, **Sıyâm**, 35, nr. 188.

[58] MÜSLİM, **Sıyâm**, 35, nr. 182.

[59] MÜSLİM, **Sıyâm**, 35, nr. 181.

[60] G.b. için bkz. MÜSLİM, **Sıyâm**, 35, (II, 812-813); BUHÂRÎ, **Savm**, 30 (II, 245); **Savmud-Dehr**, 56; **Hakku'l-Cismi fi'S-Savm**, 55 (II, 245); **Hakkıu'l-Ehl fi's-Savm**, 57; **Savmu Yevmin ve İftâru Yevmin**, 58; **Savmu Dâvûd**, 59, II, 244-247; **Edeb**, 78; **Hakku'd-Dayf**, (VII, 103); NESÂÎ, IV, 209-217 nr. 2388-2403.

Rasûlüllah (S), daha birçok sahâbiye Kur'an-ı Kerim'in kapsadığı ölçü ve dengeyi bir takım vesilelerle îzah etmiş, yaptıkları hatalı davranışlarını düzeltmiştir. Yine Ashâb'dan Osman b. Maz'ûn (ö. 2/624), Ebu'd-Derdâ (ö. 32/652), Zeyneb bt. Cahş (ö. 20/640), Havle bt. Tüveyt ve Ebû İsrâil el-Ensârî gibi zatların sürekli ibâdet yapıp, her gün oruç tutacakları şeklindeki sözlerini Hz. Peygamber hatalı bulmuş, kendilerini uyarmış, dengeli ve sürekli ibâdetin nasıl yapılacağını îzah etmiştir. Burada sözü uzatmamak için onların îzah ve tahlillerine girmiyoruz[61].

Allah Taâlâ Ramazan orucunu farz kılmakla müminlere ağır bir yük yüklememiş, oruç tutabilecek olanlara bunu emretmiştir. Hasta, yolcu ve oruç tutma gücü olmayanların bundan muaf olacaklarını beyan etmiştir. O, eşsiz kitabı Kur'an-ı Kerim'de ibâdet konusunda kolaylık murat ettiğini belirtiyor: "Allah, böylece orucu farz kılmakla sizi zora ve sıkıntıya sokmak istemez, aksine size kolaylık vermek ister"[62].

Oruç konusunda gösterilen bu kolaylık, geniş mânadadır. Bunun şâmil olduğu hususlar Hz. Peygamber (S) tarafından uygulama sahasında gösterilmiştir. Bunlar, hastalık ve yolculuk sebebiyle orucun tutulmayıp daha sonra tutulması hakkındaki ruhsattır. Yine, unutarak yiyip içenin orucunun bozulmayacağı[63], Ramazan gecelerinde cinsî temasın yapılabileceği[64], fecre kadar yiyilip içilebileceği, orucunu sebepsiz bozan ve keffâret orucu tutmaya gücü yetmeyen ve fakir olduğu için altmış yoksulu da doyuramayan kişiye bizzat Hz. Peygamber'in yardımcı olduğu, kendisine verilen şeyi (hurmayı) âilesine yedirmesini söylemesi[65] gibi hususlardır.

Ayrıca Hz. Peygamber'in visâl orucunu (sürekli tutulan oruç) yasaklaması da oldukça önemlidir[66]. Bu davranış Kur'an'ın kolaylık esasına uygundur. Yine Rasûlüllah (S)'ın hâmile ve çocuk emziren kadına oruç tutmama ruhsatı vermesi[67] de Kur'anın denge prensibine ne kadar hassâsiyet gösterdiğinin açık delîlidir. Şayet hâmile ve çocuk emziren kadınlar oruca devam etseler, hem kendi sağlıkları bozulabilir, hem de çocuğun durumu kötüleşebilir. Böylece denge bozulmuş olur.

---

[61] Hz. Peygamber'in Ashâbına ibâdet konusunda verdiği ölçü hakkında geniş bilgi için bkz. Nevzat ÂŞIK, **İbâdette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamber'in Tutum ve Tavrı**, İzmir 1996, 133-173.
[62] Bakara, 2/185.
[63] BUHÂRÎ, **Savm**, 26.
[64] BUHÂRÎ, **Savm**, 15. Ramazan gecelerinde yiyip içme ve cinsî temas ruhsatı âyette de vardır (Bakara, 2/178). Rasûlüllah (S) onu tefsir etmiştir.
[65] BUHÂRÎ, **Savm**, 30.
[66] Bkz. BUHÂRÎ, Savm, 20; Mehmet SOFUOĞLU, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, İstanbul 1987, IV, 1790; ŞEVKÂNÎ, **Neylü'l-Evtâr**, Mısır 1372/1952 IV, 230.
[67] Bkz. NESÂÎ, **Savm**, 51; İBN MÂCE, **Savm**, 12; Krş. **Neylü'l-Evtâr**, IV, 243.

İşte Kur'an-ı Kerim'in kolaylık ve denge esasını Hz. Peygamber (S), bu uygulama ve irşatlarıyla ortaya koymuştur.

3. Zekât ve Sadaka:

Kur'an-ı Kerim insanlar arasında birlik ve yardımlaşmanın tesisini hedef alan ilâhî bir kelâmdır. Onda namaz ve oruç gibi doğrudan doğruya yalnız Allah Taâlâ'ya kulluk yer almaz; aynı zamanda insanların birbirlerine karşı geniş çapta yardımlaşmaları gerektiği husûsu da yer alır. Buna "zekât" ve "sadaka" denir. Bunların yerine getirilmesi de bir ibâdettir. Toplumda fertler arasında para ve maddî güç yönünden eşitlik yoktur; farklılıklar vardır. Kur'an-ı Kerim'in hedefi, insanlar arasındaki eşitsizlikleri kaldırmaktır; bu mümkün olmazsa aradaki farkı asgarî düzeye indirmek ve toplumda bir denge sağlamaktır.

Zekât lügatta; temizlik, bereket, üreme, çoğalma ve artma gibi anlamlara gelir[68]. Terim olarak şöyle tarif edilir: Belli mal türlerinin belirli bir kısmını, Allâh Taâlâ'nın belirlediği bir kısım müslümanlara mülk olarak verilmesine denir[69].

Kur'an-ı Kerim'de "sadaka" kelimesi genellikle zekât anlamında kullanılmaktadır. Ancak sadaka, bazı âyetlerde zekâttan daha geniş anlama gelmektedir. Farz olan zekâtın dışındaki vâcip ve nâfile bağışlara da sadaka denir.

Kur'an-ı Kerim'de zekât ve sadaka vermenin, insanın temizlenip yüceltilmesine yarayacağı belirtilmek üzere Hz. Peygamber (S)'e hitâben şöyle buyurulmaktadır: "Onların (mü'minlerin) mallarından sadaka (zekât) al ki, bununla kendilerini temizleyesin ve onları yüceltesin"[70]. Şurası bir gerçektir ki, zekât, ödeyicisini mânevî yönden yüceltir; onun üretime daha iyi yönelmesi ve işinde başarılı olmasında etkili olur. Çünkü zekât, toplumda sevgi, saygı ve yardımlaşma rûhunun oluşup gelişmesinde önemli bir rol oynar[71].

Zekâtın farz kılınma sebeplerinin başında hiç şüphesiz, zengin ile fakirin hayat standardının birbirine yaklaştırılması, aradaki uçurumun kaldırılarak insanca bir yaşam sağlanması ve toplumda dengenin kurulması gelmektedir. Toplumda gelir dağılımı farklıdır. Bazılarının kazancı yüksek, bazılarınınki de düşüktür. Nitekim Kur'an-ı

---

[68] **Müfredât**, 218; **Kâmûs**, IV, 341; **Kâmûs Terc.** IV, 995-996.
[69] Bkz. **Müfredât**, 218; **Kâmûs**, IV, 341; **Kâmûs Terc.** IV, 996; Vehbe ez-ZUHAYLÎ, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh**, Dımaşk 1985, II, 730; Terc. Komisyon, **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, İstanbul 1994, III, 247.
[70] Tevbe, 9/103.
[71] Bkz. Muhammed HAMÎDULLAH, **İslâm'a Giriş**, İstanbul 1961, 65-69, 116-122; AKSEKİ, **İslâm**, 294-296.

Kerim'de söyle buyurulmaktadır: "Allah, rızık husûsunda kiminizi kiminizden üstün kılmıştır"[72]. Servet üstünlüğüne sahip olan zenginlerin mallarının belli bir kısmını yoksullara vermeleri emredilmiştir. Böylece sosyal denge ve dayanışma gerçekleşsin. Allâh Taâlâ Meâric Sûresi'nde şöyle buyurmaktadır: "Onlar (mü'minler)ın mallarında isteyene (ve istemediği için) mahrum kalana belirli bir hak vardır"[73].

İşte zekât, toplumdaki gelir dağılımının dengesizliğinin kaldırılıp insanlar arasında yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleşmesini sağlayan bir farîzadır. Çünkü Kur'an, servet ve gelirlerin yalnız zenginler arasında dönüp dolaşmasına imkân vermeyen[74] bir kitaptır.

a) Zekâtın Sebep ve Hikmetleri:

Zekâtın sebep ve hikmetlerini birkaç maddede şöyle özetleyebiliriz.

a) Zekât Allâh'ın verdiği servet nimetinin şükrüdür. Zekât verenin gerçekte malı ve serveti azalmaz, aksine bereketlenir ve artar. Kur'an-ı Kerim'de: "Eğer siz şükrederseniz, mutlaka verdiğim nimetleri artırırım"[75] buyurulmaktadır. Malın zekâtı, ağaçların daha iyi meyve vermesi için budanması gibidir. Şâyet budama yapılmazsa ağaçlar yeterli ve iyi meyve vermez. Aynı şekilde malın zekâtı ödenmezse onun da bereketi olmaz.

b) Zekât veren kişi cimrilik gibi kötü duygulardan uzak kalır; cömertlik ve ihsan hasletleriyle rûhunu bezemiş olur. Bu vasıflarıyla insan, toplumda değer kazanır; sevilip sayılan kişi durumuna geçer.

c) Zekât verilmekle fertler arasındaki kıskançlık ve sızlanıp yakınmalar ortadan kalkar, toplumda iç barış meydana gelir. Ellerine para geçmekle aç, bîilaç insanların yüzü güler. Fakirliğin ızdırabından kurtulan insanlarda bir huzur ve rahatlık meydana gelir. Onlar da zengin insanlar gibi ihtiyaçlarını karşılar, çoluk çocuğuna bakma imkânına sahip olurlar. Yoksa, "Biri yer, biri bakar; kıyâmet ondan kopar." ata sözünde de dile getirildiği gibi, toplumu teşkil eden kişiler arasında huzursuzluk ve karışıklık ortaya çıkar.

---

72 Nahl, 16/71.
73 Meâric, 70/24-25.
74 Bkz. Haşr, 59/7, Âyetin geniş mânası için bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, XXIX, 287; **Hak Dini**, VIII, 4834 vd.
75 İbrâhim, 14/7.

Hülâsa, zekât müessesesi, fertler arasında farklılıkların kalkması, insanların uyum içinde huzurlu bir hayat sürmesinde büyük etkisi olan bir müessesedir. İşte böyle kişilerden oluşan bir toplumda dengeli bir toplum demektir.

b) Zekâtın Farz Oluş Delilleri:

Zekât, İslâm'ın beş temelinden biridir. Kur'an-ı Kerim ve onun tefsiri olan Sünnet'le sâbittir. Zekât, Kur'an'da yirmi sekiz, namazla birlikte olmak üzere otuz iki kez geçmektedir. Bundan da anlaşılır ki, temelde kişinin insanlara fayda sağlayarak yaptığı görev, aynı zamanda yüksek bir kulluk görevidir. Çünkü Kur'an'ın insana verdiği önem hiçbir sistemde yoktur.

Zekâtın farziyyeti, Kitap, Sünnet ve İcmâ ile sâbittir. Yüce Allah şöyle buyurmaktadır. "Namazı kılınız, zekâtı veriniz"[76]. "Hasat günü ürünün hakkını veriniz"[77].

Kur'an-ı Kerim'i tefsir eden Hz. Peygamber (S) de: "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur. Bunlardan biri de zekât vermektir"[78] buyurmuştur. Yine Rasûlüllah (S), meşhur sahâbî Muâz b. Cebel'i (R)Yemen'e vâli olarak gönderirken kendisine söylediği şu sözler de bu konuda açık bir delildir: "Oradaki müslümanlara, Allah Taâlâ'nın kendilerine zekâtı farz kıldığını bildir. Zenginlerinden zekâtı al, fakirlerine ver"[79]. Burada dikkat çeken hususlardan birisi, insanlar arasında yardımlaşmanın sağlanması ve dengenin kurulmasıdır.

Zekâtın farz kılınması konusunda daha başka bir çok âyet ve hadîs vardır. Burada bu örneklerle yetinilecek, diğerlerine yer geçilmeyecektir.

c) Zekâtı Vermemenin Cezası:

Zekâtı vermeyen kişi için hem dünyevî ve hem de uhrevî ceza vardır. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulur: "Altın ile gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları yakıcı bir azap ile müjdele! İşte kendiniz için yığdıklarınız, yığdıklarınızı tadın, denilir"[80]. Hz. Peygamber (S) de şöyle buyurmaktadır:

"Allah Taâlâ bir kimseye mal verir, o da bunun zekâtını vermezse, bu mal âhirette, gözleri önünde iki kara benek olan kel yılan biçimine girip o kişinin boynuna sarılacak ve çenesinin iki tarafından tutarak şöyle söyleyecek: 'Ben senin malınım, ben

---

[76] Bakara. 2/10.
[77] En'âm. 6/141.
[78] BUHÂRÎ. **İmân**. 1. 2: **Tefsîru Sûre** 2/30; MÜSLİM. **İmân**. 19-22: TİRMİZÎ. **İmân**, 13.
[79] BUHÂRÎ. **Zekât**. 1. **Tevhîd**. 1: EBÛ DÂVÛD. **Zekât**. 5: NESÂÎ. **Zekât** 46: İBN MÂCE. **Zekât**. 1.
[80] Tevbe. 9/34-35.

senin biriktirdiğinim'. Rasûlüllah daha sonra şu âyeti okumuştur: "Allâh'ın kereminden kendilerine verdiğinde cimrilik edenler, onu kendileri için hayırlı sanmasınlar. Aksine o, kendileri için şerdir. Cimrilik ettikleri şeyler, kıyâmet günü boyunlarına dolandırılacaktır. Göklerin ve yerin mîrâsı Allâh'ındır. Allah yaptıklarınızı haber alandır"[81].

Bunlar zekâtın verilmemesi durumunda âhirette görülecek azâbı bildiren delillerdir. Dünyaya ait ceza ise, zekâtın İslâm Devleti tarafından zorla alınması ve bunu vermeyenlere devletin takdîr edeceği bir cezâ (ta'zîr)'nın tatbik edilmesidir. Bir hadîs-i şerîfte şöyle buyurulmaktadır: "Karşılığını Allah'dan bekleyerek malının zekâtını verene sevâbı verilir. Zekâtını ödemeyenin zekâtını ve devesinin yarısını, Rabb'imizin bir alacağı olarak alırız. Zekâttan hiçbir şey Muhammed (S)'in âilesi için helâl değildir"[82].

İnsanlar arasında yardımlaşma ve gelir dağılımındaki dengenin sağlanmasında önemli rolü olan zekâtı inkâr edip reddedenlere (mürtedlere) karşı Hz. Ebû Bekir (R)'in hilâfeti zamanında savaş açılmıştır. Bu hususta tereddüt eden Hz. Ömer (R)'e Hz. Ebû Bekir şöyle söylemiştir: "Allâh'a andederim ki, namaz ile zekâtı birbirinden ayıranlarla elbette savaşacağım. Çünkü zekât malın hakkıdır. Allâh'a andederim ki, Rasûlüllâh'a ödemiş oldukları dişi bir keçi yavrusunu (oğlağı) bana vermezlerse, bundan dolayı onlarla savaşacağım"

Bunun üzerine Hz. Ömer:

- Vallâhi bu mürtedlerle savaşılması hususundaki hüküm, Allâh'ın Ebû Bekir'in göğsü (gönlü) nü açıp genişletmesindendir. Ben bu sâyede onlarla savaş etmenin hak olduğunu öğrendim" demiştir[83].

Bir kişi veya topluluk, inandığı halde, hükmü bilmeme veya cimrilik yüzünden zekâtı vermezlerse, günahkâr olurlar, dinden çıkmış sayılmazlar. Ancak inanmadıkları için zekâtı vermezler veya İslâm Devleti'nin otoritesini sarsacak biçimde isyan ederlerse kendilerine savaş açılır ve böylece disiplin sağlanır[84].

---

[81] Buhârî. Zekât. Tafsiru Sûre. 3/14; İbn Mâce. Zekât. 2; Mâlik. Muratta; Zekât. 22; Ahmed b. Hanbel, II, 255. Ayet İçin Bkz. Âlü İmrân, 3/180.
[82] EBÛ DÂVUD, **Zekât**, 5; NESÂÎ, **Zekât**, 4, 7; **Müsned**. V. 2.4.
[83] BUHÂRÎ, **Zekât**, 1; **Mürteddûn**, 3; **İ'tisâm**, 2; MÜSLİM, **İmân**, 32; EBÛ DÂVUD, **Zekât**, 1; TİRMİZÎ, **İmân**, 1, NESÂÎ, **Zekât**, 3.
[84] G.b. için bkz. **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletüh**, II, 735; **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, (Terc: Komisyon) İstanbul 1994, III, 375.

d) Zekâtın Şartları:

Zekâtın bir kimseye farz olması için bazı şartlar vardır. Bunlar şu maddelerde toplanabilir:

da. Mükellef Olmak:

Zekât verecek kimsenin müslüman, hür, akıllı ve erginlik yaşına gelmiş olması lâzımdır. Gayr-i müslimlerin, köle ve câriyelerin, akıl hastalarının ve çocukların zekât verme yükümlülükleri yoktur. Bir başka ifâde ile, bunlara zekât farz değildir. Demek ki, zekât verecek kişinin toplum içinde iyi bir durumda olması gerekir. Kendisine faydası olmayan kimsenin başkalarına yardımcı olması normal ve dengeli bir davranış sayılmaz. Zekât vererek ihtiyaç sâhiplerinin durumlarının düzeltilmesinde katkıda bulunacak kişilerin önce kendi problemlerinin halledilmesi îcâbeder. Aklı yerinde olmayan, hür ve serbest hareketten mahrum olan ve başkalarının desteğine ihtiyaç duyan kişilerin zekât verme zorunluluğu yoktur. Şâyet onlarla ilgilenen kişi (velîsi gibi) ve kurumlar, iyi şartlar hazırlarlarsa, o vakit söz konusu kişilerin zekât vermeleri, böylece toplumun kalkınıp gelişmesinde katkıda bulunmaları düşünülebilir.

db. Nisap Miktarı Malın Bulunması:

Zekât verecek kişinin, temel ihtiyaçlarından ve borcundan başka nisap miktarı veya daha fazla bir mala sahip olması lâzımdır. Yoksa o kimseye zekât farz olmaz. Nisap miktarının ve temel ihtiyaç maddelerinin ne olduğu üzerinde çeşitli görüşler vardır. Meşhûr fakîh Kemâleddin İbnü'l-Hümâm (ö. 861/1457) ihtiyaç maddelerini şöyle özetlemiştir:

"Oturulacak ev, giyilecek elbise, ev eşyası, binilecek hayvanlar ve kullanılan silâhlar için zekât yoktur"[85] Gayet tabîîdir ki, bu belirtilenler, zamanın şartlarına göre değişir. Meselâ, "binilecek hayvanlar" deniliyor. Çağımızda binmede, tarım ve taşımacılık gibi hizmetlerde artık hayvanların yerine motorlu araçlar kullanılıyor. İster oturulan ev, ister kullanılan eşya olsun, onlar da eskisi gibi değil, zamanın şartları ve ileri teknik donanımlar da dikkate alınmalıdır. Lüks ve israfa kaçmadan yeterli konfor ve rahatlık sağlayan bir durumda olmalıdır. Yoksa zekât vermenin bir anlamı olmaz. Bir taraf yapılırken diğer tarafın yıkılmamasına özen gösterilmelidir.

---

[85] Kemâleddin İbn el-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, Mısır Tsz., II, 148 vd.

dc. Malın Nâmî (Artan) Olması:

Zekâtı verilecek malın büyüyüp gelişmeye, artıp çoğalmaya müsâit olması gerekir. Esas îtibâriyle nisap miktarından fazla olsa dahi taşınmayan malın zekâtının verilmesi maksada uygun değildir[86]. Yoksa eldeki imkânlar tükenip gider. İşte o vakit kişinin ekonomik bütçesi al üst olur; denge bozulur.

Zekâtın farz olması için yukarıda sayılan şartlarla birlikte, mala tam sahip olunması, malın üzerinden bir yıl geçmesi ve borçlu olunmaması gibi hususlar da vardır. Burada bunların ayrıntılarına girmeyeceğiz.

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, zekâtın farz olması için bir kısım şartlar gerekiyor. Her mal ve paraya sahip olan kişinin hemen zekât vermesi gerekmiyor. Toplumda iyi bir dengenin kurulması, iktisâdî hayatın düzenli bir tarzda yürümesi, kesintisiz bir âhengin oluşması için, her şeyin ölçülü bir tarzda yerine getirilmesi îcabediyor. İşte, zekâtın da anılan şartlar altında verilmesi gerekir.

dd. Zekât Kimlere Verilir:

Kur'an-ı Kerîm'de zekât verilecek kişiler sekiz sınıf olarak geçer. "Sadakalar (zekâtlar) Allah'tan bir farz olarak ancak, yoksullara, düşkünlere, (zekâtı toplayan) memurlara, kalpleri (İslâm'a) ısındırılacak olanlara, (esir ve kölelikten kurtulmak isteyen esir ve) kölelere, (borcuna karşılık malı olmayan) borçlulara, Allah yolunda çalışıp cihad edenlere, (harçlıksız kalmış) yolcuya mahsustur. Allah bilendir, hüküm ve hikmet sahibidir"[87].

Aslında bu âyetin tefsiri ve fıkhî hükmü yönünden mânasının değerlendirilmesi oldukça geniş bir konudur. Burada o hususlara teferruâtıyla girilmeyecek, sadece kısa olarak konumuzla ilgili bazı yönlerine temas edilecektir.

Âyette açıkça görüldüğü gibi, Kur'an-ı Kerîm toplumda iktisâdî bakımdan dengenin sağlanmasını hedef almaktadır. Bir defâ, fakir, aç, bîilâç insanların gelir dağılımından yararlandırılması, giyim kuşamlarının temini, yaşama şartlarının iyileştirilmesi gibi tabîî ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Bu âyette, imkânsızlıklar içinde kıvranan kişilere zekât ve sadakaların verilmesi emredilmekle, onların da diğerleri gibi insanca yaşama şartlarına kavuşturulması amaçlanmaktadır. Yine, esâret ve köleliğin ortadan kaldırılması, kişilerin insan hak ve hürriyetlerinden yararlanabilmeleri için kendilerine yardımcı olunması gerektiği belirtiliyor. Bu, altı

[86] Bkz. Hamdi DÖNDÜREN, **İslâm İlmihâli**, İstanbul Tsz. 492.
[87] Tevbe, 9/60.

çizilerek vurgulanacak bir husustur. Ayrıca, dünyanın bin bir hali var; önceleri durumu iyi olanlar, borca düşmüş olabilirler. Evinde ve memleketinde iken malı ve parası olanlar, bir yolculuk ve sefer hâlinde muhtaç duruma düşebilirler. Bunların imdâdına koşulması ve sıkıntıdan kurtarılması gayet tabîî bir şeydir. Yüce Allah, yardım imkânı olanlara bunu bir farîza olarak yüklüyor[88].

Toplumda huzurun sağlanması, insan oğlunun güven altında yaşatılması çok önemli bir şeydir. Yukarıda meâli verilen âyetin son kısmında "Allah yolunda çalışıp cihad edenler" e de zekâtın verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Genel olarak cihad iki türlü olabilir:

1 – Bizzat düşmanla yapılan savaş,

2 – Kültür yoluyla yapılan savaş.

Kanaatımca her ikisi de birbirinden ayrılmayacak derecede önemi hâizdir. Askerlik yapmak, mecbur kalınca da düşmanla savaşmak hayatî bir konudur. Böylece can, namus, mal ve vatan emniyetinin sağlanmasının önemi tartışılamaz. Yine kültürel çalışma da, insanlığın, özellikle gençliğin cehâlet karanlığından kurtarılması, düşünce ufkunun geliştirilip iyi elemanlar olarak yetiştirilmesi de bir o kadar ehemmiyetlidir. Vatan ve milleti koruyup kollayacak, toplumda huzur ve kalkınmayı sağlayacak bir neslin oluşması büyük bir idealdir. Kültürel faaliyet, insanlığı bilhassa fikir savaşında başarılı kılar, fikir esâretinden kurtarır.

İşte bütün bu ve benzeri sebeplerden dolayı Kur'an-ı Kerîm bir farîza, zarûrî bir vecîbe olarak, zenginlere, imkânı bulunanlara, cihad edenlere yardımı emrediyor; zekâtların ancak bunlara verileceğini vurguluyor.

Zekâttan başka bir de vâcip olan fıtır sadakası vardır.. Kur'an-ı Kerim'de, "Doğrusu temizlenen (من تزكّى) kurtuluşa ermiştir."[89] buyurulmaktadır. İslâm âlimleri buradaki tezekkîden maksadın fıtır sadakası olduğunu belirtirler[90]. Rasûlüllah (S), Ramazanın sonuna yetişen ve temel ihtiyaçlarından başka en az nisap miktarı bir mala mâlik bulunan her hür müslümanın fıtır sadakası vermesi gerektiğini beyan etmiştir[91]. Fıtır sadakası bir fidye, yani bir günlük yiyecek karşılığı dahî olsa yaygın bir yardımlaşmadır. Zengin kişi, âile efradının fıtır sadakalarını da verir. Böyle olunca da

---

[88] Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**. XVI. 101 vd.; **Hak Dini**. III. 2579.
[89] A'lâ, 87/14.
[90] Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**. XXXI. 148; **Hak Dini**. VII. 5764-5766.
[91] Bkz. BUHÂRÎ. **Zekât**. 70. 71. 77; MÜSLİM. **Zekât**. 12. 13. 16; Hadislerin geniş açıklamaları için bkz. Mehmet SOFUOĞLU. **Buhârî Terc.**, 1433 vd.

bayramda fakirlerin eline önemli bir harçlık geçmiş olur. Onlar da sevinçli olarak bayrama iştirak ederler. Netîcede toplumda bir kaynaşma meydana gelir.

Ne farz ve ne de vâcip olan sadakalara gelince, bunlar Kur'an-ı Kerim'de ve onun tefsiri olan hadîsi-i şeriflerde teşvik ve tavsiye edilen nâfile ibâdettir.

Kur'an-ı Kerim'de sadaka vermenin çok yararlar sağladığı[92], kolaylık ve hayırlara vesîle teşkil ettiği, tehlikelerden korunma vasıtası olduğu, insanlar tarafından yerine getirilen fazîletli bir şey olduğu belirtilmekte; bunu verenin, verdiği kimselerin kesinlikle başına kakmaması, onları üzmemesi, neticede de yaptığı hayrın iptaline sebep olmaması gerektiği bilhassa vurgulanmaktadır[93].

Daha önce de belirtildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'in hedefi, insanın can, nâmus ve malının korunması, haysiyet ve şerefiyle hürriyet içinde yaşamasının teminidir. Bu da üzerinde yaşadığı vatanın düşmandan korunması, her türlü saldırı ve sömürüden uzak kalması ile gerçekleşir. Bundan dolayı Allah Taâlâ zekâtı farz kıldığı gibi, bunun yanında kendiliğinden, gönülden coşarak infâk edilmesi ve sadaka verilmesinin, dünya âhiret boyutunda pek çok hayırlara ve sevap kazanmaya vesîle teşkil ettiğini de bildirmektedir.

Genelde infâkın netice verdiği hayırlar geniş anlam taşır. Bunun içine vatan savunması ve savaş hazırlığı da girer. Aslında cihad farzdır. Savaş açanlarla savaşılır,[94] saldırma tehlikesi olanlara karşı da yeterli harp silâh ve vâsıtalarıyla savaşa hazırlık yapılır[95]. Bu da imkânı olanların bütün mal ve servetini seferber etmesiyle tahakkuk eder.

Yüce Allah, tehlikeden korunmamız için mal harcamamız (infâk) gerektiğini şöyle emretmektedir: "(Malınızı) Allah yolunda harcayın. Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın. İşlerinizi de çok iyi yapın; zîra Allah, iyi iş yapanları sever"[96].

İslâm'da savaş tedâfüîdir; savunma savaşıdır. Düşman savaşa girişmedikçe savaş yapılmaz. Saldıran düşmanla lâyıkı ile mücâhede edebilmek için önceden çok iyi hazırlık yapmak gerekir. Bu da infakla, mal ve para harcamakla gerçekleşir. Meâli

---

[92] Bkz. Leyl. 92/5-7.

[93] Bkz. Bakara. 2/264. Hz. Peygamber (S) de şöyle buyurmuştur: Üç çeşit insan vardır ki. Allah kıyâmet gününde onlarla konuşmaz. onlara bakmaz ve onları temize çıkarmaz. Onlar için acı bir ızdırap vardır. Bunlar. büyüklenerek elbiselerini yere kadar salıverenler. verdikleri şeyi başa kakanlar ve yalan yeminle ticaret mallarına sürüm sağlayanlardır. Bkz. MÜSLİM. **İman**. 46. nr. 171-174.

[94] Savaşla ilgili âyetler için bkz. Bakara, 2/190-191. 244; Mâide. 5/35; Enfâl. 8/39; Tevbe. 9/41. 73; Hacc. 22/39. 178; Furkân. 25/52; Tahrîm. 66/9;

[95] Bkz. Enfâl. 8/60.

[96] Bakara. 2/195.

verilen âyet, Sahâbe'den Ebû Eyyûb el-Ensârî (R)'nin, anlattığına göre, kendi şahsî işleri sebebiyle ashâbın savaştan geri durmamaları gerektiğini bildirmek üzere indirilmiştir[97]. Sebebin husûsîliği, hükmün umûmîliğine mânî değildir. Zulüm ve işkence altında inleyen insanları kurtarmak ve fitneyi ortadan kaldırmak için savaş yapılır[98]. Bu, herkes için geçerlidir. Âyetin sonunda "iyilik (ihsân) ediniz" buyurulmaktadır. Burada söz konusu olan iyilik (ihsan) umûmî bir ifâdedir. "İhsan", ihlâs mânasına geldiği gibi,[99] hayır için mal ve para harcama, yardıma koşma anlamlarına da gelir.

Kur'an-ı Kerim'in esas gayesi insanlığın okuması, cehâletten kurtulması, böylece önce kültür savaşını kazanmasıdır. Bu savaşta başarı kazanmış ve iyi yetişmiş elemanlardan meydana gelen bir toplum da düşmana her sahada gâlip gelir. Yoksa mağlûbiyet kaçınılmaz olur.

"Allah Taâlâ alış verişi (البيع) helâl, fâizi (الربا) haram kılmıştır"[100]. Buna göre her türlü rant[101] gelir, dolayısıyla sömürü makbul değildir. Fakat alış veriş, üretim ve ticaretle elde edilen kazanç meşrûdur; alın teriyle elde edilen şey makbuldür. "İnsan için kendi çalışmasından başka bir şey yoktur"[102]. Çalışmadan, başkalarının sırtından geçinen insan, ne Allah yanında ne de toplumda bir değer kazanır.

Yukarıda meâlleri verilen âyetlerden de anlaşılacağı üzere, her kesimde ve her durumdaki kişiler, bütün güçleriyle çalışarak, başarılı bir sonuca ulaşma gayretinde olacak, asla asalak olmayacak, yükünü (günahını) başkalarına taşıttırmayacaktır[103]. Aksine, ziraatçi ürün yetiştirecek, sanâyici mal üretecek, esnaf ve tüccar millete mal ve ihtiyaç maddesi sunacak, kazandığı parayı da hayır yoluna harcayacaktır. Yine talebe dersine iyi çalışacak, hocası olanca gücüyle bildiklerini öğreterek gençliği iyi yetiştirecek; memur, âmir, işçi, bütün kamu görevlileri görevlerini tam ve eksiksiz

---

97 Bkz. TİRMİZÎ, **Tefsîru Sûre** 2, âyet 195.
98 Bkz. Bakara, 2/109, 190, 193, 194; Hacc, 22/39;
99 BUHÂRÎ, **İmân**, 37; MÜSLİM, **İmân**, 1 nr. 4; Mansûr Ali NÂSIF, **et-Tâcu'l-Câmiu li'l-Usûl fi Ehâdîsi'r-Rasûl**, Mısır 1381/1961, I, 21.
100 Bakara, 2/275.
101 Rant, Fransızca'da "rente" olarak geçer. Çeşitli anlamları yanında "faiz" anlamına da gelir. Bkz. **Petit Laroussi**, 902; **Kâmûsu Fransavî**, II, 1582.
102 Necm, 53/39.
103 Bkz. Necm, 53/38.

yapmaya çalışacaktır. Çünkü, herkes vazîfeli (râî) dir; yaptığı ve idâre ettiğinden sorumludur[104].

Çalışma gücüne ve üretip servet elde etme imkânına sahip olanların, mutlaka başkalarını düşünmesi gerekir. Zira Kur'an-ı Kerim'in getirdiği prensibe göre, onların mal ve parasında âciz, güçsüz ve muhtaçların da hakkı vardır.

Zekât açıktan verilebileceği gibi, gizli olarak da verilebilir; durumun nezâketine göre davranılmalıdır. Fakat sadakaların ve içten gelerek yapılan infakların gizli olması daha efdal, daha iyidir[105]. Malı ve kudreti elinde bulunduran kişinin har vurup harman savurması, lüks ve israf içinde yüzmesi doğru değildir. Yeyip içecek fakat israf etmeyecektir. "Çünkü Allah, israf edenleri sevmez"[106]. Ayrıca, hasadı yapılanın sadakasının verilmesi, fakat israf edilmemesi emrediliyor. Yine Allâh'ın müsrifleri sevmeyeceği vurgulanıyor[107]

Şu halde, ürettiğinden muhtaçlara vermeyen, mal ve parasını çarcur edip hiç kimseye, ne devlete, ne de millete faydası dokunanları ne Allah sever ve ne de kulu. Böylelerinin toplumda yeri yoktur. İşte o zaman toplumda bir sızlanma, huzursuzluk ve karışıklık baş gösterir; sonuçta denge bozulur ve dünyanın tadı kaçar.

Kur'an-ı Kerim fertlerin inançlı olarak yetiştirilmelerine, İslâm'a ve topluma kazandırılmalarına özel önem verir. Henüz İslâm toplumunda yerini alamamış olanlar "müellefe-i kulûb"a (kalpleri İslâm'a ısındırılacak olanlar); yardımcı olunmasını emreder. Müellefe-i kulûb, müslim / gayr-ı müslim farkı gözetilmeksizin yardım yapılacak kişilerdir. Bunların ekonomik sıkıntıda kalmaları ve psikolojik bunalıma düşmemeleri için kendilerine müslümanların yardım elini uzatmalarını belirtir. Hem de bu yardımın nâfile bir sadakadan değil, farz olan zekâttan yapılmasını öngörür[108]. Bu da Kur'an-ı Kerim'in hoşgörüye ne kadar önem verdiğinin bir başka delilidir.

Kur'an-ı Kerim'de inançlı kişilerin kazandıklarının temizlerinden infak etmeleri emredilmektedir. Buna göre, gerek zirâî, gerek sınâî ve gerekse ticârî kazanç olsun, mutlaka helâl yolla elde edilmelidir. Mal ve para kazanırken insanın, işçi, çiftçi ve üreticinin hakkını zamanında ve tam olarak vermesi gerekir. Alın teri dökenlerin

---

[104] Bkz. BUHÂRÎ. **Cumua**. 11; **Cenâiz**. 32; **Vesâyâ**. 9; **Nikâh**. 81. 90. MÜSLİM. **İmâre,** 20; EBÛ DÂVÛD. **İmâre**, 1. 13; TİRMİZÎ. **Cihâd**. 27.
[105] "Sadakaları açıkça verirseniz ne âlâ!" Bakara, 2/271; Açıkça verilenler farzlardır. Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII, 71, 22; Bkz. EBÛ DÂVÛD, **Vitir**, 12; **Zekât**, 40; NESÂÎ, **Zekât**, 40; **Müsned**, II, 358;
[106] BKz. Ârâf, 7/37.
[107] Bkz. En'âm, 6/141.
[108] Bkz. HAMÎDULLAH. **İslâm'a Giriş**. 121

hakkını yiyerek, emek sarfedenleri aldatıp sömürerek zengin olan kimsenin kazancı tayyib/temiz olamaz. Böyle bir servetten de hayır yapılmaz.

Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu prensibe göre, kazanırken de dengeli ve ölçülü olmak îcabediyor, harcarken de.

Daha önce temas edildiği gibi, temiz ve meşrû yöntemlerle mal ve para kazanan müslümanların, mutlaka fakir fukarâyı gözetmeleri, ihtiyaç sahiplerinin, imdâdına vakit geçirmeden koşmaları lâzımdır. Çünkü onların da bunda hakkı vardır[109].

Muhtaçlara yardım doğrudan yapılabileceği gibi, vâsıtalı olarak da yapılabilir. Günümüzde vâsıtalı olarak verilen sadaka ve yapılan yardımlar doğrudan olanlardan daha isâbetli olur[110]. Hayrın yerine ulaştırılmasında vâsıtalar, devletin bu maksatla meydana getirdiği bazı kurum ve kuruluşlar olabileceği gibi, milletin tesis ettiği vakıflar gibi müesseseler de olabilir. İşte servete mâlik olanlar, buralara mal ve paralarını sadaka olarak teslim ederlerse, isâbetli bir şey yapmış olurlar. Bu teşkilâtlar, öncelik sırasına göre, yardımları ölçülü bir tarzda yerine ulaştırırlar. Gerçekten memleketimizde yapılan yardımlar, gerek yurt içindeki ve gerekse yurt dışındaki pek çok ihtiyaç sahiplerine zamanında ulaştırılmaktadır. Deprem, sel ve toprak kaymaları gibi âfetlerden, kaza ve yangın felâketi gibi hâdiselerden zarar görenlerin imdâdına yetişilmekte, zararları telâfî edilmeğe ve yaraları sarılmaya çalışılmaktadır.

Yine öğretim – öğretim ve sağlık kuruluşları gibi yardım yapılması gereken yerlere de ulaşılmaktadır. Ayrıca fakirlere, muhtaçlara ve özellikle öğrencilere hayır kurumları aracılığı ile yapılan yardımlar, onların şahsiyeti ve onurunun korunması ve zedelenmemesi açısından da önemlidir. Ne de olsa bir zenginin, bir ihtiyaç sahibine doğrudan tasaddukta bulunması ve yardım elini uzatması, belki karşı tarafın minnet duygusuna kapılmasına sebep olabilir. Bundan dolayı, muhtaç olan kişi, hayâ ve hicâp duyguları içinde verilecek sadakayı almak istemeyebilir. Halbuki bir kuruluş vâsıtasıyla yapılan bir yardımda böyle bir durum sözkonusu değildir. Kur'an-ı Kerim, ihtiyaç sahiplerine yardım yapılmasını emrederken, onların şahsiyetinin korunmasını da önemle vurgular[111].

---

109 Bkz. Zâriyât. 51/19; Meâric. 70/25; G.b. için bkz. Agâh Oktay GÜNER, **Verim Ekonomisi**, İstanbul 1977, 477 vd.

110 Yalnız, yine de her zaman sû-i istimal ihtimali düşünülmeli, gerekli tedbirler alınmalı ve kontroller yapılmalıdır.

111 Bkz. Bakara. 2/264; Nisâ. 4/38, 142; Mâûn. 108/6.

Burada şu husûs da belirtilmelidir: Kur'an-ı Kerim, servet sahiplerinin bütün mal ve parasını harcamasını istemez. Çünkü onda kendi nefsinin, çoluk çocuğun ve yakınlarının da hakkı vardır.

Harcamada ölçülü ve dengeli olmak gerektiği meselesini şu âyetlerden de öğreniyoruz: "Bir de akrabaya, yoksula ve yolda kalmışa hakkını ver. Gereksiz yere de saçıp savurma. Zira böylesine saçıp savuranlar, şeytanların dostlarıdırlar. Eli sıkı olma; büsbütün eli açık da olma. Sonra kınanır, (kaybettiklerinin) hasretini çekersin"[112].

Gerçekte usûl ve fürûa[113] bakmak farzdır. Para ve mal, öncelikle onların hakkıdır. Kur'an'ın müfessiri olan Peygamberimiz Hz. Muhammed (S): "Kişinin evlâdü iyâline nafakası sadakadır."[114] buyurarak bu husuûsa açıklık getirmektedir. İnsanın bakmakla mükellef olduğu eşi, ana-babası ve çocuklarının her türlü ihtiyaçlarını temin etmesi öncelik taşır. Bu konuda kişi, son derece duyarlı ve dikkatli davranmak zorundadır. Nasıl olmasın ki, değil ana-babasını aç ve susuz bırakması, onlara öf bile dememesi, kol kanat germesi ve kesinlikle üzmemesi gerekir[115].

Ayrıca çocukların da terbiye, eğitim ve öğretiminin tam olarak gerçekleştirilmesi konusunda da gerekli harcamaların yapılması lâzımdır. Bir âile reisi, bu hususta ihmalkâr davranamaz. Çünkü onlardan sorumludur[116]. Ne yazık ki, Kur'an-ı Kerim'in denge prensibini kavrayamayan bazı müslümanlar ya ifrâta kaçmakta ya da tefrite düşmektedirler. Âile efrâdının durumunu düşünmeden, hem mal ve paralarını sırf başkaları için harcamakta, hem de çoluk çocuğu ve yakınlarıyla psikolojik yakınlık kuramamakta, sıcak ve samimi yaklaşımda bulunamamaktadırlar. Bu da âilelerin çözülmesine, yuvaların yıkılmasına ve çocukların perişan olmasına sebep olmaktadır. Halbuki, Kur'an'ın öngördüğü infak, ihtiyaç fazlası olandır ki, buna "afv" denir[117].

Burada şu husûsun da belirtilmesinde yarar vardır: Gerek Asr-ı Saâdet'te ve gerekse sonraki devirlerde bazı zatların servetlerini Allah yolunda harcadıkları bilinmektedir. Meselâ Hz. Ebû Bekir malının tamamını, Hz. Ömer de yarısını

---

112 İsrâ, 17/26-27, 29.
113 Fıkıhta usûl ve fürû': Ana, baba, nine gibi büyüklere usûl denir. Çocuklar ve torunlara da fürû' adı verilir.
114 MÜSLİM, **Vasiyye**, 1, nr. 8; **Müsned**, I, 168, BUHÂRÎ, **Nafakât**, 2; Bu hadîste geçen sadaka, farz olan infâkı belirtir. Bkz. **Umdetü'l-Kârî**, IX, 639; Hasan GÜLEÇ, **İslâm Hukukunda Nafaka**, İzmir 1996, 21.
115 Bkz. İsrâ, 17/23.
116 Bkz. BUHÂRÎ, **Cumua**, 11; **Cenâiz**, 32; MÜSLİM, **İmâret**, 20.
117 Bkz. Bakara, 2/219.

vermiştir[118]. Bunlar istisnâî durumlar için sözkonusu olabilir; her devirde ve her şahıs için bir kâide olmaz. Şâyet bu gün de öyle bir umûmî seferberlik olsa, herkes bütün servetini, mal ve mülkünü harcamak mecbûriyetindedir. Aç, bîilâç insanlarla, para ve imkânların paylaşılması gerekir. İşte çifte standart uygulayan acımasız ve zalimlerin saldırılarıyla kan revan içinde kalan insanların imdâdına koşulması, bütün servetlerin harcanması îcabeder. Onlar ihtiyaç içinde kıvranırken, îmanlı ve vicdanlı insanların boğazından lokma geçmez[119].

Ama yine de normal şartlarda Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu denge prensibini unutmamalı, harcamayı yerli yerince yapmalı, birine ağırlık verirken öbür tarafı ihmâl etmemeliyiz. Çünkü millet ve devlette devamlılık esastır. Milleti meydana getiren âilelerdir. Âile efrâdının özenle maddî ve mânevî yönden korunup kollanması, kesinlikle ihmâl edilmemesi lâzımdır.

5. HAC VE KURBAN:

a) Hac:

Hac (الحج) kelimesi lügatta, tazim ve ziyâret edilecek yerleri ziyârette bulunmak demektir[120]. Dînî bir terim olarak hac: İbâdet gayesiyle Arafat'ta muayyen bir vakitte, bir müddet durmak (vakfe), daha sonra Kâbe'yi usûlü dairesinde tavâf (ziyâret) etmektir[121]. Burada muayyen vakitten maksat, hac ayları denilen Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on günüdür. Tavâf, Kurban bayramı gününün fecrinden ömrün sonuna kadar,[122] Arafat'ta vakfe, arefe günü güneşin doğuşundan, Kurban bayramı sabah fecrin doğuşuna kadardır. Bu ziyâretin hac niyetiyle ve ihramlı olarak yapılması gerekir.

Hac, geniş imkânlar gerektiren, büyük masraf ve zahmetlerle yapılan bir ibâdet olduğundan dolayı fazîlet ve sevâbı da o derece büyüktür. Hadîs kaynaklarında nakledildiğine göre, Hz. Peygamber (S)'e hangi amelin daha fazîletli olduğu sorulunca, "Allah ve Rasûlü'ne îman etmektir" buyurdu. "Ondan sonra hangisidir?" denildi. "Allah yolunda cihâd." buyurdu. "Daha sonra hangisi?" sorusuna ise, "Mebrûr hac." Cevabını

---

[118] Bkz. İBNÜ'l-ESÎR İzzüddîn Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-Ğabe fî Ma'rifeti's-Sahâbe**, Kahire 1970, III, 326.

[119] Allâh'a sonsuz şükürler olsun ki, kahraman milletin torunları, Müslüman Türk Milleti – diğer müslümanlar gibi – büyük ferâğat ve fedâkârlıklarla, dişinden ve tırnağından artırarak muhtaç insanlara yardıma koşmakta ve yaraların sarılmasına medar olmaktadır. Geçici ve zarûrî durumlarda açsak hepimiz aç, toksak hepimiz tok olmalıyız.

[120] Bkz. **Müfredât**, 106; **Lisânü'l-Arab**, II, 226; **Kâmûs**, I, 188; **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**, I, 340.

[121] Bkz. Şemsüddîn es-SERAHSÎ, **el-Mebsût**, Beyrut Tsz. II, 2; Ebû Bekr b. Mes'ûd el-KÂSÂNÎ, **Bedâyiu's-Sanâyi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'** Mısır 1327/1909, II, 118; **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**, I, 340; ŞEVKÂNÎ, **Tefsîr**, I, 160.

[122] **el-Fıkhu'l-İslâmî**, III, 9.

verdi[123]. Bir başka hadîste de, "Umre, ikinci bir umreye kadar olan küçük günahlara keffârettir. Mebrûr haccın karşılığı ise ancak cennettir." buyurulmuştur[124]. Mebrûr hac; kendisine hiçbir günah karışmayan, noksansız olarak yerine getirilen makbûl hac demektir[125].

Amellerin fazîleti ilè ilgili birbirinden farklı olan hadîsler, Hz. Peygamber'e soru soran kimsenin durumuna göre verilmiş cevaplar olarak değerlendirilmelidir. Eğer muhâtap savaşta etkili olacaksa cihâd, yoksa hac üstündür[126]. Bütün mesele, ehem ve mühimmin tefrik edilmesidir; en önemli dururken, önemli öne geçirilmez. Amel ve ibâdetlerin öncelik sırasına göre ve dengeli bir tarzda yapılması lâzımdır.

İslâm'ın beş temel esasından biri olan hac, âyet ve hadîslerle sâbit bir ibâdettir. Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "Yoluna gücü yetenlerin o evi (Kâbe'yi) haccetmesi, Allâh'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır (farzdır)"[127]. "Allah için haccı ve umreyi tamamlayın"[128]. "İnsanlar için haccı ilân et; gerek yaya olarak, gerekse uzak yollardan çeşitli vâsıtalarla sana gelsinler"[129]

Kur'an-ı Kerim'in bir nevî tefsîri olan hadîs-i şeriflerde de şöyle buyurulmaktadır: Şüphesiz Allah Taâlâ, size haccı farz kıldı, haccı îfâ ediniz"[130]. "İslâm beş temel üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Hz. Muhammed (S)'in Allâh'ın Rasûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, oruç tutmak ve Beytullâh'ı haccetmektir"[131].

Rasûlüllah (S) haccın farz olduğunu sahâbe'ye duyurduğu zaman, içlerinden birisi: "Her yıl mı?" diye sormuş, Hz. Peygamber de, sükût edip cevap vermemişti. Aynı soru üç kez tekrar edilince: "Eğer evet deseydim, hac üzerinize her yıl farz olurdu, buna da güç yetiremezdiniz." buyurmuştur. Bundan sonra da şunları eklemiştir: "Ben size her hangi bir şeyi emretmeyerek serbest bırakıyorsam, siz beni kendi halime bırakınız. Sizden önceki insanlar çok soru sormaları ve Peygamberlerine karşı muhâlefet etmeleri yüzünden helâk olmuşlardır. Bunun için ben size bir şey

---

[123] BUHÂRÎ, **Cihâd,** 1, **Hac,** 4, 34, 102. **Umre**, 1; MÜSLİM, **İmân**, 135. 140.
[124] NESÂÎ, **Hac**. 3; **Zekât**. 6; **Müsned**. I. 387; III, 114.
[125] **Nihâye**, I: 114.
[126] **Neylü'l-Evtâr**, IV. 298.
[127] Âlü İmrân, 3/97. Haccın farziyeti hakkında g.b. için bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, VIII. 152-154.
[128] Bakara, 2/196.
[129] Hacc, 22/27.
[130] MÜSLİM, **Hac,** 412; NESÂÎ, **Menâsik**, 1; **Müsned**, II, 508.
[131] BUHÂRÎ, **İmân**, 1, 2; MÜSLİM, **İmân**, 19-22.

emrettiğimde, ondan gücünüzün yettiği kadarını yapınız. Herhangi bir şeyden de men ettiğimde onu derhal bırakınız."[132] buyurmuştur.

Yine Hz. Peygamber: "Kim birden çok hac yaparsa, bu nâfile hac olur."[133] diye açıklamada bulunmuştur. Bu hadîs haccın, kişinin ömründe bir kez farz olduğunu, tekrarının gerekmediğini belirtmektedir.

Her hususta insanları ifrat ve tefritten uzak tutan, ölçü ve dengeyi hedef gösteren Kur'an-ı Kerim, hac ibâdeti konusunda da aynı şeyi yapmıştır. Daha önce meâli verilen âyetteki "Yoluna gücü yetenler"[134] ifâdesi, oldukça dikkat çeken bir husustur. Âyetin meâlindeki "gücü yetme" ifâdesi, istitâatın karşılığıdır. İstitâat kelimesi, tav' ve tâat kökünden türemiş bir lâfızdır; yumuşak olmak, itâat etmek, ele geçmek, alışmak ve yatışmak mânalarına gelir[135]. İslâm âlimleri âyette geçen istitâatı, geniş olarak îzah etmişler ve bir müslümanın hangi imkân ve şartlar altında hac farîzasını îfâ edebileceğini belirtmişlerdir[136]. Bunlar; vücut ve ruh sağlığı, yeterli mal ve paranın bulunması ve yol güvenliği gibi hususlardır. Bunlar haccın edâsının şartlarıdır.

Erginlik çağına gelmemiş, aklı yerinde olmayan ve hürriyetten mahrum olan kimselere zaten hac farz değildir; bunların burada sözkonusu edilmesine gerek yoktur. Yalnız sağlık, servet ve güvenlik meseleleri üzerinde durulması gereken konulardır. Kur'an-ı Kerim'in ortaya koyduğu prensip, bir kişinin güç yetirebileceği şeyi yapmasıdır. "Allah hiçbir kimseye gücünün üstünde bir yük yüklemez"[137].

Hasta olan bir müslüman, hac gibi zor, meşakkatli ve yorucu bir ibâdeti nasıl îfâ edebilir? Bilhassa hastalığı bir sağlık kuruluşu tarafından ağır ve istirahati gerektiren bir hastalık diye teşhis edilmişse; bu durumdaki kişinin haccetmesi doğru değildir. Allâh'ın bir hastaya şifâ ihsan etmesi için onun, sağlık şartlarına ve tedâvî yöntemlerine riâyet etmesi gerekir. Bir de hastalığın başkalarına bulaşma özelliği varsa, o kişinin toplum arasına girmemesi ve hastalığı başkalarına bulaştırmaması îcâbeder.

Yol emniyeti de oldukça önemlidir. Gerçekte Kur'an-ı Kerim can, ırz ve mal güvenliğine büyük önem atfeder. Bunlar garanti altına alınmadan ne hac yapılabilir, ne

---

[132] MÜSLİM, **Hac**, 73, nr. 1337/412; **Müsned**, II, 508; NESÂÎ, **Menâsik**, 1, nr 2619. Hadîsin son kısmı için krş. MÜSLİM, **Fedâil**, 37, nr. 1337/130, 131, İBN MÂCE, **Mukaddime**, 1, nr. 1, 2.
[133] **Müsned**, II, 508; NESÂÎ, **Menâsik**, 1; **Neylü'l-Evtâr**, IV, 295.
[134] Âlü İmrân, 3/97.
[135] **Lisânü'l-Arab**, VIII, 240, 242, Krş. **Müfredât**, 318, 319; **Kâmus Terc.** III, 349, 350.
[136] Bkz. Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî İBN RÜŞD, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd**, Kâhire 1333/1915, I, 257 vd.
[137] Bakara, 2/286.

de bir başka ibâdet. İnsanın huzur ve mutluluğunun ön plânda tutan Kur'an-ı Kerim, onun tehlikeye atılmasına müsâade etmez.

Mâlî güce gelince bu, gerçekten üzerinde ısrarla durulması gereken bir konudur. Bir müslümana hac ibâdetinin farz olması için, o zatın bu görevi yerine getirebilecek kadar mal ve paraya sahip olması gerekir. Bir kişinin, haccı îfâ ettikten sonra da âile hayatının normal ve dengeli bir tarzda devam etmesi lâzımdır. Şâyet bir müslüman, yeterli servete mâlik olmadığı halde, evini ve gelir kaynağını satarak, çoluk çocuğunun nafakasını düşünmeden haccedecek olursa, doğru ve ölçülü bir yapmış olmaz. Hac, hem bedenî hem de mâlî bir ibâdettir. Temel ihtiyaçlarından fazla ve kâfî miktarda mal ve parası bulunmayan bir kişinin, hacı olacağım diye, başkalarına muhtaç duruma düşmesi, âile bütçesini alt üst ederek, çoluk çocuğunu perişan duruma düşürmesi, Kur'an'ın telkin ettiği denge esprisiyle bağdaşmaz. Her müslüman mutlaka normal bir hayat standardı içinde yaşamalı ve yakınlarının ihtiyaçlarını da göz ardı etmemelidir. Çünkü onlardan kendisi sorumludur.

Birden fazla hac veya umre[138] yapmak, nâfile ibâdettir. İmkânları müsâit olanlar bunları istediği kadar yapabilirler. Ancak farz haccı yerine getiren bir müslümanın, memleket ve milletin mübrem ve zarûrî ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurması lâzımdır. Bunlar, kendi yakınlarından başlayarak, gençliğin eğitim ve öğretiminin sağlanması ve her konuda ehliyetli uzman ve kalifiye elemanların yetiştirilmesi gibi hususlar olabilir. Ayrıca sosyal yardımlaşma kuruluşları gibi gıda, barınma ve sağlık faaliyetlerini gerçekleştirmeyi üstlenen vakıflar vardır. Yine, çeşitli âfet ve savaşlar neticesinde yardım eli uzatılması gereken kişiler bulunmaktadır. İşte bütün bu ve benzeri şahıs, kurum ve kuruluşlara yardımın ön plâna geçirilmesi gerekir; bunların âciliyeti vardır. Herhalde buralara yardımcı olmak nâfile hacdan daha önemlidir. Çünkü, "bir canı kurtaran bütün insanları kurtarmış gibi olur"[139].

İşte, şuurlu bir mü'minin muhakkak Kur'an-ı Kerim'in verdiği ölçüye dikkat etmesi, amel ve ibâdetini öncelik sırasına göre yapması lâzımdır.

Burada şu husûsa da temas etmekte yarar vardır: Hac, gerçekte hem Allâh'a karşı yapılan farz bir ibâdet ve hem de sosyal kaynaşma ve dayanışmaya sebep olan bir ameldir. Hac münâsebetiyle bir araya gelen müslümanların birbirleriyle tanışıp

---

[138] Umre, hac mevsimi dışında, yılın diğer zamanlarında Kâbe'yi ziyâret etmektir. Bkz. **Lisânü'l-Arab**, IV, 604.
[139] Bkz. Mâide, 5/32.

konuşmaları ve yardımlaşma plân ve programlarını çizmeleri gerekir. Aynı inanca sahip olan ve aynı kıbleye yönelen mü'minler, dünyanın muhtelif yerlerinden gelerek, hiçbir yalan ve hîleye başvurmadan, sırf Allah rızâsı için birbirini sevip saymaktadırlar. En azından öyle davranmaları îcâbeder. Milliyetleri, devletleri, renkleri, ırkları ve dilleri ayrı olduğu halde yalnız dinleri (İslâm) bir olduğu için Mukaddes yerde toplanıyorlar; bundan daha anlamlı bir şey olabilir mi? Bu arada insanlığın medâr-ı iftihârı, Allah Rasûlü Hz. Muhammed (S)'in "Ravza-i Mütahhare"sini büyük aşk, vecd ve heyecan içinde ziyârette bulunuyorlar. İşte böyle yüksek duygularla meşbû (dolu) olan müslümanların, mutlaka sürekli ve kalıcı faâliyetlerin içinde olmaları ve ülkelerinin kalkınması için anlaşmalar yapmaları gerekir. Zirâî, ticârî ve iktisâdî konularda bilgi ve proje alışverişinde bulunmaları îcâbeder. Ayrıca tâlim ve terbiyenin lâyıkı ile gerçekleştirilmesi; ilim, teknik ve kültür teâtîsi konularında gerekli yardımlaşmaların sağlanması için ciddî teşebbüslerin yapılması lâzımdır.

İşte Kur'an-ı Kerim'in, "hayırlarda yarışınız"[140] emir ve tavsiyesini, geniş perspektiften değerlendirerek hac görevini îfâ edenler aralarında fazîlet yarışı yapmalı, hem başkalarına yarar sağlamalı, hem de kendileri yararlanmalıdırlar. Bu davranış da Kur'an'ın öngördüğü dengenin sağlanmasında müessir olur; dünya müslümanları arasındaki seviye farkı da böylece asgarîye inebilir.

Hülâsa, İslâm'ın temel şartlarından biri olan hac ibâdeti, Kur'an-ı Kerim'in belirttiği denge göz önünde bulundurularak, aşırılıklardan uzak ve ölçülü olarak îfâ edilmeli, mutlaka Rasûlüllah (S)'ın îtidâlli davranışı örnek alınarak yerine getirilmelidir.

b) Kurban:

Kurban kelimesi lügatte, yaklaşma anlamı taşır[141]. Kurban bayramı günlerinde kesilen kurbanlık hayvana "udhiye" denir[142]. Terim olarak kurban, Allah Taâlâ'ya yaklaşmak maksadıyla, kurban niyetiyle belirli vakitte kesilen özel hayvanın ismidir[143].

Daha önce zekâttan sözederken de belirtildiği gibi, Kur'an-ı Kerim'de insanlar arasındaki sosyal dayanışma ve yardımlaşmaya büyük önem verildiği görülür. Kurban da bu yardımlaşma cümlesinden bir ibâdetir.

---

140 Bkz. Bakara. 2/148; Mâide. 5/48.
141 **Lisânü'l-Arab**. I. 664; **Kâmûs**. 118.
142 **Lisânü'l-Arab**. XIV. 477; **Neylü'l-Evtâr**. V. 116.
143 **el-Fıkhu'l-İslâmî**. III. 594.

Bir müslüman kurban kesmekle yükümlü olması için, onun hür, ergin, akıllı, mukîm ve gücü yeter bir kimse olması gerekir. Kurban kesecek kadar imkân ve paraya sahip olan her müslümanın kurban kesmesi lâzımdır. Henefî mezhebine göre, kurban kesme imkânı olanın bunu yerine getiresi vâcip, diğerlerine göre sünnettir. Kur'an-ı Kerim'de ve onun tefsiri olan hadîs-i şerîflerde kurbanla ilgili hususlar yer almakta ve konu hakkında gerekli bilgiler bulunmaktadır. Şimdi, önce bunlardan bazı örnekler verecek, sonra da kurban kesmenin yararları üzerinde duracağız.

Yüce Allah, lâfız îtibâriyle Kur'an-ı Kerim'in en kısa sûresi olan Kevser Sûresi'nde: "Rabb"in için namaz kıl ve kurban kes"[144] buyurmaktadır. Buradaki "namaz"dan maksat, bayram namazı, "kesmek"ten maksat da kurban bayramı günlerinde kesilen kurbandır[145]. Bir diğer âyette de şöyle buyurulmaktadır: "Kurbanlık develeri de size Allâh'ın (dininin) işâretlerinden yaptık"[146].

Kur'an-ı Kerim'in müfessiri olan Hz. Peygamber (S) de hadîsleri ve tatbikâtı ile kurbanla ilgili âyetleri hizâh etmek üzere şöyle buyurmuşlardır: "Kurban kesiniz. Kuşkusuz bu, babanız İbrâhîm (a.s)'in sünnetidir"[147]. "Kim genişlik ve imkân bulur da kurban kesmezse, bizim namazgâhımıza (musallâ) yaklaşmasın"[148]. Ashabdan Mıhnef b. Süleym (R)'in rivâyet ettiği şu hadîs de bu hususta bir delildir: "Hz. Peygamber (S) ile birlikte oturuyorduk. Onun şöyle dediğini işittim: 'Ey insanlar! Her âile halkına her yıl için bir kurban kesmek gerekir"[149].

Yine Hz. Peygamber'in kurbanla ilgili şöyle bir tatbikâtı nakledilmektedir: Rasûlüllah (S), semiz, boynuzlu ve siyah beyaz iki adet koçu, birini ümmeti nâmına, diğerini de kendisi ve âile fertleri için kesmiştir[150].

İşte bütün bu ve benzeri deliller, kurban kesmenin gerekli olduğunu belirtmektedir[151]. Kurban da, diğer mâlî ibâdetlerde olduğu gibi, nisâba mâlik yani temel ihtiyaçlarından fazla mal ve parası olanlar tarafından kesilir. Bu, Kur'an'ın öngördüğü ölçü ve denge prensibinden kaynaklanır. Çünkü Kur'an, imkân sahibi

---

144 Kevser. 108/2.
145 Bkz. MUKÂTİL b. Süleyman. **Tefsîr,** Süleymâniye/Hamîdiye. no. 1579/58. varak 450 a.; Ebû Mansûr Muhammed el-MÂTURİDÎ. **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne.** Topkapı Sarayı / Medîne. No:180. varak: 808 b.: Mukâtil, burada. "namaz kıl: " dan maksat beş vakit namazdır. der.
146 Hacc, 22/36.
147 İBN MÂCE. **Edâhî**. 3: **Müsned**. II. 368:
148 İBN MÂCE, **Edâhî**, 2: **Müsned**, II. 321: **Neylü'l-Evtâr**. IV, 282 vd.
149 TİRMİZÎ. **Edâhî**. 17: NESÂÎ. Fera', 1: **Müsned**, IV. 215.
150 BUHÂRÎ. **Hacc,** 27. 117. 119: **Neylü'l-Evtâr**. V. 117.
151 Kurban, Henefilere göre vâcip. diğer mezheplere göre müekked sünnettir. Bkz. **el-Fıkhu'l-İslâmî**. III. 596.

olmayan hiçbir kimseyi kalkamayacağı yükün altına sokmaz. Bu sebeple parası olmayan bir müslüman, kurban kesmekle mükellef değildir. Kur'an'ın imkân ve kolaylık ilkesini Hz. Peygamber açıklamış, bu arada kurbanla ilgili teferruatı da yine o îzah etmiştir.

Hali vakti yerinde olanların kurban kesmeleri, fakir ve muhtaçların et yemelerine, beslenmelerine ve netîcede sevinmelerine vesiîle teşkil etmektedir. Bu da zenginle fakir arasında bir yardımlaşmayı gösterir. Zengin; yoksulun ve acın doyurulmasına sebep olur; yoksul da zengine karşı sevgi ve saygı hisleriyle davranmaya yönelir. Aslında muhtacın, zenginin servet ve kazancında hakkı vardır[152].

Kur'an-ı Kerim'de kurban kesmenin gâyesi şöyle açıklanmaktadır: Onların *(kurban edilen develerin) ne etleri ne de kanları Allâh'a ulaşır. Fakat sizden O'na yalnız takvâ ulaşır"*[153]. Demek ki, hedef sırf kurban kesip kan akıtmak değil, Allâh'a karşı takvâlı davranmaktır. Böyle olan kişiye müttekî denir. Daha önce de geçtiği gibi muttekî, Allâh'ın emirlerini tutan, bilinçli, yasaklarından kaçınan mü'min kişi demektir. Emir ve yasaklar, bizzat Allah Taâlâ'ya karşı yapılan ibâdetlerde olduğu gibi, insanlara karşı yerine getirilmesi gereken hususlar da olabilir. Yukarıda meâli verilen âyette, kurban kesmenin gayesinin, Allâh'a saygı ve itâatin ifâdesi olduğu anlaşılmaktadır.

Yüce Allah bir başka âyette şöyle buyurmaktadır: "Allâh'ın adını anın da kurbanları (develeri) boğazlayın... Onlardan yeyin; kanâat eden (fakir) e de, isteyen (fakir) e de yedirin. Allah onları size boyun eğdirdi ki, şükredesiniz"[154].

Bu âyette açıkça görüldüğü gibi, kurban etlerinden hem kesenlerin kendilerinin yemeleri, hem de yoksullara yedirmeleri emir ve tavsiye edilmektedir. Hedef şükür ve takvâ olduğuna göre, müslüman Allâh'ın emrini dinleyecek, yeyip yedirecektir. İşte o zaman hem âilede bir bayram havası eser, çoluk çocuk sevinir, birbirleriyle kaynaşır. Hem de fakir fukura da et yüzü görür, zengin ve durumu iyi olanlara karşı kıskançlık ve intikam duygularından uzak, içten gelen bir sevgi ve saygı ile dostluk ve kardeşlik ortamı oluşur; toplumda bir huzur ve mutluluk belirir.

---

[152] Bkz. Zâriyât. 51/19; Meâric. 70/25.
[153] Hacc. 22/37.
[154] Hacc. 22/36.

Kurban kesip etlerini tasadduk etmek, ne güzel bir davranıştır. Bu sebeple Yüce Allah: "(Ey Muhammed), muhsinleri (ihsan eden, iyi davrananları) müjdele."[155] buyurmaktadır.

İşte kurban etini sırf Allah rızası için muhtaçlara ulaştıran samîmi müslümanın takvâsı O'na ulaşır. Böyle muhsinlere müjde vermesi için Yüce Allah, Peygamber'i Hz. Muhammed (S)'e emir verir. Bu ne yüce ve ne güzel bir mazhariyettir.

Klâsik bir taksime göre, kurban etleri üçe bölünür; üçte biri âile efrâdına yedirilir, üçte biri dost ve komşulara ikram edilir, geri kalan da tasadduk edilir. Şâyet âilenin ihtiyacı fazla ise etin tamamı da evde alıkonabilir. En iyisi duruma göre hareket edilmesidir.

Artık bugün pekçok konuda olduğu gibi, kurban konusunda da şartlar değişmiş ve gelişmiştir. Kurban etlerinin birkaç günde tüketilmesi gerekmemektedir. Soğuk hava depoları yapılmış, derin dondurucular îcâd edilmiş, şoklama yöntemiyle etleri muhâfaza etme imkânı sağlanmıştır.

Ayrıca kıyma olarak saklamak sûretiyle kurban ürünlerinden bir yıl boyu istifâde etmek mümkündür. Böylece hem fakirlerin geçici bir zaman için değil, uzun süre kurban nimetlerinden yararlanması sağlanır, hem de öğrencilerin gıdalarının takviyesi bu yöntemle gerçekleşir.

Hülâsa kurban, sosyal yardımlaşma ve dayanışmada önemli katkısı olan mâlî bir ibâdettir. O sâyede durumu iyi olan ve yeterli servete mâlik bulunanların imkânlarından yoksul ve muhtaç durumdaki insanlar da yararlanmış olur. Neticede de, toplumu teşkil eden fertler arasında kısmen de olsa, maddî denge kurulur, psikolojik ve sıcak bir yakınlaşma doğar.

---

[155] Hacc, 22/36.

H. AHLÂKDA ÖLÇÜ VE DENGE

Ahlâk kelimesi Arapça "hulk: (خُلُق)" kelimesinin çoğuludur. Hulk veya huluk, tabiat, huy seciye vs. mânalarına gelir[156]. Çeşitli tarifleri olmakla birlikte şöyle de tarif edilebilir: "Nefiste yerleşen ve kendisinden fiil ve hareketlerin kolaylıkla yapılabileceği sağlam bir melekedir"[157].

Allâh lafzı Kur'an-ı Kerim'de geçmemekle birlikte, müfredi olan "huluk" kelimesi, biri "âdet"[158], diğeri "ahlâk"[159] anlamında olmak üzere iki yerde geçmektedir. Bunun yanında pek çok âyette îman ve amel ile ilgili hususlar sözkonusu edilirken ahlâkî davranışlara da temas edilmektedir. Bilhassa birr, takvâ, hidâyet, itâat, sırât-ı müstakîm, sıdk, amel-i sâlih, hayır, ma'rûf, ihsan, hasene, istikâmet, ihlâs gibi iyi ve güzel ahlaklılık; isyân, ism, dalâl, fahşâ, münker, bağy, seyyie, hevâ, isrâf, fısk, fücûr, hatîe, zulüm, zenb gibi kötülük ahlâklılık mânasını kapsayan bir çok terimin Kur'an-ı Kerim'de yer aldığı görülmektedir[160]

Hz. Peygamber (S)'in hadîsleri ise, her hususta olduğu gibi ahlâk konusunda da, ilgili âyetlerin mânalarını tefsir etmektedir. Rasûlüllah örnek yaşayışıyla da Kur'an'ın ortaya koyduğu îtidâlin ve dengeli davranışın ne olduğunu bizzat göstermiştir.

Kur'an-ı Kerim'de, insanın akıllı bir varlık olarak yaratıldığı, diğer yaratıklardan üstün kılındığı, her şeyin istifâdesine verildiği (التسخير) belirtilmektedir. Bu sebeple onun sorumlu bir varlık olduğu, başıboş bırakılmadığı açıklanmaktadır. İşte kendisine bir takım imkânlar bahşedilen insanın ahlâkî mâhiyeti ve davranış biçimlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde ısrarla durulmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'in belirttiğine göre, Allah Taâlâ insanı yaratmış, düzenleyip normal ve dengeli bir vücut yapısına kavuşturmuş[161], ona ruh vermiş[162], onu (yaratıp) en

---

[156] Bkz. **Cemheratü'l-Lüğa**. II, 240; **Tehzîbu'l-Lüğa**. VII, 25; **Sıhâh**; IV, 1471; **Müfredât**, 159; **Lisânü'l-Arab**. X. 86: Ahlâk. Fransızca'da "morale" kelimesiyle ifâde edilir. Bkz. **Petit Robert**. 1227; **Petit Larousse,** 673; **Kâmûsu Fransavî**. II, 1223.

[157] **İhyâ**, III. 68; **Târîfât**. 69; **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**. I, 44; CARRA de VAUX, **"Ahlâk"md.,** İslâm Ans. İstanbul 1965. I, 157; Krş. Mehmet AYDIN. **"Ahlâk" md.** T.D.V. İslâm Ans., II. 10; Ali TURGUT, **Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ahlâk Esasları**. İstanbul 1980, 15.

[158] Şuarâ, 26/137.

[159] Kalem, 68/4.

[160] Mustafa ÇAĞIRICI, **İslâm Düşüncesinde Ahlâk**. İstanbul 1989, 5.

[161] İnfitâr. 82/7.

[162] Hicr. 15/29.

güzel biçime sokmuştur[163]. Aklını ve imkânlarını kullanmayanı da "aşağıların aşağısına indirmiştir"[164].

İlk Peygamber olan Hz. Âdem'i mükerrem / değerli bir varlık olarak yaratmış, onu, hükümlerini uygulaması için Kendisi'ne halîfe yapmış, ona tüm eşyânın isimlerini de öğretmiştir[165] Ardından da meleklere: "Âdem'e secde edin" buyurmuş, onlar da secde etmişlerdir[166]. İnsanlığın atasına ve Allah elçisine, değil insanların itâat edip uyması, melekler dahî boyun eğip itâat etmişlerdir. Yüce Allah Âdem oğlunu mükerrem / üstün meziyetlerle donatılmış bir varlık olarak yarattığını belirtmektedir[167]. Bununla birlikte insan, hata ve günahtan tamâmen uzak bir varlık da değildir. Çünkü o, hem iyi iş yapabilecek, hem de kötülüğe kayabilecek bir özelliğe sahip olarak yaratılmıştır. "Allah insanın nefsine fücûrunu da takvâsını da ilhâm etmiş"[168], iyilik ve kötülüğü yapabileceği bir fırsat tanıyarak onu sınamak istemiştir. Böylece kişi, hür olarak dilediğini yapabilsin, sonucunu da görsün. "Nefsini yücelten kazanmış, onu alçaltan da ziyâna uğramış olur"[169].

Kur'an-ı Kerim, bir kişinin olgun ve ideal bir insan olabilmesi için, onun sağlam bir îmana, iyi amele ve güzel ahlâka sahip olmasını esas alır. Bir başka ifâdeyle bu üç temel vasıf, kişinin müslüman olma özelliğinin ayrılmaz nitelikleridir. Bunlardan herhangi biri olmazsa, onun kimliğinde bir eksiklik olur.

Kur'an-ı Kerim'in pek çok âyetinde insanın huzur ve mutluluğunun, ancak sahîh bir îmana sahip olması, inandıklarını uygulaması, güzel ahlâklı, söz ve davranışlarında tutarlı, ölçülü ve dengeli olmasıyla gerçekleşebileceği belirtilmektedir. Güzel ahlâk olmadan bir kişinin değeri ortaya çıkmaz. Bu, bir ağacın meyve vermesi gibidir. Ağaç meyve vermezse, odun veya kereste olmaktan kurtulamaz. İslâm bir ağaca benzetilebilir. Nasıl ki, ağacın kökü, gövdesi, dalları, yaprakları, çiçek ve meyvesi olursa; bir insanın da gerçek anlamda tam bir müslüman olabilmesi için, mutlaka onun

---

[163] Tîn, 95/4.
[164] Tîn, 95/5.
[165] Bakara, 2/30-31.
[166] Bakara, 2/33. Meleklerin Âdem'e secdesi, selâm ve saygı belirten bir secde / eğilmedir; Allâh'a yapılan secde gibi değildir. Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, II, 212.
[167] İsrâ, 17/70.
[168] Şems, 91/8.
[169] Şems, 91/9-10.

sağlam bir îmana, güzel bir amele ve iyi bir ahlâka sahip olması gerekir. İşte âyetler umûmiyetle bu husûsları bir bütünlük içinde ifâde eder[170].

Kur'an-ı Kerim'in esas maksadı, kişinin güzel ahlâk sahibi olmasıdır. Yapılan amellerin, güzel iş ve ibâdetlerin hedefi, insanın, cemiyetin faydalı bir uzvu hâline gelmesidir. Bu vasfı taşıyan insan da güzel ahlâk sahibi bir kimse demektir. Kalbi temiz, rûhu berrak, içi dışı bir, söz ve davranışlarında tutarlı, ölçülü ve dengeli olan kişi, elbette insanlığa yararlı olur. İşte ilâhî bir mesaj olan Kur'an-ı Kerim, böyle ideal nitelikli kişilerin yetişmesini, dolayısıyla huzurlu, ileri, yüksek ve mutlu bir toplum oluşmasını esas gaye edinmiştir. Yüce kitap insanlığın imrenip beğeneceği, izinde gideceği üstün vasıflı zâtı da örnek göstermiştir. Bu zât da, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Muhammed (S)'dir[171]. O Allah Elçisi'nde bizim için güzel bir örnek vardır[172]. Çünkü O, ahlâkî güzelliklerin en üstününü kendisinde bulunduran son Peygamber'dir. Yüce Allah kendisine, "Ey Muhammed! Sen, elbette yüce bir ahlâka sahipsin"[173] diye hitâbetmiştir.

Gerçekte Peygamber'imizin yüce ahlâkı çok geniş ve şümullü anlamlar taşımaktadır[174]. Diğer birçok âyetten, bu âyetin ihtivâ ettiği anlamlar daha iyi anlaşılmaktadır. Bunlara girmeden önce, Rasûlüllâh (S)'a en yakın, kendisini en iyi tanıyanlardan, zevcesi Hz. Âişe (R)'nin, o büyük Peygamber hakkındaki beyânâtını nakletmekte yarar vardır. Hadîs kaynaklarında nakledildiğine göre, bir gün Hz. Âişe'ye sevgili Peygamber'imizin ahlâkının ne olduğu sorulmuştu. Bunun üzerine o, muhatabına "Sen Kur'an'ı okumuyor musun? İşte onun ahlâkı Kur'an ahlâkıdır"[175] demiştir. Buradan da anlaşıldığına göre, Hz. Peygamber'in ahlâkını gerektiği şekilde tanıyıp kavrayabilmek için mutlaka Kur'an-ı Kerîm'i anlayarak okumak lâzımdır.

Allah Taâlâ, Hz. Peygamber'in örnek alınacak bir zât olduğunu şöyle beyan etmektedir: "Andolsun ki, Rasûlüllah'ta sizin için Allâh'a ve âhiret gününe kavuşmayı

---

170 Bkz. Âlü İmrân. 3/103; Mâide 5/15-16; En'âm. 6/155; Yûnus. 10/57 Nahl. 16/189; İsrâ. 17/9. 82; Ankebût. 29/51; Sâd. 38/25; Zümer. 39/23;

171 Bkz. Enbiyâ. 21/106-107.

172 Bkz. Ahzâb. 33/21. Âyetin geniş mânası için bkz. Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed el-MÂVERDÎ. **Tefsîru'l-Mâverdî**. Beyrut 1992. IV. 388.

173 Kalem. 68/4.

174 G.b. için bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb. XXX**. 80. 81; el-BEĞAVÎ. **Meâlimü't-Tenzîl**. Beyrut 1306/1987. IV. 375-376; KÂDÎ İYÂD. **eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkı'l-Mustafâ**. İstanbul 1324/1906. I. 77 vd; BABANZÂDE Ahmed Naim. **İslâm Ahlâkının Esasları**. İstanbul 1963. 73 vd.

175 MÜSLİM. **Salâtü'l-Müsâfirîn,** 18. nr. 746/139.

umanlar ve Allâh'ı çok zikredenler için uyulacak güzel bir örnek vardır"[176] Bu âyette, Hz. Peygamber'de (inanan) insanlar için güzel örnek أسوة حسنة olduğu belirtiliyor. Fakat onun hangi hususlarda örnek alınacağı açıklanmıyor. Bu konu ancak, Kur'an'ın mâna bütünlüğü, âyetin siyâk ve sibâkı (söz gelimi) dikkate alınmak sûretiyle anlaşılabilmektedir.

Kur'an'ın diğer yerlerinde Allâh'a ve Peygamber'e itâat edilmesi emredilmekte,[177] bir âyette de Rasûl'e itâat edenin Allâh'a itâat etmiş olacağı belirtilmektedir[178]. Rasûlüllâh'ın örnekliğinden bahseden âyetten önceki âyetlerde, düşmanlarla yapılan savaş söz konusu edilmekte, müslümanların savaşlarda ve güçlükler karşısında kesinlikle yılgınlık ve gevşeklik göstermemeleri, münâfıklar gibi olmamaları gerektiği hususları yer almaktadır[179]

Bununla birlikte Hz. Peygamber her konuda örnek alınacak bir zâttır. Çünkü o, "Raûf ve Rahîmdir."[180] Çok şefkatli ve pek merhametli bir Peygamberdir.

Bir başka âyette: "Ey inananlar! (Elçi) sizi yaşatacak şeylere çağırdığı zaman Allâh'ın ve Elçisinin çağrısına icâbet edin"[181] buyurulmaktadır. Bu âyette insanın çağırıldığı şey; Kur'an, îman, cihâd, her türlü iyi ve güzel olan hususlardır[182]. Hz. Peygamber, insanlar içinden seçilmiş bir elçidir[183]. O bir insandır; ne bir ilâh, ne de bir melektir[184]. Çünkü ilâh ve melek insana örnek olamaz. Beşere ancak kendi nev'inden bir kişi örnek olabilir. İşte bu bakımdan Hz. Muhammed (S) ideal bir peyamberdir[185]

Hülâsâ Hz. Peygamber, güzel ahlâk örneği bir zattır. Her kesim ve her durumdaki insanın örnek alabileceği evrensel bir peygamberdir.

Hz. Peygamber (S)'in örnek ahlâkı hakkındaki bu kısa açıklamadan sonra şimdi de fert ve toplumun ölçülü ve dengeli bir ahlâkî davranışa sahip olabilmesi için Kur'an-ı Kerim'in bu konu ile ilgili belirttiği hususlar üzerinde duralım: Kur'an'ın ortaya koyduğu ahlâk esaslarını üç kısımda ele alıp değerlendirmek mümkündür. Bunlar, Fert Ahlâkı, Âile Ahlâkı ve Toplum Ahlâkıdır.

---

[176] Ahzâb, 33/21.
[177] Bkz. Âlü İmrân, 3/32, 132; Nisâ. 4059; Mâide. 5/9.
[178] Nisâ, 4/80.
[179] Bkz. Âhzâb, 33/19-20.
[180] Bkz. Tevbe, 9/128.
[181] Enfâl, 8/24.
[182] Bkz. Vehbe ez-ZÜHAYLÎ. **et-Tefsîru'l-Münîr**. Beyrut 1411/1991. IX. 290.
[183] Bkz. Tevbe. 9/128.
[184] Halbuki Yahûdiler. Uzeyr Allâh'ın oğludur" demişler. Hristiyanlar da "Mesîh (İsâ) Allâh'ın oğludur" diye söylemişlerdir. Bkz. Tevbe. 9/30.
[185] Ahmed Hamdi AKSEKİ. **İslâm,** İstanbul 1966. 375 "The Ideal Profet"den naklen.

A. FERT AHLÂKI

1 – Kur'an-ı Kerim'in Ferde Bakışı:

Kur'an-ı Kerim toplumu teşkil eden fertlere büyük önem verir. Onları ölçülü, dengeli, îtidalli ve başkalarıyla iyi geçinen kişiliğe sahip birer insan olabilmeleri için ne gibi özellik ve niteliklerin kendilerinde bulunması gerektiğini belirtir.

Gerçekte insan, hayat mücâdelesinde durumu hassas olan bir varlıktır. Küçükken zayıf ve âciz bir durumda iken, giderek artan güç ve kudretinin yanında, şehvet, gazap ve isyan gibi bir takım husûsiyetleri de bulunan bir yapıya sahiptir.

Kur'an-ı Kerim, insanın ifrat ve tefritten uzak, uyumlu ve tutarlı bir davranış sergileme özelliğine kavuşabilmesi için gerekli telkin ve tavsiyeleri yapmaktadır. Hedefi, insanın duygularının beslenip geliştirilmesi, kötü yanlarının ıslâh edilmesidir. Bunun için onun aklını kullanması[186] ve mes'ûliyetinin farkına varması[187] gerekir. Çünkü o başıboş yaratılmamıştır[188]. Kur'an-ı Kerim, kişiyi doğru, uygun yöntem ve davranışlara yönelterek hem kendisine, hem de topluma karşı görevlerini lâyıkıyla yapabilecek üstün ahlâka ulaştırmayı amaçlamaktadır[189]

Fertleri olgun nitelik ve güzel hasletlerle mücehhez olmayan bir toplumun sağlam, düzenli ve dengeli bir toplum olması mümkün değildir. Ancak güzel ahlâk benliğinde yer eden, nefis muhâsebesi yapabilen, hatta kendisini eleştirmede otokritiğe yükselen, başkalarının imreneceği ve örnek alabileceği bir seviyeye ulaşan kişilerden teşekkül eden bir cemiyetin kalkınıp güçlenmesi, huzur ve mutluluğa kavuşması mümkündür. Bu sebeple Kur'an, ictimâî duruma verdiği önem ölçüsünde, fert varlığına da büyük kıymet verir.

Âyetlerin emir, nehiy, teşvik ve sakındırma bakımından ferde yönelik, kâide, telkin ve tevcihleri oldukça çoktur. Çünkü, bütün bir ictimâî yapı ancak fertlerle ayakta durur ve yücelir veya yıkılıp yok olur[190].

İnsan akıllı bir varlık olarak her şeyi kendi emrine alabilir ve irâdesiyle kâinâttan yararlanabilir. Konuşması, idrâk ve anlaması akılla gerçekleşir. Akıl insana şerefi ve yükselmeyi kazandırırken, iyilik ve kötülüğün ayırımını yapmakta, şehvet ve gazap kuvvetlerini kontrol etmekte ve frenlemektedir. Böylece insan, davranışlarının

---

186 Bkz. Bakara. 2/44.
187 Bkz. Nahl. 16/56; Enbiyâ. 21/23.
188 Bkz. Kıyâme. 75/36.
189 Bkz. İsrâ. 17/9.
190 Bkz. Muhammed İzzet DERVEZE. **ed-Düstûru'l-Kur'ânî fî Şüûnî'l-Hayât**. Mısır 1386/1966. II, 21.

sonucunu düşünür, işin başlangıcında ona göre davranır. İlim, edep ve başkalarına her çeşit iyilik, aklın fazîletini; hîle, gösteriş, aldatma, haset ve kötülük, aklın rezîletini ortaya koyan hususlardır[191].

Kur'an-ı Kerim, kişinin aklını iyi kullanmasını, şahsiyetini geliştirmesini ve topluma yararlı bir unsur hâline gelmesini hedef alır. Bir âyette şöyle buyurulur: "Ey îman edenler! Siz kendinize bakın. Siz doğru yolda *olduğunuz takdirde, sapan kimse size zarar vermez*"[192].

Bir kişinin toplumda iyi bir fert olarak yerini alabilmesi için, onun, kötü cereyanlardan etkilenmeyecek şekilde yetiştirilmesi gerekir. Bu da aklını iyi kullanması ve nefsine hâkim olacak bir duruma gelmesiyle gerçekleşir. Fert, hem kendisine karşı görevlerini gereği gibi yapmak, hem de idâresi altındakilere karşı yapmakla mükellef olduğu şeyleri eksiksiz îfâ etmek mecbûriyetindedir. Kurtuluşun ve toplum halinde doğruya ulaşmanın tahakkuku, ferdin kurtuluşuna ve doğru yolu buluşuna bağlıdır. Hidâyete eren, dengeli ve tutarlı davranışlar içinde olan fertlerden meydana gelen toplum, ancak doğru çizgide olabilir[193].

Kur'an-ı Kerim, ferdin görevlerinin neler olduğunu ve kısımlarını belirtmekte, gerekli tarif ve *tahlillerle konuyu vuzûha kavuşturmaktadır*. Ahlâkın bağlı bulunduğu esasların ve husûsiyetlerin belirlenmesi iyi ve kötü amelin sebep ve sonuçları gibi meselelerde ferdin durumunu ortaya koymaktadır[194]. Şimdi ferdin görevleri ile ilgili hususları belirtmeye çalışalım:

2. Ferdin Görevleri:

a) Bedenî Görevleri:

Kur'an-ı Kerim ferdin bedeninin geliştirilip korunmasına büyük önem verir. Çünkü insan, beden ve ruhtan müteşekkil bir varlıktır. Sağlam bir beden olmadan tek başına rûhun bir değeri yoktur. Kişinin üzerinde hem bedeninin hem de rûhunun hakkı vardır[195] Bedenin hakları vücûdun ve organların özenle korunması ve geliştirilmesidir. *Bunun gerçekleşmesi için de insanın bütün hayatının* ölçülü ve dengeli bir şekilde

---

[191] Bkz. Muhyiddîn İBN ARABÎ. **Kitâbü'l-Ahlâk**. Mısır Tsz., 13.

[192] Mâide. 5/105.

[193] G.b. için bkz. **Hak Dini**. II. 1825-1826; Ömer DUMLU. **Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi**. Ankara 1992. 79 vd.

[194] Bkz. Bakara, 2/177; En'âm. 6/151; Ra'd. 13/20-25; Mü'minûn, 23/1-17; Furkân. 25/63-76; Nahl, 16/90, 97; İsrâ. 17/23-39; Şûrâ, 42/36-43; Meâric. 70/19-35.

[195] Bkz. **Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları**. 74; Kış. Muhammed el-GAZÂLÎ. **Huluku'l-Müslim**. Kuveyt 1390/1970, 6 vd; Muhammed Abdullah DRAZ. **İslâm Hakkında Bazı Görüşler**. Terc. Ali ÖZEK. İstanbul 1977. 111 vd.

olması lâzımdır. Evvelâ, en çok muhtaç olduğu ve her an teneffüs ettiği hava temiz olmalıdır. İçtiği su da kireç oranının normal standardın üzerine çıkmamalı, kesinlikle her türlü pislikten ve mikroplardan uzak, arı ve duru bir durumda bulunmalıdır. Vücudun aldığı gıdalardan da temiz[196], yeterli ve dengeli bir beslenme sağlaması îcâbeder. Mutlaka sun'î, ölçüsüz ve dengesiz beslenmeye sebep olacak gıdalardan kaçınmak lâzımdır. Bugün birçok hastalıkların meydana gelmesinde dengesiz beslenmenin ve aşırı yemenin büyük tesiri vardır. Demek ki kişi, önce kendine iyi bakacak ve nefsine hâkim olacaktır[197]. Yeyip içecek ama kesinlikle israf etmeyecektir[198]. İnsan gıda rejimini belki kendisi gerektiği tarzda bilemeyebilir. Bunun için gıda ve diyet uzmanlarından kendisiyle ilgili husûsu sorup öğrenmesi gerekir. Çünkü Kur'an'da "Şâyet bilmiyorsanız zikir (ilim) ehline sorunuz"[199] buyurulmaktadır. Bir insanın her şeyi bilmesi mümkün değildir. Bilhassa uzmanlık çağı olan zamanımızda herkesin birbirinden yararlanma zarûreti vardır. Müslüman da gıda ve beslenme konusunda sağlık kuruluşlarının çalışmalarından muhakkak yararlanmalı, Allâh'ın emânet olarak verdiği vücut ve organların dâima yararlı birer uzuv olarak devamını sağlamalıdır[200].

Ayrıca uyku da bedenin sağlıklı kalmasında çok önemlidir. Yorulan vücûdun dinlenmesi ve yeterli ölçüde uykusunu alması lâzımdır. Allah Taâlâ, "Uykunuzu size bir dinlenme yaptık"[201] buyurmaktadır. Uykunun hedefi bedenlerin rahat ettirilmesi ve dinlendirilmesidir[202]. Bir insanın gece sabaha kadar bazı şeylerle uğraşması, yeterince uyumaması Kur'an'ın bu îkâzına aykırıdır. Uykusunu alamamış, dolayısıyla dinlenememiş bir kişi, görevlerini istenildiği şekilde yapamaz. Çünkü o kişi, vücûdunda yorgunluk, bitkinlik ve zihninde dalgınlık hisseder. Onun zinde, güçlü ve aktif bir insan olabilmesi için mutlaka yeter derecede uyumalıdır. Zihnî fâaliyetlerin verimli olabilmesi için de muhakkak bedenin sıhhatli olması zarûreti vardır. Bir atasözünde de belirtildiği gibi, "Sağlam kafa sağlam vücutta bulunur".

Bedenin sağlam kalabilmesi için kişinin, her türlü zararlı yiyecek ve içeceklerden, kötü alışkanlıklardan uzak olması şarttır. Kur'an'da şöyle

---

[196] Bkz. Bakara. 2/57. 172. 188; Enfâl. 8/69; Tâhâ. 20/81; Mü'minûn. 23/51; Sebe'. 34/15.
[197] Bkz. Mâide. 5/105.
[198] Bkz. Araf. 7/31.
[199] Nahl. 16/43.
[200] G.b. için bkz. İbrahim Âgah ÇUBUKÇU. **İslâm'da Ahlâk ve Manevi Vazifeler**. Ankara Tsz. 62.
[201] Nebe' 78/9.
[202] G.b. için bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**. XXXI. 7; **Hak Dini**. VII. 5533-5536.

buyurulmaktadır: "Ey îman edenler! İçki, kumar, dikili taşlar (putlar), fal ve şans okları, hepsi şeytanın işi olan birer pisliktir. Onun için bunlardan sakının. Böylece kurtulursunuz"[203]. Rakı, şarap ve viski gibi içkiler vücûda zararlı olduğu gibi, sigara eroin vb. kullanma gibi kötü alışkanlıklar da vücûda aynı şekilde zararlıdır. Artık bugün sigaranın bir çok hastalıklara sebep olduğu, hatta insanın kansere yakalanmasında önemli rolü bulunduğu bir gerçektir.

Hülâsa Kur'an-ı Kerim, kişinin bedenini her türlü tehlikeden koruması[204], sağlıklı bir vücûda sahip bulunması, dengeyi bozmaması, sonuçta da herkese yararlı bir unsur olmasını hedef alır.

b) Rûhî Görevleri:

Kur'an-ı Kerim, kişinin maddî varlığına ait görevlerini belirttiği gibi, mânevî varlığı olan rûha mahsus vazifelerinin neler olduğunu da ortaya koymuştur. İnsanın iç âlemi nefs, rûh, kalp ve şuur gibi tâbirlerle belirtilmiştir. Bunların ıslâh edilip geliştirilmesiyle ilgili hususlar Kur'an'da geniş olarak yer almaktadır. Bunlar duruma göre, ayrı ayrı münâsebetlerle söz konusu edilmektedir. Kur'an hem ferdî vicdanı, hem de ictimâî vicdanı terbiye eder. Hükümde acelecilikten sakındırma, gıybeti ve fuhşu kötüleme, kibirden uzaklaştırma ile ilgili âyetlerde bu yöntem görülmektedir[205].

Kişinin rûha ait görevlerini doğru ve yeterli ölçüde yerine getirebilmesi, onun nefsini tanıması ve rûhî yönünü iyi bilmesine bağlıdır. Çünkü Rabb'i tanımak için, nefsi tanımak îcâbeder[206]. Kur'an'ı Kerim'de nefsi tanıma metodu da gösterilmiştir: "Biz onlara ufuklarda ve nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz ki, o (Kur'an'ın) gerçek olduğu kendilerine açıkça belli olsun"[207]. Bu âyetteki "ufuklar" kelimesinden, insanı çevreleyen dış âlemi, "kendi nefisleri" tabirinden de çeşitli anlamları yanında, insanın iç dünyasını da anlamak mümkündür[208].

Kişinin olaylar karşısındaki tutum ve davranışının nasıl olduğunu, Kur'an-ı Kerim açıkça ortaya koymaktadır. "İnsana bir darlık dokunduğunda, yanı üzere yatarken yahut otururken, ya da ayakta Biz'e yalvarır; ama Biz onun darlığını

---

203 Mâide, 5/90.
204 Bkz. Bakara, 2/195.
205 Bkz. Muhammed Abdullah DRAZ, **La Moralle Du Koran**, Paris 1951, 553 vd.
206 Bkz. GAZÂLÎ, **Kimyâyı Saâdet**, Terc. Hakkı ŞENKON, Ankara 1963, 12, 26, 56 vd.
207 Fussilet, 41/53.
208 Bkz. **Mefâtihu'l-Ğayb**, XXVII, 139; **Hak Dini**, V, 4216; Süleyman ATEŞ, **Kur'an-ı Kerim' ve Yüce Meâli**, İstanbul Tsz., 481.

kaldırınca, sanki kendisine dokunan bir darlıktan dolayı Biz'e hiç yalvarmamış gibi davranır. İşte aşırı gidenlere, yaptıkları iş böylesine süslü gösterilmiştir"[209].

Kişiliği tam olarak gelişmemiş insan, sıkıntıdan kurtulunca, Allâh'ın âyetlerine dil uzatmaya, Peygamber'e tuzak kurmaya yönelir. Düşünce ufku dar ve karakteri değişken olan kişi, meselâ bir deniz yolculuğunda gemide rahat bir yolculuk yaparken, kendisini saran, hayatını tehlikeye sokan fırtına ve dalgalar karşısında samîmî bir dua ile Allâh'a yalvarır. Ama fırtına dinip de dalgalardan kurtularak sâhile çıktığında, yine azgınlık, haksızlık ve aşırılıklarına devam eder[210]. İyiliğin karşılığı verildiği halde, kötülüğün cezasının hemen verilmeyişinin esprisini anlamayan insan, azgınlık ve haksızlığını sürdürür. Aslında kendisine verilen bu mühlet, onun intibâha gelip kendisini ıslah etmesi içindir[211]. Çünkü Allâh, imhâl eder (süre tanır) ihmâl etmez.

İnsan, hareketlerini kontrol edemediğinden dolayı kötü davranış içinde olsa bile, kendisinin iyilerle aynı muâmeleye tâbî tutulacağını zanneder. Halbuki Allah, bunun böyle olmayacağını belirtmektedir[212].

Rûhen gelişmemiş insan, körü körüne tartışmaya girer; doğru ve gerçek olan sözleri değil, boş ve eğlenceli sözlerle meşgul olur ve başkalarını buna yönlendirmeye çalışır[213].

İnsana mal, para ve çocuklar dünya hayatının süsü gösterilmiştir[214]. Bunlar meşrû bir ölçü içinde olursa iyidir; süsleyen Allah'tır. Fakat gayr-ı meşrû yolla kazanılıp idâre ediliyorsa kötüdür; süsleyen şeytandır[215]. Bunların yanında, takvâ sahibi olanların daha değerli ve ebedî âlemde mükâfatlandırılacakları belirtilmektedir[216]. Önemli olan madde ve mânada ölçü ve dengenin sağlanması; hem servet ve maddî gücün elde edilmesi, hem de ebedî âleme hazırlık için kalıcı iş ve ibâdetlerin yapılmasıdır.

Kur'an-ı Kerim, istek ve arzuları bitmeyen, huzursuzluk yapan insanın durumunu şöyle anlatmaktadır: "Doğrusu insan, hırslı (ve huysuz) yaratılmıştır.

---

209 Yûnus. 10/12.
210 Bkz. Yûnus. 10/21-23.
211 Yûnus. 10-11.
212 Bkz. Câsiye. 45/21.
213 Bkz. Kehf. 18/54; Lokmân. 31/6-7.
214 Bkz. Âlü İmrân. 3/14; Kehf. 18/43.
215 Bkz. ŞEVKÂNÎ. **Tefsir**. I. 323.
216 Bkz. Âlü İmrân. 3/15.

Kendisine kötülük dokundumu sızlanır. Hayır dokunduğunda da yardım etmez (cimrilik eder)"[217]

ba. Rûhu Güçlendirme:

Hâdiseler karşısında iyi ve kötü temâyüllerini tanıdığımız insanın, rûhen gelişmesi ve güçlenmesi gerekir. Çünkü insanda kişilik ve güzel ahlâk hemen oluşuveren bir şey değildir. Uzun merhalelerden geçtikten sonra teşekkül eder. Tekrarlanan bir takım tecrübe ve temrinlerle temin edilir. İslâm ferdin şahsiyetine büyük önem verir, onun ahlâkî meziyetler kazanması husûsunda gerekli bilgilerle donatılmasını sağlar. Nefsin ve şehevî duyguların ölçüsüz ve aşırı isteklerine karşı bir takım sınırlar koyarak kişiyi ıslah eder. İbâdetleri rûhu ve kötülüklerden arındırıcı ve güçlendirici sâlih ameller olarak değerlendirir.

Rûhun güçlendirilmesi, onun fazîletlerle donatılması ve rezîletlerden kaçındırılması ile gerçekleşir. Zira fazîlet, rûhî kuvvetlerin îtidalli ve dengeli durumunu yansıtan hikmet, şecâat, iffet ve adâletin, dolayısıyla güzel ahlâkın kişide mevcûdiyetini gösteren bir keyfiyettir[218]. Rezîlet ise, rûhî kuvvetlerin aşırı tarafları olan cehâlet, cebânet/korkaklık, fücûr ve zulümdür[219].

Rûhun fazîletlerle donatılması ve geliştirilerek korunabilmesi için şunların yapılması gerekir:

1 – Kötülerden uzak durma, iyilerle görüşme ve ilgiyi sürdürme,

2 – Rûhun fikrî ve ilmî yönden sürekli beslenmesi ve boş bırakılmaması,

3 – Kötülüğün zararlarını canlı bir şekilde anlatacak, ondan uzak tutacak güçte etkili kimselerle temasın sağlanması.

Kur'an-ı Kerim, insanın fazîletlerle bezenip rezîletlerden uzak kalması için onun iki yönünü dikkate alır[220]:

1 – Doğruya yönelen, hayra ve iyiliğe koşan müspet sonuç elde etmekten sevinen, kötülükten üzüntü duyan yönü. Bu yönü ile nefis, insan oluşunun, isyan ve itâatının, yüksek vasıfta yaratılışının şuurundadır[221].

---

[217] Bkz. Meâric. 70/19-21: İnsanın hırslı ve huysuz yaratılışı, onun hür irâdesiyle böyle davranacağını Allah ezelde bildiği içindir.

[218] Bkz. Meâric. 70/19-21: İnsanın hırslı ve huysuz yaratılışı, onun hür irâdesiyle böyle davranacağını Allah ezelde bildiği içindir.

[219] **Tasvir-i Ahlâk**. 156; **Ahlâk-ı Alâî**. I. 63; **Ahlâk Esasları**. 80.

[220] **Ahlâk-ı Hamîde**. 13-79; **Ahlâk Esasları**. 81.

[221] Bkz. Âlü İmrân. 3/115; Kıyâme. 75/2; Fecr. 89/27-28; Şems. 91/7-9; Tîn. 95/4;

2 – Doğru yoldan sapan, kötü şeyi iyi gösteren tarafı. Bu nevî bir nefis, zarar ve kârı farketmez, aşırılıktan ve mânevî îtibarını yitirmekten kaygı duymaz[222].

Ruh yapısı ve huyu bu tarzda olan insanın kendisini koruması gerekir. Çünkü o, her şeyi sorumsuzca yapmaya salâhiyetli değildir; yaptıklarından mes'üldür. Kur'an-ı Kerim'de insan, kendisini tehlikeden koruması için şöyle uyarılmaktadır: "Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. Her türlü davranışlarınızda dürüst olun, iyilik edin."[223], "Herhangi bir sebeple kendinizi öldürmeyin"[224].

Bu âyetlerde kişinin iyiliğe yöneldiği takdirde denge kurabileceği, îtidalli bir davranış sergilediği zaman normal olarak yaşayabileceği gibi hususlara işâret edilmektedir. Yine Kur'an'da insanın ruh yönünü güçlendirmek ve doğruya yönlendirek için emir ve tavsiyede bulunulurken, bunlara uymayanların ve şeytanın yolunu izleyenlerin uğrayacakları zarar ve kayıplar belirtilmekte, gizli ve açık işlenen suç ve günahtan kaçınılması gerektiği bilhassa vurgulanmaktadır[225].

Rûhun ıslah edilip yüceltilmesi için gereken tedbirleri almadan, nefsi temize çıkarma imkânı yoktur. Üstelik bu konudaki vurdumduymazlık ve tedbirsizlik zulümdür. Nefislerine zulmedenler ise, kendilerini harcamış olurlar ve onların yeri de ne yazık ki cehennemdir[226].

bb. Faydalı Duyguları Geliştirme:

Rûhun güçlendirilmesi ve ondaki faydalı duyguların geliştirilebilmesi için, mutlaka zararlı duyguların terkedilmesi îcabeder. İnsan davranışlarında etkili olan ruh kuvvetleri üçtür: Akıl ve temyîz kuvveti, gazap kuvveti ve şehvet kuvveti.

Bunlardan aklın normali hikmet, aşırısı cerbeze ve sefeh/bayağılık ve taşkınlık, azı ğabâvet/aptallıktır. Gazabın normali şecâat, aşırısı tehevvür/hiddet ve şiddet, azı cübn/korkaklıktır. Şehvetin normali iffet, aşırısı fücûr/taşkınlık, sapıklık; azı cümûd/durgunluktur. Aklın normal oluşunu ve dengesini gösteren hikmetle şu hususlar gerçekleşir: Zihnin açıklık ve berraklığı, iyi anlama ve kavrama, zekâ, doğru tasavvur ve araştırma, kolay öğrenme, hıfzetme ve akılda tutma, öğrenilenleri ifâde edebilme[227].

---

[222] Bkz. Âraf. 7/146; Tevbe. 9/115; Yûsuf. 12/53; Şems. 91/10; Tîn. 95/5.
[223] Bakara. 2/195.
[224] Nisâ. 4/29.
[225] Bkz. Nisâ. 4/119; En'âm. 6/120; Rûm. 30/30-31.
[226] Bkz. Nisâ. 4/97.
[227] **Ahlâk-ı Hamîde**. 25-26; **Ahlâk Esasları**. 82.

Gazap kuvvetinin îtidal ölçüsü kabul edilen şecâat, şu kısımları içine alır: Nefse karşı büyüklük ve aldırış etmeme, sabır, hilim, sükûnet, hayır ve iyilikte yarış, hamiyyet/din ve moral değerleri koruma ve rikkat/nezâket. Şehvet kuvvetinin dengede tutulmasıyla iffet duygusunun geliştirilen diğer kısımları da şunlardır: Hayâ, sabır, sükûn, nezâhet, kanâat, vakar, rıfk, verâ, şehâ ve intizam[228]

Rûhî kuvvetin dengeli tezâhürleri olan hikmet, şecâat ve iffetin yanında adâletin de bulunması gerekir. Rûhu güçlendiren fazîletlerden birisi olan adâlet, şu kavramlarla ilgilidir: Sadâkat, yardımlaşmada ittifak, vefa, muhabbet, sıla-i rahim, yakınlarla ilişki, şefkat, ıslah, ibâdet, rıza, teslimiyet ve tevekkül.

Yukarıda tasnifi yapılan ve çeşitli kısımlara ayrılan ahlâkî vasıflar burada ayrı ayrı izah edilmeyecektir. Yalnız bazı hususlara temas edilerek, ferdin ahlâkî davranışlarında dikkat etmesi îcâbeden noktalar kısaca belirtilmeye çalışılacaktır.

Bir insan başkalarıyla olan münâsebetlerinde ölçülü ve dengeli olmak mecbûriyetindedir. Bir başka ifâdeyle, Hz. Peygamber gibi âdil ve aynı zamanda îtidal sahibi bir zat olmak durumundadır. Bütün söz ve davranışlarında orta yolu izlemelidir. Buradaki orta yoldan maksat, iyiden aşağı olan orta değil, en mükemmel ve en ideal olan yoldur. Güzel ahlâk sahibi bir kişi, ifrat ve tefritten uzak, dengeli ve her haliyle herkese yararlı olan insan demektir. Bazı yönlerde aşırı gidip de öbür tarafları ihmal eden kimse, tam olarak güzel bir ahlâka sahip sayılmaz.

Bir fert hem şecâat ve cesâret sahibi, hem de hilim, merhamet ve sabır sıfatlarıyla muttasıf olmalıdır. Bu meziyetlerin yerine göre kullanılması îcabeder. Şecâat gösterilecek yerde hilim ve sabır, sabredilecek yerde de öfkeyle hareket edilerek cesâret gösterisi yapılması dengesizliktir. Merhametli olmakla birlikte yerine göre şiddetli ve güçlü davranmak da gerekir. Bir âyette şöyle buyurulmaktadır: "Muhammed Allâh'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükûa varırken, secde ederken görürsün. Onlar Allah'tan lütuf ve rızâ isterler"[229].

Burada da görüldüğü gibi, şahsiyetli kişilerin düşmana karşı son derece şiddetli davranmaları, onlarla mücâdelesinde gevşeklik göstermemeleri gerekir. İşte şecâat ve cesâretin yeri ve zamanı böyle anlardır. Can, nâmus ve malın korunması için, insanların her türlü ferâğat ve fedâkârlığa katlanabilecek irâde gücüne sahip olmaları îcabeder.

---

[228] **Ahlâk Esasları**, 83.
[229] Feth, 48/29.

Yerine göre kendi canlarını tehlikeye atarak, mazlumların hak ve hürriyetlerini koruyacak bir seviyeye ulaşmaları lâzımdır[230].

Yine inançlı insanların, Allâh'a karşı kulluk görevlerini yerine getirmeleri yanında, kendi aralarında son derece merhametli, halim selim olmaları gerekir. Bilhassa, âciz, zayıf ve korunmaya muhtaç olan kişileri koruyup kollamaları başta gelen vecîbeleridir. Yoksa birlik bozulur, çekişme başlar, kuvvet gider[231]; düşmanın saldırmasına karşı caydırıcı güç azalır veya yok olur. Hülâsa insan, kendisinde bulunan meziyetleri ancak yerinde kullandığı takdirde güzel ahlâka sahip ölçülü ve dengeli bir kişi olur.

B. TOPLUM AHLÂKI:

Her insanın bir şahsî ve ferdî, bir de ictimâî durumu vardır. İnsanoğlu toplum halinde yaşamak zorunda olan bir varlıktır. Bu sebeple fertlerin topluma karşı bir takım görev ve sorumluluklarının olması gerekir.

Fert ve toplum arasında çok sıkı ve yakın bir münâsebet vardır. Gerçekte toplumdan ayrı ve güzel ahlâkla bütünleşmiş örnek bir kişi tasavvur edilemez[232]. İnsan bir yönden ferdî haslet ve karakteriyle şahsîlik arzederken, diğer yönden yalnız başına yaşaması ve ihtiyaçlarını karşılaması mümkün olmayan bir varlıktır. Çünkü toplum ferdin kendi başına yapamayacağı şeyleri yapar. Hastalık ve ölüm gibi olaylarda kişi başkasına muhtaçtır.

Kur'an-ı Kerim, bir taraftan insanın şahsına yer verip onun Allâh'ın hükümlerini yeryüzünde uygulayacak kişi (halîfe) olduğunu belirtirken[233], öbür yandan da toplum hayatının önemine ve gereğine değinerek ahlâklı ve ideal bir toplumun nasıl teşekkül ettirilebileceğinin metotlarını beyan eder.

Kur'an toplumu; ümmet, şa'b, kavim, kabîle, soy gibi cemiyet kavramını oluşturan hususları belirterek açıklar. Aslında insanlar tek bir ümmet iken, sonradan anlayış ve inanç ayrılığı sebebiyle birbirlerine ters düşmüşlerdir[234]. İnsanların milletlere

---

[230] G.b. için bkz. Mehmet DEMİRCİ. "**Zâhidlik Nedir, Dünya-Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur?**" D.E.Ü İlâhiyat Fak. Derg. İzmir 1987. sayı IV. 105 vd.; Krş. Ömer Lütfi BARKAN. **"İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler"**. Vakıflar Derg. Ankara 1942. sayı II. 279 vd.; Osman ESKİCİOĞLU. **İslâm Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları**. İzmir 1986. 286 vd.

[231] Bkz. Enfâl. 8/46.

[232] **Kur'an-ı Kerim'e Göre Ahlâk Esasları**. 148 vd.

[233] En'âm. 6/165; Ârâf. 7/10; Hûd. 11/61.

[234] Bkz. Bakara. 2/213; Yûnus. 10/19.

ve kabîlelere ayrılması, onların birbirlerini tanımaları[235] saygılı davranmaları ve birbirlerinden yararlanıp huzurlu bir hayat sürmeleri içindir; renk, dil ve bölge farkı gözeterek düşmanlık yapmaları için değildir.

Kur'an-ı Kerim, toplum hayatına büyük önem vermektedir. Birliğin sağlanması, kesinlikle ayrılığa meydan verilmemesi ve toplum ahlâkının temini, onun başta gelen prensiplerindendir. Nitekim, şöyle buyurulmaktadır: "Hepiniz, toptan Allâh'ın ipine sarılın, ayrılmayın." ve "Sizden hayra çağıran, doğruluğu emreden ve kötülükten yasaklayan bir cemâat bulunsun"[236] "Hayırlı işlerde birbirinizle yarışın. Nerede olursanız olun, Allah sizi bir araya toplar"[237]

Bu âyetlerden anlaşıldığına göre, Allâh Taâlâ, insanların kendi başlarına ayrı ayrı değil, birlikte ve cemiyet halinde yaşamalarını emir ve tavsiye etmektedir. Tarih boyunca, buna riayet edenler hayatlarını devam ettirebilmiş ve başarıya ulaşmışlardır. Ayrılığa düşenler zayıflamış ve yıkılıp yok olmuşlardır.

Kur'an'ın hedef aldığı toplum, şûrâya önem veren[238], iş ve güç birliği şuurunu geliştiren bir toplumdur. İbâdetlerde ve özellikle namazlarda cemâat şuûru hâkimdir. Fâtiha Sûresi'nde: "Ancak Sana kulluk eder ve ancak Senden yardım dileriz"[239] niyâzında bulunuyoruz. Allâh'a dua ederken "ben" değil, "biz" diyoruz. Burada cemâtın fazîletine ve Allah'dan yardım dilerken birlikte hareket edilmesi gerektiğine dikkat çekme vardır[240]. Fertte ictimâî ruh teşekkül etmelidir. Nefisten kibir ve bencillik kalkarsa cemâat sahası genişler. Bu genişlik âileden başlar, büyük devlete kadar gider. Kötü duyguların yerini sevgi, alçak gönüllülük, merhamet, sabır, sebât ve tehammül alır[241].

Kur'an'da yine toplumun iyi ahlâk ölçüleri içinde dengeli ve tutarlı bir tarzda gelişimi için gerekli teşvik ve tavsiyelerde bulunulmuştur. Eğer bu durum devam ederse İlâhî lütuf ve ihsanın esirgenmeyeceği, fakat nankörlük edilirse toplumun yapısının

---

[235] Hucurât, 49/13; Krş. Bakara, 2/143; Âlü İmrân, 3/110.
[236] Âlü İmrân, 3/103-104.
[237] Bakara, 2/148.
[238] Şûrâ, 42/38.
[239] Fâtiha, 1/5.
[240] Bkz. Abdullah DRAZ, **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru**, Terc. Sâlih AKDEMİR, Mim Yayınları, 1983, 110; Muhammed Alı es-SÂBÛNÎ, **Safvetü't-Tefâsîr**, İstanbul 1987, I, 27.
[241] Bkz. **Hak Dini**, I, 110-112.

değiştirileceği bildirilmektedir. Kur'an'da bu husus şöyle açıklanmaktadır: "Bir millet kendi durumlarını değiştirmedikçe Allah da onların durumlarını değiştirmez"[242].

Bir başka âyette de Allâh Taâlâ, şâyet bir kavim kendilerine verilen Kitap, hüküm ve peygamberliği inkâr ederse, bunları inkâr etmeyecek ve koruyacak bir toplumu vekil edeceğini belirtmektedir[243].

Demek ki, ancak îmana sarılan ve şükreden toplum, güven ve hidâyete mazhar olacaktır[244]. İnancı sağlam olmayan, verdiği sözde durmayan, kendisine verilen nimetlerin değerini bilmeyen bir toplumun varlığını sürdürebilmesi mümkün değildir. Kur'an-ı Kerim toplumun fertlerini kardeş diye vasfetmektedir: "Mü'minler ancak kardeştirler. Kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki, size merhamet etsin"[245].

Bu âyette belirtilen kardeşlik îmandaki kardeşliktir. İnanç birliği olan insanların birbirlerine karşı son derece dikkatli ve saygılı davranmaları gerekir. Hiç kimsenin kimseye karşı haksızlık etmesi, aradaki kardeşlik bağlarını bozması düşünülemez. Birbirine kardeş gözüyle bakan, bütün söz ve davranışlarında samîmi ve yapıcı olan fertlerden meydana gelen bir toplum da elbette huzurlu ve mutlu bir toplum olur.

Müspet ve yapıcı davranma yalnız mü'minlere karşı olan bir husus değildir. Kur'an-ı Kerim mü'minlerin, inanmayan ve fakat saldırmayanlara karşı da adâletli davranmalarını ve iyilikte bulunmalarını tavsiye eder. Çünkü böylece Allah, onlarla mü'minler arasında bir sevgi meydana getirir[246]. Yine Kur'anda bir müslümanın, düşmanına bile iyi davranması emredilmekte, bunu gerçekleştirdiği takdirde arada samîmi dostluğun meydana geleceği belirtilmektedir[247]

Bunlardan da anlaşılıyor ki Kur'an-ı Kerim, mü'minlerin, yalnız kendi dininden olanlara karşı değil, bütün insanlara karşı ölçülü ve eşit davranmaları prensibini getiriyor. Güzel ahlâkın gereği de budur. Âlemlere rahmet olarak gönderilen

---

242 Enfâl, 8/53; Ra'd, 13/11.
243 Bkz. En'âm, 6/89.
244 Bkz. **Hak Dini**, III, 1973.
245 Hucurât, 49/10.
246 Bkz. Mümtehine, 60/7-8.
247 Bkz. Fussilet, 41/34. Âyetin geniş mânası için bkz. **Câmiu'l-Beyân**, XXIV, 117-119; **Mefâtihu'l-Ğayb**, XVII, 124-127; Ebû Abdillah Muhammed b. ahmed el-KURTUBÎ, **el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut 1966, XV, 362; Nizâmüddîn el-Hasen b. Muhammed en-NÎSÂBÛRÎ, **Ğarâibü'l-Kur'an ve Rağâibü'l-Fürkân**, Mısır 1388/1968, XXV, 9-10; Muhammed b. Ahmed (İBN CÜZEYY), **et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl**, Kahire Tsz, IV, 24; Ebü'l-Âlâ MEVDUDÎ, **Tefhîmü'l-Kur'an**, Terc. Komisyon, Kur'an'ın Anlamı ve Tefsiri, İstanbul 1987, V, 186-187; **Mîzân**, XVII, 391-392.

Hz. Peygamber (S) de[248] bunu uygulamış ve gerekenleri açıklamıştır. Böyle bir tutum ve davranış, hem İslâm toplumu arasında bir âhenk doğurur, hem de diğer toplumlarla olan münâsebetlerde karşılıklı iyi ilişkilerin tesîsini sağlar. Netîcede de insanlık âleminde bir barış ve huzur meydana gelir.

Hülâsa Kur'an-ı Kerim, ortaya koyduğu ahlâk esasları ile insanı ölçülü ve dengeli davranışlara yöneltir. Kişinin başkalarıyla olan münâsebetlerinde ifrat ve tefrite düşmeden orta yolu izlemesini emir ve tavsiye eder. Kur'an, insanın hem başkalarına haksızlık etmesine ve hem de başkaları tarafından kendisine haksızlık edilmesine müsâde etmez. Kişinin yerine göre son derece halim selim olmasını isterken, gerektiğinde de bütün gücüyle şecâat göstermesini telkin eder. Böylece Kur'an-ı Kerim, toplumu oluşturan fertlerin güzel ahlâklı ve kendi aralarında uyumlu olmalarını sağlar.

---

[248] Bkz. Enbiyâ, 21/107.

SONUÇ

Yapılan bu araştırma ve inceleme sonunda anlaşılmıştır ki, Kur'an-ı Kerim her hususta ölçü ve dengeye büyük önem vermektedir. Özellikle insanın ayrılmaz birer vasfı olan îman, ibâdet ve ahlâk konularında ifrat ve tefritten uzak, son derece ölçülü, dengeli ve tutarlı bir davranış içinde bulunması gerekir.

Aslında Kur'an'ın hedefi, insanın huzur ve mutluluğunu sağlamaktır. Bunu gerçekleştirmek için de onu doğru bir yol ve yönteme yöneltir. Ölçü ve denge Kur'an da "vezin", "kavâm" vb. kelimelerle ifâde edilir. Yüce Allah her şeyi mutlaka doğru ve tam bir ölçü ile tartılıp değerlendirilmesini emrederken, insanlığı ışık tutması için gönderdiği Kur'an'ın en doğru ve dengeli (akvem) bir yola hidâyet ettiğini belirtmektedir.

Kur'an-ı Kerim insana her şeyi bütün ayrıntılarıyla anlatmaz; gayesine ulaşabilmesi için ona izleyeceği yolu gösterir. Bu yol kişiyi ifrat ve tefrite düşmekten alıkoyan orta yol (kasd) dur. Buradaki orta yol iyi ve kötünün ortası değil, en mükemmel ve en uygun yol ve metod demektir. Gerçekte her şeyin normali ve kıvâmında olan makbul ve yararlı, geri ve aşırısı zararlıdır.

Kur'an-ı Kerim'in hidâyet ettiği yol, hiç şüphesiz insanı önce sağlam ve sarsılmaz bir îmana kavuşturur. Ardından inancının gereği olan ibâdete sevkeder. Sonra da îman ve ibâdetin tabîî ve güzel bir sonucu olan iyi ahlâka ulaştırır.

Kur'an-ı Kerim'in muhatabı akıllı bir varlık olan insandır. O, aklıyla diğer yaratıklardan üstün kılınmıştır. Kur'an, insanın sahîh bir îmana kavuşabilmesi için aklını kullanarak Allâh'ın eserleri olan kâinâttaki varlıklar üzerinde düşünmesini emreder. Gerçekten kişi en küçük yaratıktan en büyüğüne dek, mevcûdât üzerinde tefekkür ettiği, onları incelediği zaman, her şeyin şaşmaz bir âhenk, ölçü ve denge içinde yürümekte olduğunu anlar. Zihnini eserden müessire intikal ettirmek sûreti ile, her şeyin muhakkak ki Yaratıcı'sı bulunduğunu idrâk eder. Bunca varlıkların kendi kendine meydana gelemeyeceğini, insan aklını hayrete düşüren kâinâttaki bu kadar uyumlu ve şaşmaz düzenin tesâdüf eseri olamayacağını kavrar; hiçbir müessir ve faktör olmadan, hiçbir şeyin meydana gelemeyeceğini zorunlu olarak kabul eder. Bir varlığın mevcûdiyeti, mutlaka mûcidinin varlığını gerekli kılar. Meselâ, bir binayı göz önüne getirecek olursak, bunun tesâdüfen ortaya çıktığını değil; önce bir mîmar tarafından plânın çizildiğini, sonra ustalar ve işçiler vasıtasıyla inşaatının tamamlandığını anlarız.

Bir binadan çok daha kompleks ve daha hârika olan kâinattaki âhenk içinde çalışan varlıkların kendi kendine meydana gelmesi aklen mümkün müdür?

İşte bütün kâinatı yoktan var eden ve sayısız varlıkların bir nizam içinde çalışmasını sağlayan sonsuz bir kudrete sahip olan zat Allah Tâãlâ'dır.

İnsan, aklıyla Allâh'ın varlığını kabûl etmekle birlikte, O'nun ne gibi sıfat ve isimler (Esmâ-i Hüsnâ) olduğunu bilemez. Bunu bildiren de Kur'an ve onun müfessiri olan Hz. Peygamber'dir. Âyet ve hadîslerin beyanlarından anlaşıldığına göre Yüce Allah, kemâl sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh olan yegâne Zât'tır. Hiçbir şey O'nun cüz'ü veya ortağı olamaz.

Ne yazık ki, Mücessime ve Müşebbihe mensupları gibi bazı insanlar, Allah Taâlâ'ya bir takım maddî varlıklara benzetmişlerdir. Kur'an'ın belirttiği ölçü ve dengenin dışında kalan Yahûdîler Hz. Üzeyr'in, Hristiyanlar da Hz. İsâ'nın Allâh'ın oğlu olduğunu söylemişler; Müşrikler de cansız ve âciz birer varlık olan putlara tapmışlar ve onları Allâh'a ortak koşmuşlardır.

İşte Allâh (c.c)'ın hiçbir şeye benzememesi ve hiçbir kimseye muhtaç olmaması sebebiyle, bu tür yanlış düşünce ve bâtıl inançların, Kur'an'ın koyduğu ölçü ve denge prensipleriyle bağdaşmadığı açıkça görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim, diğer îman esaslarına da ölçülü ve dengeli bir tarzda inanılması gerektiğini belirtir. Melekler, Allâh'ın varlığını haber verdiği mânevî varlıklardır. Ne insana ve ne de başka varlıklara benzerler. Yalnız Allâh'a itâat ederler, asla isyân etmezler. Meleklerin insanların yaptıklarını yazmaları, onların doğru ve iyiye yönelmelerini müspet yönde etkiler.

İlâhî kitaplara îman konusunda da Kur'an, gereken ölçüyü ortaya koyar; onların asıllarına inanmak gerektiğini bildirir. Son ilâhî kitap, ebedî bir mûcize olan Kur'an-ı Kerim'dir. O'nun sâdece okunması değil, aynı zamanda muhtevâsının anlaşılması ve uygulanması da lâzımdır.

Peygamberler, Allâh'ın emir ve yasaklarını insanlığa ulaştırmak için beşerden seçilen elçilerdir. Onlar İlâhî emirleri uygulayarak insanlara îtidal örneği olmuşlardır.

Hz. Muhammed (S) ferdî, âilevî ve ictimâî hayatta insanlarla içiçe yaşamış ve onlara Kur'an-ı Kerim'in verdiği ölçü ve dengeyi, uygulayarak göstermiştir. O, ticarî hayattan devlet başkanlığına kadar, her kademede örnek bir Peygamber'dir.

Kur'an-ı Kerim'e göre âhirete îman, kişiyi çalışmaya ve herkese yararlı olmaya sevkeder. Dünya hayatında kendine ve başkalarına karşı sorumluluk duymasını sağlar. Bu îmanla kişi, karşılaştığı bir takım musîbetler karşısında ümitsizliğe kapılıp strese düşmez; moralini bozmadan olanca gücüyle çabasını sürdürür.

Kader ve kazaya îman konusunda Kur'an'ın verdiği ölçü, gerçekten insanı aksiyona sevkeder. Buna göre kul diler ve işe koyulur, Allah da o işi yaratır. Allâh'ın önceden bilip takdir etmesi, kulun üzerinde bir baskı oluşturmaz. Kul, cüz'î irâdesiyle elinden geleni yapar, gerisini Allâh'a bırakır.

İmanlı bir insanın îbâdet ederek inancının gereğini yerine getirmesi gerekir. Yalnız, bu husûsta ifrat ve tefritten kaçınması ve böylece Kur'an'ın verdiği ölçüye uyması ve Hz. Peygamber'i örnek alması gerekir. Hz. Peygamber, Ashâp'tan bazılarının devamlı Kur'an okuyup namaz kılma, her gün oruç tutma ve dünyevî nimetlerden kendilerini mahrum etme gibi ibâdette aşırılığa kaçan tutumlarını yasaklamış ve îtidâli emretmiştir.

Toplumda refah dengesinin sağlanmasında ve böylece fertler arasında yardımlaşma ve sevginin doğmasında zekât ve sadakanın büyük önemi vardır. Zenginlerin ihtiyaç sahiplerinin yardımına koşması, özellikle kültürel hizmetlerde katkıda bulunması Kur'an'ın emridir. Burada şunu vurgulamak gerekir ki, müslümanların yanında gayr-ı müslimlere de zekâttan pay verilebilmektedir. Bu da, Kur'an'ın yardım ilkesinin ne kadar şümullü olduğunu gösterir.

Hac ibâdetinde, bilhassa dinî, kültürel ve ticârî alanlarda yapılacak istişârelerin dünya çapında dengeleyici fonksiyonu vardır. Bunun asla göz ardı edilmemesi gerekir.

Kur'an-ı Kerim, insanın îmanlı bir kişi olması ve kulluk görevlerini yapması yanında, onun güzel ahlâk sahibi olmasını da hedefler. Allah Taâlâ Hz. Peygamber'i insanlığa güzel bir ahlâk örneği olarak göndermiştir. O Kur'an'ın belirttiği ölçü ve dengeyi uygulayarak kısa zamanda bir "Asr-ı Saâdet" meydana getirmiş ve insanlığa örnek olmuştur. Onu izleyenler de asırlar boyu toplum hayatını dengelemede başarılı olmuşlardır.

Artık bugün müslümanların, özellikle gençliğin sözden çok aktiviteye yönelmesi, mesleğinde başarılı olması, yalnız kendi görüşünde olanları değil, karşı görüştekileri de kendine imrendirmesi gerekir. Gençliğimizin engin bir hoşgörü içinde olması ve herkese eşit davranması Kur'an ahlâkının gereğidir.

Sonuç olarak, uyumlu ve dengeli bir toplumun meydana getirilmesi ve böyle bir toplumun sürekliliği, ancak herkesin Kur'an'ı Kerim'i anlayarak okuması ve uygulamasıyla gerçekleşir.

BİBLİYOGRAFYA

ABDUH, Muhammed, **Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm (el-Menâr)**, Mısır 1366/1946,

* **Risâletü't-Tevhîd**, Kahire Tsz.

ABDÜRREZZÂK b. Hemmâm, **el-Musannaf**, Tahk. Abdurrahman el-A'AZAMÎ, Beyrut 1390/1970.

AKSEKİ, Ahmed Hamdi, **İslâm Dini**, Ankara 1950.

ALİYYÜ'L-KÂRÎ, **Şerhu'l-Fıkhi'l-Ekber**, Mısır 1323/1095.

ALÛSÎ, Şihâbüddîn Mahmûd, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîzve's-Seb'i'l-Mesânî**, Beyrut Tsz.

ÂSIM EFENDİ, **el-Kâmûsu'l-Muhît Tercemesi**, İstanbul 1305/1887.

ÂŞIK, Nevzat, **İbâdette Aşırılığa Karşı Hz. Peygamber'in Tutum ve Tavrı**, İzmir 1996.

ATEŞ, Süleyman, **Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri**, İstanbul 1991.

* **Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâli**, İstanbul Tsz.

ATİK, Kemal, **Kur'an ve Çevre**, Kayseri 1992.

AYDIN, Ali Aslan, **İslâm İnançları ve Felsefesi**, Ankara 1964.

AYDIN, Mehmet S. - Mustafa ÇAĞIRICI, **"Ahlâk" md.** T.D.V. İslâm Ans., İstanbul 1989.

AYDIN, Mehmet – Osman CİLACI, **Dinler Tarihi**, Konya 1980.

AYNÎ, Bedrüddin Mahmud b. Ahmed, **Umdetü'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, İstanbul 1308/1893.

BABANZÂDE Ahmed Naim, **İslâm Ahlâkının Esasları**, İstanbul 1963.

BABANZÂDE Ahmed NÂİM – Kâmil MİRAS, **Sahîh-i Buhârî Tecrîd-i Sarîh Terceme ve Şerhi,** İstanbul 1947.

BAKILLÂNÎ, Ebû Bekr Muhammed b. et-Tayyib, **İ'câzu'l-Kur'an**, Tahk. Ahmed HAYDAR, Beyrut 1411/1991.

BAĞDÂDÎ, Abdulkâhir b. Tâhir et-Temîmî, **Usûlü'd-Dîn**, İstanbul 1346/1928.

BARKAN, Ömer Lütfi, **"İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zâviyeler"**, Vakıflar Derg. Ankara 1942.

BEĞAVÎ, el-Huseyn b. Mes'ûd, **Meâlimü't-Tenzîl,** Beyrut 1306/1987.

BUHÂRÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. İsmâil, **el-Câmiu's-Sahîh**, İstanbul 1257/1841.

BULUT, Mehmet, **Ehl-i Sünnet ve Şia'da İsmet İnancı**, İstanbul 1991.

* **"Hidâyet-Dalâlet ve İnsanın Sorumluluğu"**, D.E.Ü. İlâhiyât Fak. Derg., İzmir 1995.

CARRA de VAUX, **"Ahlâk" md.**, Islâm Ans. İstanbul 1965.

CÜRCÂNÎ, Seyyid Şerîf, **Ta'rîfât**, İstanbul 1253/1837.

CÜVEYNÎ, İmâmu'l-Haremeyn, **el-İrşâd**, Tahk. Alfred GUILLAUME, Mısır 1369/1950.

* **el-Akîdetü'n-Nizâmiyye**, Kahire 1399/1979.

ÇAĞIRICI, Mustafa, **İslâm Düşüncesinde Ahlâk**, İstanbul 1989.

ÇETİN, Mustafa, **"Kur'an'da Tefekkür Kavramı"**, D.E.Ü. İlâhiyat Fak. Derg., sayı VIII, İzmir 1994.

ÇUBUKÇU, Âgâh, **İslâm'da Ahlâk ve Mânevî Vazifeler**, Ankara Tsz.

DARİMÎ, Abdullah b. Abdurrahmân **Sünenu'd-DÂRİMÎ,** Dimaşk 1349.

DEMİRCİ, Mehmet, **"Zâhidlik Nedir, Dünya-Âhiret Dengesi Nasıl Kurulur?"** D.E.Ü İlâhiyat Fak. Derg., sayı IV, İzmir 1987.

DERVEZE, Muhammed İzzet, **ed-Düstûru'l-Kur'ânî fî Şüûni'l-Hayât**, Mısır 1386/1966.

Dictionnaire General de la Langue Française, Delagrave 1964.

DÖNDÜREN, Hamdi, **İslâm İlmihâli**, İstanbul Tsz.

DRAZ, Muhammed Abdullah, **La Moralle Du Koran**, Paris 1951.

* **İslâm Hakkında Bazı Görüşler**, Terc. Ali ÖZEK, İstanbul 1977.

* **Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru,** Terc. Sâlih AKDEMİR, Mim Yayınları, 1983.

DUMLU, Ömer, **Kur'an-ı Kerim'de Salah Meselesi**, Ankara 1992.

EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, Hıms (Sûriye) 1974.

* **el-Merâsil**, el-Matbaatü'l-İlmiyye (Mısır) 1310/1892.

EBÛ ZEHRA, Muhammed, **İslâm'da Fıkhî Mezhepler Tarihi,** Terc. Abdülkadir ŞENER, Ankara 1968.

ELMALILI Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili,** İstanbul 1938.

ERSOY, Mehmet Âkif, **Safahat**, İstanbul 1958.

ESKİCİOĞLU, Osman, **İslâm Hukuku Açısından Hukuk ve İnsan Hakları**, İzmir 1986.

EZHERÎ, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed, **Tehzîbü'l-Lüğa**, Kahire Tsz.

EŞ'ARÎ, Ebu'l-Hasen, **el-İbâne an Usûlü'd-Diyâne**, Medine 1975.

* **Kitâbü'l-Luma'**, Beyrut 1952.

* **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn**, Wiesbaden 1980.

FÎRÛZÂBÂDÎ, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb, **el-Kâmûsu'l-Muhît**, Mısır 1371/1952.

FUZÛLÎ, Muhammed b. Süleyman el-Bağdâdî, **Matlau'l-İ'tikâd**, (neşr. Muhammed b. Tâvit et-TANCÎ), Ankara 1381/1962.

GAZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **Kimyâyı Saâdet**, Terc. Hakkı ŞENKON, Ankara 1963.

* **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Kâhire 1387/1968.

* **el-İktisâd fi'l-İ'tikâd**, Hazırlayanlar: İbrahim Agâh ÇUBUKÇU ve Hüseyin ATAY, Ankara 1962.

GAZÂLÎ, Muhammed, **Huluku'l-Müslim**, Kuveyt 1390/1970.

GÖLCÜK, **Şerâfettin, İnsan ve Fiilleri**, İstanbul 1979.

* **İslâm Akâidi**, Konya 1989.

Grand Larousse Universel avec Actualia, Paris 1994.

GÜNER, Agâh Oktay, **Verim Ekonomisi**, İstanbul 1977.

GÜLEÇ, Hasan, **İslâm Hukukunda Nafaka,** İzmir 1996.

HALÎL b. Ahmed, **Kitâbü'l-Ayn**, Beyrut 1408/1988.

HAMÎDULLAH, Muhammed, **İslâm'a Giriş**, İstanbul 1961.

HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Felsefe Ansiklopedisi**, İstanbul 1976.

HULEYF, Fethullah, **Kitâbü't-Tevhîd Mukaddimesi**, Beyrut 1970.

İBN ARABÎ, Muhyiddîn, **Kitâbü'l-Ahlâk**, Mısır Tsz.

İBN CÜZEYY, Muhammed b. Ahmed, **et-Teshîl li Ulûmi't-Tenzîl**, Kahire Tsz.

İBN EBÎ ŞEYBE, Abdullah b. Muhammed, **el-Musannaf**, Pakistan 1406/1986.

İBN FÂRİS, Ahmed, **Mekâyîsü'l-Lüğa**, Beyrut 1411/1991.

İBN HANBEL, Ahmed, **Müsned**, Mısır 1313/1895.

İBN KAYYİM el-Cevziyye, İbn Kayyim, **Hâdi'l-Ervâh**, Kâhire, Tsz.

İBN KESÎR, Ebü'l-Fidâ İsmâil, **Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, Beyrut 1388/1969.

İBN MANZÛR, Muhammed b. Mükerrem, **Lisânu'l-Arab**, Beyrut 1375/1956.

İBNÜ'L-ESÎR, Ali b. Muhammed, **en-Nihâye fî Ğarîbi'l-Hadîs**, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, Tsz.

İBNÜ'L-ESÎR İzzüddîn Ali b. Muhammed, **Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti'S-Sahâbe**, Kahire 1970.

İBN RÜŞD, Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesıd**, Kâhire 1333/1915.

İMÂM-I ÂZAM, Nu'mân b. Sâbit, **el-Fıkhu'l-Ekber**, Terc. Mustafa ÖZ, İmam Âzam'ın Beş Eseri, İstanbul 1992.

İSFEHÂNÎ, er-Rağıb, **Mu'cemü Müfredâti Elfâzı'l-Kur'an**, Dârü'l-Kâtibi'l-Arabî, 1392/1972.

İZMİRLİ, İsmail Hakkı, **Yeni İlm-i Kelâm**, İstanbul 1339-1341.

İZZÎ, Abdülmün'im Sâlih el-Aliyy **Usûlü'l-Akîdeti'l-İslâmiyye,** Beyrut 1408/1988.

KÂDÎ İYÂD, **eş-Şifâ bi Ta'rîfi Hukûkı'l-Mustafâ**, İstanbul 1324/1906.

KARAÇAM, İsmâil, **Sonsuz Mu'cize Kur'an**, İstanbul 1987.

KARADENİZ, Osman, **"Kader Konusunda Bazı Yanlış Anlamalar"**, DEÜ Dergisi, İzmir 1992.

KÂSÂNÎ, Ebû Bekr b. Mes'ûd, **Bedâyiu's-Sanâyi' fî Tertîbi'ş-Şerâi'**, Mısır 1327/1909.

KEMÂLEDDİN İbn el-Hümâm, **Fethu'l-Kadîr**, Mısır Tsz.,

KILAVUZ, Ahmet Sâim, **İslâm Akâidi ve Kelâma Giriş**, İstanbul 1987.

KINALIZÂDE Ali Efendi, **Ahlâk-i Alâî**, Bulak 1248/1832.

Kitâb-ı Mukaddes.

KURTUBÎ, Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed, **el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'an**, Beyrut 1966.

KUTUB, Seyyid, **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, Beyrut Tsz.

LALANDE, Andre, **Vocabulaire de la Philosophie**, Paris 1962.

LAROUSSE, Pierre, **Petit Laorusse**, Paris 1963.

LITTRE, Emil, **Dictionnaire de la Langue Française**, Paris 1956.

MACDONALD, D. B. **"Kader" md.** İslâm Ans. İstanbul 1967.

MÂTURİDÎ, Ebû Mansûr, **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne**, Tire Necip Paşa Kütüphânesi, No: 5/2.

* **Te'vîlâtü Ehli's-Sünne**, Topkapı Sarayı / Medîne, No:180.

* **Kitâbü't-Tevhîd**, Tahk. Fethullah HULEYF, İstanbul 1979.

MÂVERDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed **Tefsîru'l-Mâverdî**, Beyrut 1992.

MEVDUDÎ, Ebü'l-Âlâ, **Tefhîmü'l-Kur'an**, Terc. Komisyon, **(Kur'an'ın Anlamı ve Tefsîri)**, İstanbul 1987.

Muhammed Esed, The Message of The Quran, DAR'AL – ANDALUS, GIBRALTAR 1980; Terc. Cahit Koytak – Ahmet Ertürk, Kur'an Mesajı, İstanbul, 1947.

MUKÂTİL b. Süleyman, **Tefsîr**, Süleymâniye / Hamîdiye, no:1579/58.

MUSTAFA Sabri Efendi, Şeyhulislâm, **İnsan ve Kader,** Terc. İsâ DOĞAN, İstanbul 1989.

MÜSLİM b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, **el-Câmiu's-Sahîh**, Mısır 1375/1955.

NÂSIF, Mansûr Ali, **et-Tâcu'l-Câmiu li'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl**, Mısır 1381/1961.

NEDVÎ, Seyyid Süleyman, **Asr-ı Saâdet**, Terc. Ömer Rıza DOĞRUL, İstanbul 1347/1928.

NESEFÎ, Ebu'l-Mu'în, **Tebsıratü'l-Edille**, Tahk.: Hüseyin ATAY, Ankara 1993.

NÎSÂBÛRÎ, Nizâmü'd-Dîn el-Hasen b. Muhammed, **Ğarâibü'l-Kur'an ve Rağaibü'l-Fürkân**, Mısır 1388/1968.

ÖNER, Necâti, **İnsan Hürriyeti**, İstanbul 1982.

PEZDEVÎ, Ebu'l-Yüsr, **Usûlü'd-Dîn**, Kâhire 1383/1963.

RÂZÎ, Fahreddin, **Mefâtîhu'l-Ğayb**, Tahran (Mısır 1357/1938'den ofset baskı).

RÂZÎ, Tâhir Ahmed, **Tertîbü'l-Kâmûsi'l-Lüğa**, İsâ el-Bâbi'l-Halebî, Tsz.

RİFAT, Ahmet, **Tasvîr-i Ahlâk**, Baskıya hazırlayan: Hüseyin ALGÜL, İstanbul Tsz.

ROBERT, Paul, **Petit Robert**, Paris 1983.

SÂBÛNÎ, Nûreddin, **el-Bidâye fî Usûli'd-Dîn**, Tahk. Bekir TOPALOĞLU, Ankara 1979.

SÂBÛNÎ, Mehmet, **Ahlâk-ı Hamîde**, İstanbul, 1322/1906.

SEMERKANDÎ, Şemsüddîn, **el-Mebsût**, Beyrut Tsz.

SOFUOĞLU, M. Cemal, **Açıklamalı Dua Kitabı**, Ankara 1992.

SOFUOĞLU, Mehmet, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, İstanbul 1987.

ŞEHRİSTÂNÎ, Abdülkerîm, **Nihâyetü'l-İkdâmk,** Oxford 1934.

ŞEMSÜDDÎN SÂMÎ, **Kâmûsu Fransavî**, İstanbul 1315/1898.

* **Temel Türkçe Sözlük, (Kâmûs-ı Türkî)**, İstanbul 1985.

Esmâ-i Hüsnâlar, (Basılmamış Doktora Tezi), D.E.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü İzmir 1985.

ŞEVKÂNÎ, Muhammed b. Ali b. Muhammed, **Neylü'l-Evtâr**, Mısır 1372/1952.

* **Fethu'l-Kadîr el-Câmi'Beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min 'Ilmi't-Tefsîr**, Mısır 1383/1964.

TABATABÂÎ, Muhammed Huseyn, **el-Mîzân fî Tefsîri'l-Kur'an**, Kum, Tsz.

TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyân an Tefsîri Âyi'l-Kur'an**, Mısır 1374/1955.

TABRASÎ, Ebû Ali el-Fadl, **Mecmau'l-Beyân**, Tahran 1394/1974.

TAFTAZÂNÎ, **Şerhu'l-Makâsıd**, Beyrut 1409/1989.

TAFTAZÂNÎ, Sa'düdîn b. Mes'ud, **Şerhu'l-Akâid**, İstanbul 1308/1890.

TAHÂNEVÎ, Muhammed Ali el-Fârûkî, **Keşşâfu Istılâhâti'l-Fünûn**, İstanbul 1862.

TEMİZ, Bilâl, **Kur'an-ı Kerim'de Hidâyet Kavramı**, (Basılmamış Doktora Tezi), DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 1996.

TİRMÎZÎ, Muhammed b. İsâ, **Sünen, Tefsîr**, Mısır 1962.

TOPALOĞLU, Bekir, **"Âhiret" md.,** T.D.V İslâm Ans., İstanbul 1988.

* **"Esmâ-i Hüsnâ" md.,** T.D.V İslâm Ans., İstanbul 1995.

TUNÇ, Cihat, **"İslâm Dinine Göre Hidâyet ve Dalâlet"**, Erciyes Üniversitesi İlâhiyat Fak. Derg, sa: VI, Kayseri 1989.

TURGUT, Ali, **Kur'an-ı Kerîm'e Göre Ahlâk Esasları**, İstanbul 1980.

TÜMER, Günay – Abdurrahman KÜÇÜK, **Dinler Tarihi,** Ankara 1993.

TUĞLACI, Pars, **Okyanus Ansiklopedik Türkçe Sözlük,** İstanbul 1971.

TÛSÎ, **Tefsîru't-Tibyân**, es-Necefu'l-Eşref 1963.

VÂHIDÎ, Ebü'l-Hasen Ali b. Ahmed, **Esbâbü Nüzûli'l-Kur'an**, Tahk. Kemal Besyûnî ZAĞLÛL, Beyrut 1411/1991.

YEPREM, M, Sâim, **İrâde Hürriyeti ve İmam Mâtüridî**, İstanbul 1980.

YILDIRIM, Suat **Kur'an'da Ulûhiyyet**, İstanbul 1987.

YURDAGÜR, Metin, **Allâh'ın Sıfatları (Esmâü'l-Hüsnâ)**, İstanbul 1984.

ZEBÎDÎ, Muhammed Murtadâ, **Tâcü'l-Arûs**, Beyrut Tsz.

ZERKEŞÎ, Bedrüddîn Muhammed b. Abdillah, **el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'an**, Mısır 1376/1957.

ZÜHAYLÎ, Vehbe, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletühû,** Dimaşk 1985.

* **İslâm Fıkhı Ansiklopedisi**, Terc. Komisyon, İstanbul 1994.

* **et-Tefsîru'l-Münîr**, Beyrut 1411/1991.